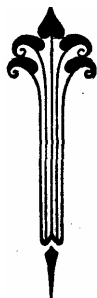

TÚRI BÉLA:

A HÁBORÚ
BELÜLRŐL NÉZVE

BUDAPEST, 1916.

„ÉLET” -KIADÁS.

Az Etna füstölgő kráterénél, a természetnek e fenségbe és borzalmasságba burkolt csúcsán vagy ahogy Pindaros nevezte, az „ég oszlopán” futott át lelkemen egy pillanat alatt egyetlen érzéshullámban egyesülve a nagyszerűnek és megdöbbentőnek, a felemelőnek és megdermesztőnek érzete. Hiszen az „ég oszlopán” a pokol torkánál álltam a fenségestől égbe ragadó, a borzalmasságtól megrázkód-tató benyomásokkal.

A természet nagy Pantheonjának csillagokkal kirakott kékülő kupolája alatt ameddig a szem csak elláthatott, tengerek hullámai nyaldosták a földet és ölelkeztek össze a lehajló égbolttal. A föld e legnagyobb perspektívájú panorámájában egész Szicília csak néhány arasznyinak tűnt fel, arra is ráfeküdt az „ég oszlopának” hatalmas árnyéka. Az Etnának megszaggatott palástján, kialudt kráterek, tátongó hasadékok meredeztek reám némán hirdetve, hogy a természet Pantheonjának e fenséges kupolája alatt alvilági erők tomboltak, széttépve, tüzes lávafolyammal felperzselve, hamuhegyekkel elborítva, elpusztítva mindent, ami él, még önmagukat is.

Az Etna főkráttere azonban még ontotta a sárgás, kénes füstöt s valahányszor a nyugatról rohanó

fagyos szél az Etna torkából el-elkapott egy-egy ilyen óriási füstfelhőt, megvillantak a mélységben a feketélő sziklák között a lángnyelvek, a belső tűznek és forrongásnak e beszédes, élő jelei. S amikor az ég füstölgő oszlopán e pokoli látványra megdermedve, a tűznyelvek mellett a fagyasztó légkörben dideregve, a füstfelhők egészen elborították és eltakarták szemem előtt a fenséges panorámát: a tengerekbe hanyatló égbolt, az arasznyi földet pislogó mécszeivel – hiszen Siracusa, Messina, Palermo, a Strombolik csak mint egy mécses lángjai csillogtak – szinte már azt hittem, hogy nem is emberi világban élek.

De az Etna torkából kiömlő füstfelhőkön keresztül egyszerre előtörték a Kalabria felől felkelő nap sugarai. A nap tekintetének átható melegéből ugyan semmit, fényéből is csak annyit nyújtva, amennyi átszűrődött a kormos és füstös gőzökön, mégis áldólag néztem feléje, mint az ég hírnökére, ki áthaladva a megdermedtség és a borzalmak ez országán, ott lenn, az arasznyi földön, hol az emberek küzdenek a létért, életet fakaszt. A pokol torkánál az ég oszlopán újra éreztem, hogy emberi világban élek, melyben árnyak és fények együtt járnak, a fenségesek, a borzalmasok minket, halandó embereket lesújtanak és fölemelnek, hogy érezzük emberi mi voltunkat, de tudjunk hinni isteni rendeltetésünkben is.

A világháború kitörése óta ez a pillanat, melyet az Etna kráterénél a nagyszerűnek és megdöbbenőnek együttes átérésében átéltem, állandósult. Lelkünkön, egész nemzetek lelkén egyszerre, szün-

telenül futnak át a fenséges és borzalmas érzések és gondolatok hullámai. A világháború, ez a legnagyobb történés és a legsodálatosabb emberi élmény mintha csak hű másolata, az emberi életbe levetített képe volna annak a nagy perspektívájú, az alvilági erőket borzalmasan feltáró világnak, melyet az Etna kráterénél a természet tár elénk, arasznyinak mutatva a földi létet ott, ahonnan a tenger hullámainak az égbolttal való ölelkezése látszik, ahol az élet hullámai találkoznak a Felfoghatatlan nagy szándékával. A világháborúban ismertük meg, hogy az emberi társadalmak, a nemzetek belső életében – mint a föld gyomrában – nagy tüzek égnek, melyek pusztítva, rombolva, életet oltva törnek elő. Európa – akár az Etna palástja – kráterek földjévé lett, melyből a harcmezőkön fojtogató gőzök, életet kioltó füstfelhők szállnak fel. Meleg embervér ömlik tüzes láva-folyamként keresztül-kasul hegyeken-völgyeken. A pusztulás e világában emberies gondolataink pillanatokra megtorpannak, érzéseink megfagynak, de ugyanakkor más méretei tűnnek fel az életnek, akár az ég oszlopáról az Etna kráterénél. Az emberlakta tájak és városok nyüzsgő élete oly arasznyinak látszik. Az emberi lélek megnyilvánulásai pedig mintha fenségesebbek és nagyszerűbbek volnának. Csodálatos perspektívák ragadják meg gondolatunkat, ott ahol érzéseink megfagynak.

Micsoda világ ez, kérdezzük és nézzük álmélkodva, ahol a nagyszerű és a borzalmas így egybefonódik; ahol a felemelő és megfagyasztó érzelmek egy érzéshullámban futnak át egész nemzetek,

milliók lelkén; ahol a halál torkában nyílnak a legnagyobb, a lelkünknek és szemünknek egyaránt ismeretlen és szokatlan perspektívák.

Valóban a világháborúban is az „ég oszlopán” állnánk, mikor a pokol torkába nézünk?

Ez a könyv – jöllehet a világháború alatt az események és a lelki átélések pillanataiban íródott – nem akar, nem is tudna erre a kérdésre megfelelni. Sőt nem is hű leírását tartalmazza annak, amit a világháború, az emberi történések e kráterénél láttunk és szemlélhettünk. Semmivel sem több ez, mint egyszerűen papírra vetése ama pillanatnyi lelki átéléseknek, melyeknek a világháború fenséges és megdöbbentő jelenségei, nagyszerű és borzalmas eseményei láttán és hatása alatt részesei voltunk. Napilap számára, szerkesztői asztal mellett, melynél a folyó események s általuk felvert gondolatok röpködnek, készültek e könyvbe összegyűjtött írások s így még inkább magukon hordozzák anyajegyüket, hogy nem elmélyedés, hanem a pillanat szülőttei. *A háború belülről nézve* tehát nem azt jelenti, hogy itt a háború bölcseletét adjuk, vagy hogy a nemzetek lelkébe történik olyan mély bepilantás, mely munkaközben beható analysissé szélesült. Tehát még a világháború belső okait, a krátert működtető nagy vulkanikus erőket sem tárják elő e feljegyzések.

Mindezen igényekkel nem lép fel e mű. Egyszerű emlékeztetés akar lenni, mint a lepréselt virág egy-egy gondolatra, egy-egy érzésre, mely lelkünkben akkor támadt, mikor több mint egy évig néztük a világháborúnak, eleddig földi létünk legnagyobb

kráterének kitörését, működését; mikor hallgattuk a moraját; szívtuk kénes füstjét; mikor megborzadtunk a feltört alvilági erők pusztításán: de amikor kitörő tűznek fényénél új megvilágításba és nagyobb perspektívába kerültek régi dolgok, új események. A háborút belülről nézve lelki átéléseink, melyeket a könyv betűi kövesítenek meg emlékeztetésül, nagyszerűbbekké váltak, mikor nagy nemzetek gigászi erkölcsi és fizikai erejét szemlél-
tük (I. rész); mikor bepillantást akartunk nyerni a harcok lelkébe (II. rész); mikor a világháború nagy mérlegre kerültek – nemcsak a nemzetek sorsa, de az emberiség isteni és emberi intézményei (III. rész); meg amikor napról-napra átértük a világháború eseményeit, vagy az idők folyama elért életünk egyik jelentősebb állomáshoz, történésehez (IV. rész).

Sokszor megborzadtunk a harcmezőkön feltörő, milliókat elpusztító füstfelhők láttán s megdermesztett a kihülő embervér-folyam. Talán az állandóan működő gyilkos kráterek e világában már azt is hittük, hogy nem emberi világban élünk. De győzelmeink hajnalán kezd feltűnni a füstfelhők fátyolán keresztül a felkelő nap. Sugarai ugyan még megtörve érkeznek, mintha még mindig az Etna kráterénél állnánk, de már az ég hírnökeiként fogadjuk őket.

Áldólag gondolunk az új korszaknak hajnalát jelentő, felkelő napra, mert tudjuk, hogy ha sugarai keresztül törnek a borzalmak e dermesztő világán, a béke virányain újra életet fognak fakasztani.

Legalább higgyük tehát, hogy a világháború kráterénél is az „ég oszlopán” állunk, mely fölé az ég kupolája hajol, honnan Isten szeme tekint a nemzetekre – mireánk, magyarokra is.

Budapest, 1915 december 1.

Túri Béla.

Az író és a háború.

Az embernek az életből annyi jutott, amennyit a lelkén keresztül abból a magáévá tett. Az életvágy pedig mohó és ebben a szellemiséggel átítított életben e vágy szinte egyenes arányban áll a lélek tehetségeivel. A modern pszichológia azután – több kevesebb joggal és igazsággal – arra is rászoktatott, hogy a jelentkező valóságokat a szellemi világban csak úgy, mint az anyagi világnak, hogy úgymondjam diluait régióiban: színben, hangban, vonalakban, mint lelki élményeket élvezzük. Az élet megnyilatkozásai és eseményei minden realitásuk és reális hatásuk mellett is a gondolkozók, az elmélyedő elmék s általában a szellemi élet munkásainak lelkében mintegy szellemi tükörben jelentkeznek. Mindjárt mint eszmék kristalizálódnak, úgy hogy mire a lélek a maga belső élményét és gondolati tartalmát formába önti, már nem is annyira erről vagy arról a konkrét eseményről, mint inkább a konkrét esetben testet öltött ideáról kapunk nagyszerű felvételeket, káprázatos leírásokat, mélységes fejtegetéseket.

A szellemi élet munkásaira vonatkozó e megjegyzéseimet ne vegye senki szószoros, mondjuk a

szavak durva értelmében. Csak jelezni akarom azt a *felemelkedést* és *irányt*, melyre az emberi szellem oly készséges, midőn a maga szárnyaira kaphat. Valóban az íróember is olyan, mint az aviatikus. Mentől magasabbra repül, annál inkább csak körvonalakban látja a földet, a reális talajt, honnan elindult s amelyen még egy darabig futnia is kellett, hogy felszállhasson. Az *irány* tehát *felfelé hajló*, ha nem volna az, földön csúszó-mászó lény maradna a filozófus, a poéta, szóval a szellemi munkás is.

Mióta életünknek legnagyobb földi eseménye: a világháború ránk rontott és legnagyobb lelki élményünké lett, a háború arányainak megfelelőleg mutatkozik a szellemi munkának ezen, ha nem is törvényszerűsége, de sajátossága. Mélyebb gondolkozóink, történetbölcseink, íróink a háború óriási zsákmányának teljes lelki és szellemi képességeikkel estek neki. Nem csoda. Az emberi agyvelőre a háborúnak minden vonatkozásaiban óriási eseménye a 42-esek elsütésénél beálló detonáció erejével hat. Van, aki nem bírja ki a légnymást. Az ágyúk mellett a katonák megsüketülnek. A harcok borzalmaiban az idegek megpattannak. Hallunk katonákról, tisztokról, kik megöriülnek. A szellemi világban is hasonló tünetek mutatkoznak. Van, akinek kezében ketté törik a toll. Van, aki őrzöngő dühöngésbe esik. Ez mutatkozik abban a gyűlölködésben, mellyel ma a háborúban álló nemzetek nem egy nagy írója, a másik nemzetről és annak, eddig általa is megcsodált kiválóságairól oly rosszakarólag, kicsinylőleg nyilatkozik.

De vannak egészségesebb lelkek, a háború detonációját is kibíró szellemek. Ezek azután a borzalom mellett a *fenségest* is meglátják és megérik a háború világtörténelmi tényében. S a saját szellemük lesz a legnagyobb fényszóró, melynek sugárkévével végigsöpörnek a tengernél mozgalmasabb háború színterén és megvilágítják nemcsak a mostani háborút, hanem *a háborút*. És ezzel már ők a háború aviatikusai lettek – a szellemi világban. Mihelyt *a háborúról* írnak, lelkükben a reális valóságból már gyökvonást végeztek. Már megtörtént háború reális és borzalmas talajáról a felemelkedő elhajlás – az eszmék régiójába. És csak csodálattal nézi az ember a háború íróinak az aviatikusok lendületes mozdulatait, szédületes fordulatait, felülmúló szellem szárnyalásait.

Mindez pedig csupán megállapítás és nem kritika, de nem is dicséret akar lenni íróinkról, kik a háborúnak a nemzetre, a társadalomra, a kultúrára, az egyénre való hatásait fejtegetik, szóval, akik ha már itt van a háború, azt bele akarják illeszteni az emberi élet keretébe. Hiszen jómagam is csak azt teszem. Az önkritika pedig nem tartozik jó szokásaink közé; a dicséretet, ezt a hadi érdemrendet meg senki sem tűzheti saját maga a mellére. Hiszen vannak aviatikusok is, kik a földön gurulnak. Az írók szárnyainak tolla is nagyon különböző finomságú s lendülete is nagyon különböző nagyságú. Tehát nyugodtan megmaradhatunk amellet, hogy a háború íróinak, mint szellemi aviatikusoknak szárnyalásáról ízléstelenség nélkül lehet beszélni, mint egyszerű megállapításról, mely nem

is annyira az írókra, mint az *íróra*, az emberi szellemre vonatkozik.

Már most méltán kérdezhetem, hogy ennek a szárnyalásnak milyen az iránya? Merre tart és hová ragad? Íróink, nagyobb szellemeink, kik a háborúnak nagy lelki, az emberi életet átformáló, értékeket kicserélő hatásait fejtegetik, milyen magaslatra érkeztek és milyen onnan a kilátás? Eszmei régiókban járunk, illetve röpködünk, tehát nem csatatereken vérben gőzölgő és vérben megfagyott holttesteket fogunk látni, nem fogunk gázolni gépfegyverek ontotta, vagy szuronyrohamban fakadt vérpatakokban sem. Az anyaföld a vérpatakokat is mohón magába szívja, ezekből már a magasba semmi sem kerül, hacsak az igazságtalanul ontott vér nem kiált boszúért az ég felé – nesztelenül.

Íróink, történetbölcseleink, morálfilozófusaink egyaránt másmilyen, sokkal lélekelőbb kilátásokat tárnak elénk. Vagy ne is mondjuk, hogy tárnak elénk. Ők nem impresszáriók, még nem is kalauzok, az ő szellemükben csak mint ragyogó, tiszta tükörben látja a nagy közönség, hogy a Háború, ki világtörténelmi nagyságban lépett közénk, a szellemi, lelki világban milyen óriási nyomot hagyott és hagy szüntelen. Megrendült, sőt összedült első dobbanására minden, ami az életben a hazugság, a szemfényvesztés, az önzés, az anyagiság lábain állt. A háború tüzeiben megismerjük mindennek valódi értékét és tüzeinek vakító fénye mellett tisztábban és messzebbre látunk, mint a napfény mellett, mert ez a tűz az emberi élet és lélek mélységeibe is bevilágít. Íróink általáno-

san konstatálják, hogy a háború emelkedettebbé tette a gondolkozást, nemesebbé az erkölcsi érzést, nagyobb célokat állított az egyén elé, mindez pedig nem kívülről jő, hanem belülről, a mélyről, a lélektől. A háború a maga nagy megrázó erejével megrepesztette a föld kérgét, – az embernél e kéreg a megrögzött individualizmus volt, mely csak ént ismert – és a hasadékokon valósággal kitódult a föld szelleme. A nemzetek, az egyén, minden átszellemiesedett. Érezzük, hogy a nemzetnek, az egyénnek lelke van, melynek az igényei, aspirációi, víziói, céljai mások, különbek, mint amit emberi ész és kéz a legmagasabb kultúra mellett is teremteni tud. Csodálatos Pál-fordulások következtek be. A háború, a hadak útja egész nemzetek gondolkozásának damascusi útjává lett. A szellemi világnak, sőt magának az irodalomnak erkölcsi reneszánsz-a állott be.

Reneszánsz – újjászületés. Ezt a szót is Krisztus súgta bele az emberi fülekbe és megújhodást jelent – de lélekben, tehát ez is belülről jő. A léleknek hevülése, felforrása ez, melyből az új gondolkozás desztillálódik és új érzés születik. És ki nem látja, hogy most a szellemi világban, íróink elméjében a lélek forrása van? A háború tüzének irtózatossá hőfoka mellett a cinikus, önző, az eszményibb gondolkozást és még a hitnek melegét is megfagyasztó emberi elme forrott fel. Írók, kik a pusztá ész kultuszát és kultúráját hirdették, arról írnak, hogy a XX. századra az erkölcsi reneszánsz, az etikai érzésben való megfordulás vár, mint legnagyobb és az emberiség haladását, üdvét elő-

mozdító feladat. Amely lelkekben pedig a forrás be nem következett, azok *igazán* már holtra fagytak a nemzetre nézve. Nyelvük nem tud szólni, hangtalanok – nincsenek. Az újjászületésre nem képesek, meghaltak vagy már haldokolnak.

Voltak olyan szellemi kiválóságaink, nagy íróink is, kikre a háború légköre kezdetben inkább fagyasztólag hatott. Gondolatukban inkább megdermedtek, mintsem áttüzesedtek. De ezt értem. A szellemi, a lelki világban élők elszoktak a reális élet sokszor durva érintésétől. Az akaratuk is inkább a nagy erkölcsi értékek kiemelésére van beirányítva, mint erőteljes cselekvésekre. Ezeknek nem eldurvult, ellenkezőleg egészen átszellemült lényükre az olyan brutalitással fellépő jelenség, mint a háború csak visszataszítólag hatott. Az életnek a háborúban a forgószelel erejével megnyilvánuló lendülete azokat, kik az élet országútján járnak rögtön elkapta. Az íróasztalok mellett azonban csak az ablakok rázkódtak meg. Hogy itt az élet nagy vihara kerekedett fel, mely tisztítani akar, ezt csak azután látták meg. De a hirtelen megdermedt lélek azután mint a kemény kova, úgy hánynya a szikrát a háború, ez acélos életjelenség ütéseire.

E szikrákban épp úgy benn van a gyújtó erő, mint a forrásban a tűz hatalma. Az én-en túl levő és felénk ragyogó nagy eszmék fénye be is világítja már egész szellemi világunkat, irodalmunkat, közéletünket. S amit a háború a vallásos, erkölcsi, nemzeti, társadalmi érzésben felszínre hozott az egész nemzetben, az határozottan eszmei magasz-

tosságban ragyog történetbölcseleink, morálfilozófusaink, íróink lelkében és munkásságában. Ha ebben a régióban – mert szellemi világ és a föld felett húzódik – a háború nagy salakja nem rakódik le s nem táruul elénk, nem baj. Hogy van a háborúnak embereket, emberiséget elborító salakja, látják a hősök, az áldozatok, a harctéren, itthon egyaránt. De az emberi élet nagy törvényeivel, melyet a Teremtő szabott ki, nem szállhatunk, nem is akarunk szembeszállni, mi legfeljebb igyekezzük azokat a javunkra fordítani. Ahol pedig a remekművek készülnek – a kohók mellett – ott is sok a salak. Takarítsuk el a salakot és alakítsuk a remekműveket.

Amilyen tény a világháború, oly tény, hogy megantitotta az embert: ismerni, magánál magasabb eszményt, melyért saját magát is fel kell áldoznia. Kiváltotta tehát milliókból a legmagasabb erkölcsi érzést és értéket.: magasabb célokért lemondani önmagunkról. Ha az emberiség elfeledte, hogy vannak nagy célok s hogy a mi kis életünknek be kell illeszkednie azokba; ha elfeledtük, hogy nem csinálhatunk az életből az én, rövid mérővesszőjével felmérhető pocsolyát, mikor ez élet a tenger végtelenségébe szélesül és mélyed; ha az eszményibb élet csillaga is elhalványult, melynek krisztusi törvényei a világ megváltásának törvényei is: akkor bizony-bizony értjük, hogy a háború üstököse jelent meg az emberiség életének egén; akkor értjük, hogy miért jött az élet belső szükségességének hatalmával. Mert nincs nagyobb szükségesség az emberi életben, mint az eszmékben, a

szebben, a nemesebben s mindezek forrásában és csúcsában: az isteniben való hit, amit most szellemi világunk, íróink lelke ragyogóan tükröztet felénk.

Németország a háborúban.

Berlini feljegyzések.

November 10.

A világháború óta állandóan hangoztatjuk, hogy ez a világtörténelem legnagyobb eseménye. Átélése tehát a legnagyobb emberi élmény, mely osztályrészül juthat. Ez a gondolat kétségkívül ható erővel sürgeti, hogy igyekezzünk a világháború átélésében mindazt a belső érzést megtapasztalni a magunk és a nemzetek lelki világában, amit a háború ott kivált és hogy igyekezzünk megismerni ama gondolatvilágot, mely a lelkekben és nemzetekben, mint a háború szelleme jelentkezik. Nincs benne kétség, hogy mindezt itthon is megtehetjük, mert a világháború hullámai ugyancsak nyaldossák hazánk határait és nemzeti létünk pilléreit és mi is teljes lélekkel csináljuk a világháborúnak reánk szakadt részét. De feltétlenül bizonyos, hogy e világháború hullámai Németországban tornyosulnak, – Németországban, mely egy nagy nemzet és hatalmas faj világhatalmi pozíciójának méreteivel és az annak megfelelő gigászi erővel vívja a maga élet-halálharcát ellenségeivel szemben. Németországot egyúttal a militarizmus korszakában mint per eminentiam militarisztikus államot és társadalmat sze-

retik emlegetni, tehát a háború lelkét ezen organizmusának kell legerőteljesebben kifejezésre juttatni. Másrészt Németország a nagy államok között az általános műveltség legnagyobb fokával dicsekedhetik, tehát itt mutatkozik a kérdőjel a legnagyobbak: vajjon a kultúra és háború mennyiben férnek össze, vagy mondjuk így: a háborút milyen lelkülettel fogadja és viseli a kultúrlélek. A világháborúban és révén felmerült összes problémák, hogy: van-e a háborúnak lelke, vagy az inkább a fajokon keresztül nyilvánuló biológiai tünet az az emberiség nagy organizmusában; hogy van-e a háborúnak, mint ilyennek kultúrája; hogy a háború vált-e ki a művelt társadalomban és a modernnek nevezett egyénben speciális és új erőket; hogy a háború egyszerűen kapzsiság, hatalmi tünet-e, az erősebb fellépése a gyengébb ellen és ehhez hasonló száz más kérdés, melyek mind abban csúcsoznak ki, hogy az emberiség fejlődésének proceszuszában a háború besorozható-e a kultúrtényezők közé: kell, hogy abban az országban mutakozzanak a legerőteljebben, amelyben az általános műveltség mellett a nép lelkesedése hordozza a háború kardját s ahol az életnyilvánulások elvont megítélése és elgondolása a filozófáló elmékben otthonra talál. Továbbá ezen inkább intellektuális és kulturális érdekű kérdéseken kívül a háborúban ott van egy sereg más kérdés is: így, hogy a gazdaságilag fejlettebb társadalom miképp állja és viseli a háború rettenetes terheit; vagy hogy (s talán e percben minket ez legjobban érdekel) Németország miképp vélekedik a háború eddigi

eredményeiről, a mi közös küzdelmünk sikeréről. Mikor a magunk életéről is szó van, akkor a tapasztalatainknak legjobban hiszünk. Saját szemünkkel kívánjuk látni a militarisztikus Németország feszülő és feszítő erejét, melytől ma a világháború kimenetele függ. Íme, ezek a kérdések mind olyanok, melyekre feleletért ugyancsak sóvárog lelkünk. Ezért határoztam el, hogy néhány napig meghallgatom Németország szívének dobbanását. Berlinben akartam szemtől-szembe találkozni a háború szellemével és lelkével, mely ott lebeg a világháború nagy eseményei felett, sőt mondhatjuk, anélkül, hogy Németországot vádolni akarnók a mostani háború miatt, hogy a lélek természetének megfelelőleg, erős impulzusokkal irányítja az eseményeket. Valamikor a negyvenes évek oroszai vetették magukat a német tengerbe, a német szellem óceánjába, most azok mondhatják ezt el magukról, kik a háborús Németországban széttekintenek. És bizonyos, hogy a német tengerből erőben felfrissülve, lelkileg megfürösztve fognak hazatérni.

Erről fogok berlini háborús jegyzeteimben beszámolni.

A háború lelke.

A háború szellemének Németországban leglényesebb vonása, hogy ezt a világháborút teljesen a maga háborújának tartja. Tudjuk, hogy a háború görgetegét a sarajevói gyilkosság indította meg. Monarchiánknak Szerbiával támadt konfliktusából

született a háború – Oroszország, illetve az entente keresztapasága mellett. Németország mint időrendi eseményt ezt elfogadja, de teljesen tudatában van annak, hogy ezen körülmények futóhomokja alól vulkánikus erők törtek elő, melyek Németországot világhatalmi pozíciójából kiforgatva, amolyan kisebb szárazföldi hatalommá akarták degradálni. Ezért a háború Németországban a *létkérdés háborúja lett*; sőt talán paradoxonnak látszik, de ennél is több: *világtörténelmi misszió*, melyet Németország éppen létevel és a maga erejében gyökerező kultúrhatalmával old meg és teljesít.

Németország joggal megtámadott hatalomnak tartja és érzi magát. Ezt nemcsak a diplomáciai dokumentumokban vallja, de a német lélek őszinteségével hirdeti minden német polgár – nem is kell mindjárt államférfiakra hivatkozni, bár ezek is azt vallják. És mégis Németország *nem pusztán védelmi harcot vív*. A német lélek a háború szellemét, ha már felkeltették, mint ihlettséget veszi és fogadja be és a lélekkel megszállottak pszichológiája szerint meg van győződve, hogy *nagy eszmék és célok szolgálatában áll*. És megvan hozzá az akatata, lelki ereje is: életet adni az eszméért.

A német polgárban a sörös korsó mellett, melyet most is épp oly nyugodtan hajtogatnak fel a berlini sörházakban, csakúgy, mint a német tudósok könyveiben és előadásaiban, a színházi darabokban, a prédikációkban ugyanaz a szellem él, ugyanaz a lelkiület ég, hogy: a *háború szükségesség volt*. Megszületett a belső szükségesség nagy, világfejlesztő törvényei szerint. Az igazság szükségével

jött, az igazság erejében fog a győzelem megszületni. A háború nem múlhatik el anélkül, hogy a momentán felmerülő lelki hatásain kívül *egy lépcsőfokkal előre ne vigye az emberiség ügyét*, természetesen s a németiség által. Ezért a feltétlen nagy hit, hogy az Isten ereje – ez a nagy, belső, mindent teremtő, átgúró erő, velük van. Az igazság győzelme nem maradhat el még akkor se, mikor egyes pontokon, – mint például Csingtauban, – a németiség teret veszít, mert az a lélek, mely ott is harcolt, győzni fog.

A háború sötéttségét tehát a német lelkekben teljesen eloszlatja a jövő fénye, melynek napja véres háborúk hajnalpírjában kél fel. Nincs lehangolva, nincs elkeseredve, hogy a szükség törvénye háborút teremtett, hanem beléáll egész lelkével a nagy világtörténelmi eseménybe, a „nagy időkbe” és a társadalomnak minden kis tagja a csatákon és otthon egyaránt át van hatva a nagy misszió gondolatától, hogy világtörténelmet csinál. A militarizmus Németországban a rendnek és kötelességérzésnek egy külön érzését fejlesztette ki s most a militarizmus mechanizmusból élő organizmus lett, mely erős lelket hordoz, mely a komoly kötelességérzelmet összeköti nagy ideálokért való önfeláldozó cselekvés készségével. A német polgárookban a háború szelleme nem csupán a magyar lélek lelkesedése, melynek a háborúban oly fényes tanújeleit látjuk, de a nemzetben egységesen nyilvánuló nagy lelkierő, mely a megpróbáltatásban nem csügged, a kitartásra disponálva van és éppen mert tömeg-erő, tehát félelmetes hatalom.

És hogy Németországban ez az egységes nemzeti energia oly csodálatos lánggal tört ki, ennek van történelmi háttere, oka is. A német kultúra maga régi. 1870-től Németországban a németiség mint egységes nagyhatalom él együtt állami életet, de mindamellett megmaradtak a külön törekvések, érzések a birodalom egyes részeiben és polgáraiban. Most a háború mindezt egyszerre elsöpörte s így lehet mondani, hogy Németország most él először *bensőleg*, a lelkekben is egységes életet, amely élet épp ezért erőteljesebb, gazdagabb, kölcsönhatásaiban nagyobb és több erővel mutat fel. A császár kimondotta a háború elején az összeforrasztó szót: „Ich kenne keine Parteien mehr, kenne nur noch Deutsche” s ez a szó varázshatalmával összeforrasztott mindenkit. Minden különleges érdek eltűnt, mondhatnám minden egyéni élet megszűnt a közösség nagy erejében, a közös célok igéző volta mellett. A német császár alakja nemcsak emberileg nőtt nagyobbra s nemcsak szuggeráló hatalommá vált mindenre és mindenkire, hanem az Isten kegyelméből való királyság gondolatának glóriájával övezve él a németiség szemében, mint a ki rendeltetett arra, hogy vezérelje, dicsőségre vezesse népeit. A német császár képe festményekben, fotográfiákban és képes-levelezőlapokban ott is díszlik Berlin kirakataiban. Egy lépést nem lehet tenni, hogy ne találkoznánk vele. Villanyos körték között sugárzó erőteljes tekintete mindenkit, állandóan kísér. Szellemének e szinte kísérteties, hatalmát érezzük mindenütt.

A háború lelke, hogy Isten erejével igazságot

kell tenni,, hogy a németiség világtörténelmi misszióját vérrel és vassal, élet és halál árán dicsőséggel meg kell oldani, inkarnálódik a császár személyében s innen a roppant lelkesedés, a készség követni szavát, ha halálba visz is, mert a németiségre életet hoz.

Csodálatosan érvényesül tehát Németországban a háború szellemében a faj öntudatérzése, mely magasabb lett, mint az egyéné. A nemzetiségi eszmének a világtörténelmében nem is oly régi a története és a ható ereje s íme most, mikor legdifferenciálódottabb lett a társadalom, mikor örökké az individualizmus követelményeire esküdünk, a háború szelleme elementáris hatalommal emel ki *egy* eszmét, melynek realitása több, ható ereje nagyobb minden egyéni gondolatnál és érzésnél.

Hogy ez maga belső értékeket visz be a mechanizmussá degradált életbe – ez világos. Ez kulturális érték is, melyet, hogy Németországban a lelkek komolyan értékelnek.

A háború kultúrhatása.

November 11.

Ha elfogadjuk, hogy a nemzeteknél a kultúrának mértéke azon szellemi munkakifejlesztés, melyet a nemzet *mint egységes organizmus* produkál, akkor valóban el kell ismerni, hogy Németországban a háború nemcsak a saját kultúráját teremtette meg, de fokozta a nemzeti kultúra belső értékét. Vagy fokozható-e jobban az élet, mintha az élet

mechanizmusából belső tartalom lesz? Németország pedig most ezt a képet mutatja, minden életmegnyilvánulása annak a nagy nemzeti lélekerőnek testté válása, mely életen-halálon keresztül valóra akarja váltani, hogy Deutschland über alles, amely dallal és lélekkel nyomul elő a német katonaság – a legfőbb hadvezetőség hivatalos jelentése szerint is – a nyugati harctéren.

Az egységes nagy eszme, mely társadalmakat organizál, mely az emberi életet nagystílvé teszi és amelynek hiányáról a középkori világ letűnte óta annyit panaszkodtunk – íme itt van. A háború újjáteremtő ereje hozta meg. Azért mondotta dr. Johann Müller a királyi művészeti akadémia nagytermében csupa intelligens hallgatóság előtt tartott előadásában: végre tehát itt van a szükségesség, melyből világok születnek. Az egész modern élet amolyan szétfolyó volt. Felületes. Csupán az anyagi érdek bírt már ható erővel. Haszonért az életet is kockáztatták – de eszméért már nem.

Ezt a lapos, könnyelmű és könnyű világot, mint a pelyhet, elfújta a háború vihara. A gyöngülő lelkekből hősök lettek. Ami már jóformán csak a szó, az üres keret értékével bírt: hit, haza, testvériség, önfeláldozás – mind eleven valósággá váltak. Ezek az érzelmek tornyosulnak az életnek a világháborútól felkorbácsolt hullámaiban, melyekre, jóllehet milliók pusztulnak el benne, a küzdeni vágyás kötelességérzésével és lelkesedésével kíváncznak más milliók. „Ha mindnyájunknak el kell menni, ha a németség fiatalságának ereje kevés lesz – mi idősebbek is fegyvert fogunk – de

győzni kell.” Így beszélnek az idősebbek is, mert lelküket csak egy gondolat foglalja le és tüzesíti: wir werden, wir müssen, wir wollen siegen.

Hogy a háború ugyanakkor, midőn a csata-tereken mindenkit fegyver elé állít, egyúttal egységes, organikus szellemi életet teremtett, egy pillantás meggyőz róla, ha Németország kulturális életmezején végigtekintünk. A könyvirodalom, a festészet, a színház, a képzőművészet, a kölcsönkönyvtár, az olvasóterem, a tudományos előadások, a templomi prédikációk: mind beállítvák a háború szellemének szolgálatába. A gondolkodók, a költők, a művészek nemcsak mind oda törekednek, hogy legalább néhány cséppel termékenyítsék a német földet és lelket, melyre szerintük a világtörténelmi missziót szolgáló háború valósággal mint jótékony szellemi eső jött. A komoly színházak, melyek Berlinben mind nyitva és zsúfolva vannak, visszatértek a klasszikus és hazafias darabokhoz. Schiller „Wallenstein táborában” a hasonló darabokban találja újra örömét a közönség.

Amennyiben kevesebb ideig vannak nyitva a szórakozás és mulatozás tanyái s amennyivel kevesebb van ezekből nyitva – most például a tánc egyáltalán tilos – annyival több időt fordítanak a komoly, lelket töltő olvasmányokra. Nem is az újságok híreit kapkodják csak. A német nyugalom akkora, mintha győzelmi hírnél egyéb nem is jöhetne. Ellenkezőleg a lapokban körkérdések alakjában tárgyalják meg, hogy milyen könyveket kell olvasni a mai időkben. „Die Bücher der Zeit” címen egyetemi professzorok, művelt emberek, egyáltalán

mindenki, akinek szellemi igénye van, nyilatkoznak, hogy Homer Iliása, Shakespeare (igen, az angol Shakespeare!) V. Henrikje, Fichte beszédei, Goethe költeményei, Bismarck memóriája stb. ezek a *ma* olvasmányai és melegen ajánlják Cervantes Don Quijote-ját, Swift Guliver utazásait, hogy jobban megismerjék az *angolokat*, meg Voltaire Candide-ját, hogy lássák a franciák lelkületét. íme, a lelkek preparálása a háborús időkben Németországban ilyen *komolyan* megy.

A tudományos és népiesebb lelkesítő előadásoknak Berlinben se szeri, se száma, nem is szólva a népies, hazafias, erkölcsös színdarabokról, a berlini Urániában és mozikban bemutatott háborús képekről, melyek oly egységessé és kölcsönhatásúvá teszik a háborúban levők és az otthonmaradottak életét, hogy mikor a lövészárkokból pihenésre szabadsgolt katonák két hétre hazajönnek, ugyanazon lélekkel foglalják el helyeiket a behívottak. Az összes színházakban száz számra kell ingyenes helyet rendelkezésre bocsájtani az üdülőknél, a könnyebb sebesülteknek és mindez nem a *feledés* pszichológiájával történik, hogy a katona lelke szórakozzék és ne hallja folyton az idegeit megviselő puskaropogást, ágyúdörgést, hanem hogy merítsen a háborús élet szellemi óceánjából is.

A műveltebb elmék, a szorosabban vett tudományos előadások szinte metafizikai régiókba emelik a háborút, mint az emberiség életében megjelenő valóságot. A német filozofikus elméknek különösen alkalmas téma, hogy ne mondjam, játszi munka ez. De komolyságuk és tartalmasságuk valóban meg-

lepő. A protestantizmus, mely theológiájában se fogadott el egységes tekintélyt, nagy szabadság mellett nagy erővel fúrta-faragta, analizálta, szintetizálta az emberi lélekben felmerülő problémákat.

Ez a jellem érdekesen nyilvánul meg még a háborúnak, mint világeseménynek, mint az isteni akarral is összefüggő jelenségnek megítélésében is. Csak jelzem néhány tudományos előadásnak témáját, rögtön világot vetnek azok a szempontokra, melyekből a háborút nézik és felfogják. Johann Müller a maga hat előadását ezeken a címeken hirdette: 1. Der Krieg als Not und als Aufschwung. 2. Der Krieg als Gericht und als Aufgabe. 3. Die nationale Widergeburt durch den Krieg. 4. Der Krieg als Erzieher. 5. Der Krieg als *religiöses Erleb'niss*. 6. Der Tod für das Vaterland. Németül közöltem a címeket, mert mindegyike egy külön jól kivágott ablak, melyen keresztül a mai háborúba, mint az emberi élet egyik élményébe bepillantást nyerünk. És látjuk a nagy szellemi síkokat, melyekre a háborút rávetik a német gondolkozás és filozófia.

Mindezt pedig azzal a célzattal, vagy jobban mondva lelkülettel, hogy a háború által teremtett világban mindenki egységes szellemi életet éljen, melyből az egységes nagy nemzeti erő fakad. Az *egyest* mentül inkább beleállítani minden gondolataival és érzéseivel az *egészért* vívott nagy harcba, melybe a halál is az élet egyik legnagyobb megnyilvánulása lesz – ez a német tudomány, művészet, irodalom célja.

Íme a militarizmus a szellemi világban. De ezt

nem gúnyból mondom. Csak az analógiára mutatok, mely az egyes csapatokat vezető hadvezetőségnek a harctéren s a háború egész stratégiai munkájában csak úgy nyilvánul, mint abban a munkában, melyet kultúrmunkának hívunk. És a militarizmus mindkét esetben már nem mechanizmust, de organikus életet jelent, ami a legcsattanósabb felelet Németországra, a militarisztikus államra és társadalomra szórt összes vádakra és gúnyos ítéletekre. Anglia és Franciaország minduntalan hirdeti, hogy a militarizmus ellen fogtak fegyvert, hogy a militarizmus hatalmát és barbárságát kell megtörni. Hát nem is szólva arról, hogy eddig a harcokban és a csatatereken a német barbárok bizonyultak a legemberségesebb emberfeleknek. Íme Németországban a háború szelleme, a háborús kultúrának belső tartalma és értéke mindent megmond, hogy mi a német militarizmus. Az egyesnek a közösségbe való állítása – de jóformán csak a közös eszme erejének hatása alatt az önfegyelmzés készsége mellett. Az erőknek a közös célra való koncentrálása és beállítása az egyéni szabadságnak, a szellemi szolgálásnak minden árnyéka nélkül. A háború alatt a német militarizmus ily tartalmát ismertük meg. Berlinben a háborús idők szellemében és kultúrelésében ez a belső érték mutatkozik be. Csak a német társadalomra gyakorolt hatásának előnyeit, csak a fegyelmezettség által kifejthető erő nagyságát látjuk. És mert ilyen fizikai és erkölcsi erő rejlett a német militarizmus organizmusában, azért tud most ez a militarisztikus állam és társadalom ekkora szellemi és lelki erőt felmutatni, hogy még a háborút

is, mint kultúrájának új értékét és nevelő tényezőt tudja a maga életébe beléállítani.

A háborút ezért tudja olyan nemzeti munkává tenni, melyben a nemzet, mint egységes organizmus él még szellemileg is. De ugyanazért tartja a háborút is – mint minden kultúrtényezőt – olyan emeltyűnek, mely még iszonyú áldozatok árán az emberiséget egygyel magasabb fokra emeli és amely az egyes emberből is a réginél több embert csinál, ami nélkül különben az általános emelkedés úgysis lehetetlen.

Németország tehát valóban olyan választ ad a nagy kérdőjelre, – hogy a háború és kultúra összeférnek-e, hogy a háború a mindenkori fejlődés processzusában besorozható-e a nagy tényezők közé, – amelyre kultúremler nem volt elkészülve, de amelyre Németország és Berlin háborús élete, ha belenézünk, nagyon is határozott választ ad.

Az utca Berlinben.

November 12.

Sokszor azt hisszük, hogy a nagy városoknak, e kősvatagoknak, nincs visszhangjuk, mint az erdőnek, nincs beszédességük, mint a virágos rétnak, nincs lehelletük, mint a nyitott barázdájú anyaföldnek. Pedig a néma kövek is beszélnek. A kaszányastilú Berlin, melynek még az Unter den Linden-jén is mindössze azt hisszük, hogy a kaszánya fásított udvarán járunk, annyit beszél most a háborúról. Lélek él a szürke nagy paloták sorfala között az utca hangulatában és lélek revelálódik abban a tarka, színes képekben, melyek a

Friedrichs-Strassénak a Leipziger-Strassénak – hogy csak az utcák generálisait említsem – kirkataiban tárul elének. A háború lelke ez is, de nem az, mely a csatatereken dühöng s mint pusztító szelvész tördeli az élet fájának fiatal hajtásait, már zöldelő, virágot ígérő gályáit. A háború lelke itt szelíd, jóságos, találékony, mint a szeretet, sőt pajzán és játékos. Egy-egy sarokban meghúzódik a bánat is, de mintha a háború lelkének ott, ahol az diadalmas, szomorkodni, gyászolni sem volna szabad, annyira háttérbe szorul a bánat, a gyász a háborús Berlin mozgalmas, élénk utcáin. A Brandenburgi kapunál kitergetett veszteséglistákat mindössze néhány ember böngészi. Néhány aggódó lélek belemerül a fekete betűkbe, melyek között drága kincseket keres, de csak azért, hogy annál inkább érezze az elvesztésüket.

Míg a halál így sunyi módon húzódik meg egy sarokban a fal mellett, addig az élet ott hömpölyög a maga nagy, dagadó árával a fényes, panorámás utcákon. Az autók százai épp úgy száguldanak, az autóbuszokon és omnibuszokon épp úgy szorongnak, a gyalogjárókon az esti órákban emberhullám emberhullámot ér, mintha a háború nem is ezen, hanem egy más világon folynék. Aki ismeri Berlinnek forgalmi viszonyait, az ugyan főleg nappal, mikor a közélet organizmusa dolgozik, megtudja állapítani, hogy az utcák érverése kissé lassúbb és kihagyásos; látni, hogy történt egy kis vércsapolás, de egyébként az élet csak oly mozgalmas és még mindig nagyszabású, mint a békés munka napjaiban.

De nem is jól disztingválunk. A háború és békés munka ideje nem is ellentétek. A háború csak más formája az életnek, melyben azonban az élet szunynyadó, lappangó, belső erői épp oly hamar kibuggyanak s megtalálják a maguk medrüket. A háborúnak megvan a maga békés munkája. A német társadalom pedig ezt végzi egységes lélekkel, jó szervezettséggel és a csatamezőkön harcolókkal lelki közösségben. A háború csak úgy, mint a béke, megteremtette a maga iparát, a maga szükségleteit, még a maga divatját és szórakozásait is. A kirakatok egyszerűen átváltoztak a háború éléskamráivá, bőségszaruivá, melyekből a szeretet és áldozatkészség bőven önti a maga ajándékait a katonáknak. Liebes-gabe – úgy hallatszik ez a szó, mint a mindennapi kenyér, melyért imádkozunk, melyet testvériesen megosztunk. A gondolatnak a vége, az érzések hulláma mindig a lövészárokban fekvő katonatestvérhez ér, a szeretet találékonysága pedig megtalálja, hogy mire is volna szüksége annak a testnek, melynek a szíve épp oly melegen dobog akkor is, amikor a hazáért, az otthonlevőkért fegyverrel ellenséget öl. A lelkét úgy is önmaga táplálja a hős. Sőt a haza oltárán kicsordult véréből lélek száll másokba. De ebbe a szívbe, melyből e drága vér ömlik, míg dobog, az otthon melegét átvarázsolni a szeretet adományával – mindenki siet.

A híres berlini Wertheim-áruház összes helyiségei, melyeket bátran lehet nevezni a modern világ fényes zsebkiadásának – ami annyival is találóbb szó itt, mert az áruház is a zsebek tartalmának kiadására utazik – telve vannak a katonáknak küldendő

cikkekkel, csomagokkal. Meleg ruha, csokoládé, cukor, pástétom a Wertheim-áruházból mind a harctérre kacsintgatnak, várva a szerető kezet, mely feljűk nyűl s odasegíti őket. S a német szellem még a szeretetet is organizálja. Vannak élelmickek, melyeket a német társadalom lehetőleg nem fogyaszt, hogy a katonáknak jusson belő több. Fehér kenyeret a vendéglőkben, kávéházakban csak külön kívánságra adnak, mert a búzaszemből nincs annyi, amennyi a harcműző saktáblájára elférne. A cukordarabokat megfelezték, sőt otthon a gyermekek lemondanak a kávéba kapott cukordarabokról s viszik a gyűjtőhelyekre, honnan a lővészárkokba szállítják. Íme a gyermekek, mint a háború méhecskéi, mézet gyűjtenek, mert ez szükséges és sokat pótló táplálék a harcosoknak.

A császár egyenes rendeletére készültek a háborús képes levelező-lapok is, melyek között a császár arcképe és kezeírása ama ismeretes mondasával: „Ich Kenne keine Parteien mehr, kenne nur noch Deutsche”, elsősorban arra szolgál, hogy legalább néhány üdvözlő sort küldhessenek kölcsönösen – a tábori postán – az otthonmaradottak és a harcban levők. Ezzel eléretett ama gazdasági cél is, hogy a képes levelező-lapok gyártásából élők nem vesztették kenyerüket és mennyivel hangulatosabb, a lelkeket összekapcsoló az a levél, a pár sor, mely a császár és a háború szellemét közvetíti és ébresztgeti. Mindmegannyi levelező-lap egy-egy vízcsepp a német tengerben, melynek hullámozása most hatalmas ciklopszokat kell, hogy elhengerítsen vagy elporlasszon.

A háború szellemét táplálják az üzletek pazar kirakatai is. A csokoládégránátok, srappellek nagy halmaza, a háború alatt készült festmények, a háborús reklámcédulák, a villanykörték között megvilágított figurális jelenetek, a császárnak léptenyomon látható arcképei, melyeken a császár tekintete felér a harci harsona ígézetével, Hindenburg-nak nem kevésbé gyakorta feltűnő daliás alakja, a vezéreket, a tábournoki kart, az Izlam felkelését ábrázoló levelezőlapok, a hatalmas német trafikok üvegablakai mögött a háború alatt készült császár-szivar, meg Hindenburg-szivar és száz sok efféle apróság, meg csecsebecse: mind a háborús világ csillogó tejútjává teszi a berlini utcákat. No és ha már a tejútnál tartunk, „vessünk egy tekintetet az utcáról az égboltra is.

Éppen a Budapest-er-strasse-t indultam felkeresni, hogy hazafiúi érzésem szikrát kapjon az öntudattól, hogy a szép Königrätzer-strasse egyik részét a mi dicsőségünknek szentelték – bár családóttan kellett látnom, hogy a Budapest-er-strasse még csak elvben van meg s a táblák még hiányoznak –, midőn észrevettem, hogy a diadalmas Zeppelin halad el fenséges nyugalommal a fejünk felett. A beborult égen, a ránk nehezű közös szürkeségben a Zeppelin világító lámpásai egy előttünk ismeretlen, távoli világ hírhozó csillagaiként ragyogtak felénk. De az érzésünk annál közelebb hozott a Zeppelinhez. Hiszen ott testvérek utaznak a levegőben, akik mialatt a Zeppelin német-sisakos gondolatnélküli fejével belefűrja magát abba a nagy szürkeségbe, mely egy nagy város takarója, addig a kosarában

ülők éber figyelemmel vizsgálódnak, hogy nincs-e a levegőben ellenség elrejtve, mely a testvérek álmát megzavarhatná. A hideg berliniek alig méltatták egy tekintetre a légi utast – bizonytal sokszor kopogtat be, mert nemsokára egy biplán kopogása is hallatszott, majd galambszárnyával oda-repült egy Taube – mindez azonban az idegennek olyan vonzó volt, mint a gyermeknek a mese. Hiszen mi csak a háborús álmainkban láttunk ilyen képeket vagy olvassuk az újságok mesekönyveiben, hogy miképp végeznek felderítő szolgálatokat hőselkü aviatikusaink.

A Zeppelin azonban minden méltóságjeljes járása mellett is gyorsabban eltűnt, mint ameddig a mesét, mely lelkünkbe szövődött, elhallgattuk volna. Egy gondolattal még elkísértük a láthatatlanságba, de aztán beolvadva a járó-kelők közé, s gondolatunk is ismét földet ért, néztem tovább az utca életét, hallgattam a kőszivatag további beszédét. És a kőszivatag is az égről beszélt. Egy kivilágított kirakat körül csoportosult a járókelők sokasága s néztek elmerülve egy papírmáséból művésziiesen előállított jelenetet. Megsebesült német közkatona haldokolva fekszik a lövészárkon. A katona szemei előtt megjelenik az otthon: a kis házikó, melyben szüleivel, testvéreivel élte a maga életét. A kertre, a ház előtti fára ráesik egy villanysugár – a haldokló katona utolsó gondolatának sugara. Az otthon képe eltűnik a katona szemei előtt. Elfoglalja egy másik kép: a sebesült felé Krisztus közeledik fényességben, szeretettel a haldokló fölé hajol. A villanyfény eltűnik – eltűnik a katona is Krisztussal a lövészárokból.

Íme, ilyen megkapó a német katona halála a lövészárokban – ezt suttogja minden járó-kelő fülébe e kép. Ne higgye senki, hogy ezt hatóságilag a népek lelkét a halállal megbékéltető számításból mutogatják. E kép a német hangulat kifejezője, a háború szellemének materializációja – de hipnózis nélkül. Ébren van itt a német lélek és mert eszményekért harcol, ha az halállal jár, ilyen eszményinek érzi és látja a halált is. Ahol az utca hangulata ilyen emelkedett, ott valóban lélek él a szürke kaszárnyafalak között is. A berlini utcán való sétáról pedig méltán térhettem vissza azzal a megállapítással, hogy a lélek a kövekbe is életet lehel. A háború szelleme a nagy város kősvatagát is életre támasztotta. Van visszhangja, mint az élő erdőnek, van beszédessége, mint a virágos rétnak, van lehelete, mint a nyitott barázdájú anyaföldnek.

Berlin és Paris.

November 15.

Befejezésül azokhoz, amiket Berlinben szerzett benyomásaim alapján a háborús Németország szelleméről, hangulatáról, erejéről s a háború kultúrértékeket kiemelő természetéről elmondottam, vonjunk párhuzamot Berlin és Paris, illetve Németország és Franciaország között. Még jóval a háború kitörése előtt láttam utoljára Parist s a sajtószerű, lemondásra hangoló benyomások, melyek között elhagytam, most a világháború fényében oly élénken támadnak fel bennem s nyernek egyúttal teljes magyarázatot.

Parisban – ellentétben Berlinnel – a *hanyatlás* szelleme, mint el nem hagyó kísértet követi az embert. Hiába a modern életnek eleven lüktetése, lármás zaja, hiába a sok gazdagság és kincs, melyben Paris bővelkedik – *Parisban nem él Franciaország történelmének szelleme*. Ezt a hiányt nem lehet nem érezni, mert mi az életet lélek nélkül nem tudjuk élni. A legnagyobb nemzeti emlékek és a francia nagyságról mesélő alkotások: Versailles, Luxemburg, a Tuilleries-k helye, a Louvre, a Pantheon, Napoleon sírja, a nemzeti relikviákat őrző múzeumok; ha még művészi kincseket találunk is bennük, nem képviselnek tradicionális erőt, történelmi értéket, melyek hatása láthatatlan energia-ként helyeződik el a serdülő fiatalság, de egyáltalán a polgárság lelkében. A homlokegyenest ellenkező történelmi benyomások alatt valamelyes szellemi *meghasonlás* érezhető lépten-nyomon, legkivált akkor, mikor a nemzeti génusz varázsával kellene betelni a nagy történelmi emlékek között. A nagy forradalom nemcsak fenekestül felforgatta a régi Franciaországot, de úgy elhordta az áradata az anyaföldet, mintha a francia nemzeti élet egyáltalán nem tudna gyökeret verni. A köztársaságról sokan ugyan már azt tartották, hogy véglegesen megszilárdult, – de még ha nem is volna jelenleg mélyebb gyökere a monarchikus törekvéseknek, annyi bizonyos, hogy a köztársaság nemzetmentő és fölvirágoztató presztízse, mely 70-ben oly mámorítólag hatott, nincs meg a közszellemben.

A francia nemzet lelke kettéhasadt; oly nyilvánvaló ez a köztársasági pártok óriási többsége mel-

lett is. A meghasadt lélek pedig nem inspirál, nincs erős impulzusa nagy cselekedetekre és nagy célok kitűzésére. Igaz, hogy a revans gondolata állandóan foglalkoztatta a politikusokat s a háború eddigi menete, a francia hadsereg küzdelme mutatja, hogy Franciaországnak sok áldozatot is hozott a revansért, de mialatt nem is a nemzeti erőnek, de inkább a hiúságnak e kérdése lefoglalta a francia lelkeket, még jobban meggyengült a nemzetnek az egységes lelkületből származó belső ereje az ateizmusnak kormányasszisztenciával való fellépése és terjesztése mellett. Thiers még államfői minőségében résztvett hivatalos istentiszteleteken. Ma pedig Franciaországban hivatalos személy Isten nevét nem meri kiejteni.

Ezzel a francia nemzet lelkét, melyet a történelmi folytonosság hiánya és egymással ellentétes tradíciók romboló ereje már úgy is ketté hasított, egészen darabokra szaggatták. Nemzetek még sohasem élhettek és állhattak fenn vallás nélkül. Franciaországban pedig felülről akarják ezt a történelem-, természet-, ember- és Isten-ellenes utat a nemzettel megjártni. Ezen az úton pedig csak a nemzeti szellem ereje hanyatlik le. A görög nemzet is akkor volt legnagyobb, mikor mint nemzet emelte nagyszerű templomait, melyekben azután nem is annyira az egyén, mint inkább a nemzet egyeteme tisztelte isteneit. A kereszténységben a vallásos élet individualisabbá lön, de egyúttal egyetemes is maradt. A középkorban az egyéni vallásosság mellett az összességet is magával ragadta és nagy ideálok szolgálatába állította a keresztény-

ség. Az egyesek vallási buzgalmának apró lángocskái összefolytak, hogy mint óriási lángnyelv égjenek a keresztény eszmék oltárán. Hogy micsoda nemzeti, történelmi erő csapott fel e lángokban – eléggé ismerjük.

Franciaországban, mint államban, ez a láng is kialudt s ha lopva, titokban égnek is az egyesek lelkében a vallásosság soha ki nem alvó őrtüzei – a nemzetből, mint egészből a vallás hatalma teljesen hiányzik. Lehet, hogy e háború e tekintetben is jó oktató mester lesz, sőt már mutatkoznak is kedvezőbb jelek, hogy Franciaországban az egyház és állam közti viszonyra új hajnalhasadás vár, de ma még ott tartunk, hogy e jelek is csak lopva mutatkoznak, mert ha nyilvánosságra kerülnek, a hivatalos és hatalmat birtokoló irányzat a tagadás fagyasztó légáramát bocsátja rájuk.

Németország mindennek ellentétes képét mutatja. A nemzeti *emelkedés* táru elénk minden téren A nemzeti szellem pedig a legnagyobb impulzusait éppen a történelmi múltból és az eszményi világból veszi. Vilmos császár mint Isten kegyelméből! való uralkodó akar népeitől tiszteltetni s az egész nemzeti gondolkozást minden alkalommal felhasználva oda tereli, hogy a hazafiság és vallásosság egymást kiegészítő, egymást növelő erők legyenek, az egyesben – az egészben. A nemzeti életnek szelleme azért oly egységes. A hatalmas szociáldemokrata pártnak és a szocializmusnak minden vallástgyöngítő hatása, ha a nemzet egyetemét nézzük, nem tudta meggyengíteni ezt az egységes nemzeti géniust – a háború eléggé bizonyítja.

A nemzetet továbbá a történelem nem is mint messzi múlt, de mint élő erő inspirálja. Bismarck még jóformán a jelen idők embere s a nagy nemzeti fellendülés és nagyszerű élet most alig fél-százada kapta meg a hatalmas lendületet, mely a mostani háborúban is fontos tényező.

Láttam, hogy a berlini Zeughaus-ban, a német fegyverek e panteonjában mily más lélekkel jár a látogató, mikor a régi idők nagyjait szemléli hatalmas ércszobrokban. A német királyok, császárok, hadvezérek, államférfiak mind ugyanarra a gondolatra tanítják, azt a szellemet adják drága örökség gyanánt, mely a mostani háború lelkét élteti. A császári palota előtt, a Zeughaus udvarán közszemlére kitett francia, angol, belga ágyúkat – a sétáló közönség büszke öntudatának tekintetével simogatja. A Vilmos-teremben, hol Bismarck ércszobra is áll, a régi hadizsákmányok egyenes folytatásaképp, ott látható már tizenegy orosz és francia zászló a mostani világháborúból.

Mindez egységes kép erejével hat a német lélekre s a császárjához való ragaszkodásban a német nagyság diadalmas gondolatát is megkapja.

Franciaországban ezen, a történetből, mint élő valóságból származó erőből, semmit se kap a citoyen. A francia forradalom eszméi torzvalósággá lettek. A köztársaság polgára még egy Napóleon emlékéből se meríthet tradicionális erőt. A demokráciának is olyan kiadását látja, melyben fenn és lenn csak a korrupció egyenlősége a legteljesebb. Franciaország faji, népesedési s mindezekkel együtt vagy azt megelőzve, erkölcsi hanyatlása – ma köz-

ismert dolog. A francia szellem minden kiválósága és a francia tőke minden gazdagsága nem tudja útját állni a dekadenciának. S a nemzeti sorvadás aggasztó tünete a francia nemzet lelkének betegségéből való. Jobban mondva, nincs nagy, szent tradíciókból kiszálló, éltető egységes lelke a nemzeinek – ezért veszi erejét. Németországban ellenben éppen a nemzeti lélek ereje mozgat mindent, irányítja a császárt és népeit békében és háborúban.

Berlin és Paris képén, életén, hangulatán lehetetlen észre nem venni ez ellentétet. Versailles egyre hanyatló parkjaiban, rongálódó emlékei és szökőkútjai között – pedig a francia föld e darabja is a mesék országából való – imbolyogva járkál a francia polgár s nagyon kevéssé dagasztja keblét a tudat, hogy nemzeti tulajdonban sétál. A Sieges-alleenak a német történelem lelkétől fénylő márványszobrai közt a német polgár jobban otthon érzi magát, legalább is lelke jobban megtalálja magát. A lélek megtalálása pedig a nemzetek életében is nagy szó. Több a drága gyöngynél, szükséges feltétele a nemzet hatalmának és dicsőségének.

Franciaországban a nemzeti génius elvesztette a lelkét, Németországban megtalálta. A két nemzet sorsának különbözőségében már látszik is szomorú következménye. Ki merné elgondolni, hogy a világháború a mérleget megfordítja? A világháború mérlegét ugyan sokféle idegen tényező befolyásolja és dönti majd el, de a nemzetek szellemét meg nem másítja, ha csak a francia nemzeti génius nem eszmél fel a világ képét megváltoz-

tatni akaró események között. És akkor is mindig nagy mementó marad, hogy Berlin és Paris, e két világváros szemében tükröződött vissza két nemzet életének – egy hanyatlóénak és egy emelkedőének a szelleme.

A németek háborús irodalmából.

– W. Sombart: Handler und Helden. –

Május 23.

Alig van érdekesebb irodalom a háború irodalmánál. A háború még az irodalomra is rányomja a maga sístergő, tüzes pecsétjét. És hiába, ahol az életnek elevensége és melege lüktet – az mindig jobban megragad minket, élő embereket. Szeretjük az eszmék örök hónát, hálásak vagyunk költőinknek, hogy ki tudnak emelni a valóságból és fel tudnak emelni étheribb régiókba, ahol szemlélni, álmodni a képzelet szárnyain röpnél is jó. De mikor az élet valósága ragad meg sokszor kemény, durva, de eleven kezével, nem tagadhatjuk meg emberi voltunkat s leköt a való minden rezgése, minden érintése.

Legalább én így vagyok a háborús irodalommal is. Látom, hogy kegyetlen, mint az élet. Igazságtalan, mint az élet. Egyszóval egészen emberi. Mégis mohón olvasom, mert a háborús irodalom ablakain bepillantást nyerünk annak az embernek lelkébe, aki küzd, aki verekszik, de aki, mikor vérben gázol, akkor is az égret néz; aki, mikor embe-

reket és nemzeteket akar letiporni, akkor is ideállokba kapcsolja a létét, a tetteit és ha már az élet is odaadja, legalább mint hős adja oda.

Az ilyen embertípus – és ez az igazi ember-típus – mindig szép, mindig magával ragadó. A kirántott és vérben megfűrösztött kard pengéjén napsugár csillog és törik meg. Napsugár, mely a magasból, az eszményibb világból jő.

Ezt éreztem akkor is, midőn végigolvastam Werner *Sombart: Handler und Helden* című művét, melyet, nem kell külön mondanom, a cím eléggé elárulja: *az angolokról – a kalmárokról* és a *németekről – a hősookról* írt. Maga „patriotische Besinnungen”-nek mondja írását, amivel jelzi, hogy a lelkek felébresztését célozza, olyan feleszmélést a nemzetek öntudatában, mely önmagában is erő – már tudniillik annak a nemzetnek lelkében, mely önmagában a hőstre eszmél. Szorosan tudományos értékre tehát talán maga a szerző sem pályázik művével, jóllehet ugyancsak bőven esik benne szó tudományról, kultúráról, az emberi szellemről, mely majd tudományban gyümölcsözik, majd kultúrában virágzik.

Ezeket szükségesnek tartottam előrebocsátani, mikor Sombart művéről akarok írni, mert az – remélem – mindenkiben tompítani fogja egy kissé az ítélkezést, ha W. Sombart felfogását ismertetem, állításait idézem. És ami a műben egyoldalúság, azt lelkesedésnek fogja nevezni, a mi ma, a háború alatt, talán még a tudományos irodalomban se oly vétek, hiszen ma ez is a háborút akarja szolgálni.

Sombart abból indul ki, hogy az emberiségnek összes nagy háborúi vallásos háborúk voltak. Ami alatt azonban Sombart a *világnézeti ellentéteket* érti. Így tartja még a napóleoni harcokat is világnézeti háborúnak, melyeknek pedig a vallási kérdéshez valóban semmi közük sem volt. A mai világháborúban a világnézetek összeütközését Sombart a német-angol háborúban látja. A német gondolkodás – a hősi szellem és az angol életfelfogás – a kalmár szellem ütköztek itt össze.

A világháború minden egyéb harcát Sombart csak mellékharcnak veszi. Oroszországnak harca Törökországgal a Dardanellák birtokáért, Franciaország harca Németországgal Elzász-Lotharingiáért és Ausztria-Magyarország harca Oroszországgal a Balkánon való túlsúlyért, mindmegannyi mellékháborúk, melyek csak növelik a harctér gigászi méreteit, magának a mérkőzésnek titáni voltát; de tulajdonképpen arról van szó, hogy mi legyen a világon az uralkodó: a kalmár, vagy a hősi világnézet, hogy a két ellentétes szellemből kivirágzó kultúra közül melyik legyen a győzedelmes? Az angolok maguk is érzik, hogy a háború lángjában két ellentétes világnézet csapott össze, de ők ezt természetesen másképp nevezik, jelesen a „nyugateurópai civilizáció”, az 1789-iki eszmék hadjáratának a német „militarizmus” és „barbárság” ellen.

A kérdés Sombart szerint az: melyik szellem erősebb: az-e, amelyik a német néplélekből tör elő, vagy amelyik az angol fajt tartja fogva; mert hogy itt nem német és angol emberek harca folyik,

hanem hogy *népháborúról* van szó, melyet a néplélek táplál és a nemzeti felelősség szít, azt Sombart kétségtelennek tartja.

A néplélek, a nemzeti géniusz pedig benne él egy népnek ezer-ezer tulajdonságában, megnyilatkozik tudományában, művészetében, államfelfogásában, politikai életében, erkölcsében és szokásaiban. Nincs nemzeti életmegnyilvánulás, melyben ne a nemzeti lélek feszítőereje dolgoznék majd világtörténelmet csináló eseményekben, majd a nemzet individualitását mind teljesebben kiépítő kulturmunkában.

W. Sombart művében tehát sorra veszi a nemzeti élet területeit. Ki akarja mutatni, hogy az angol nemzet kalmár-szellemé ott settenkedik minden angol lépés és gondolat mögött, míg a német szellem a hősök lelkületében megnyilvánuló eszmei magasságban szárnyal! A normálisnál is fokozottabb mértékben mutatkozik ez a jelen háborúban, melyet Anglia részéről nemcsak a kalmár-szellem indított meg, hanem a háborúban se tud más mértéket alkalmazni, mint a kalmárkodásnál, úgy, hogy az angolok harca Sombartban azt a benyomást kelti, hogy egy hatalmas *áruház* áll harcban a német *haza* ellen.

Sombart sokkal jelentékenyebb képviselője a német tudománynak s a fajok karakterének és lelki tulajdonainak analízisében is sokkal ismertebb neve van, semhogy a komolyság hiányát meg lehetne tagadni tőle és munkáitól. Épp ezért nem lesz érdektelen majd tüzetesebben is megismerni Sombart munkáját. Ebből eleven képet alkothatunk a

háború irodalmáról, mely mindig egyik legérdekesebb jelensége lesz magának a világháborúnak, ennek a nagy és világfelforgató történésnek, mely a vízözön hatalmával borította el az összes kultúrterületeket is, összes magaslataikkal együtt és pedig úgy, mint a biblia mondja: „Tizenöt könyöknyivel vala a víz magasabb, mint a hegyek, melyeket elborított.” Hiszen, ki tudja, mikor kezdenek a vizek úgy is megapadni, hogy az emberiség bárkája legalább az Ararát-hegyén megállhasson már: egy kissé nyugodtabb, objektív szemlélődésre.

Az angolok.

Werner Sombart tétele – mint általánosságban tudjuk – úgy hangzik, hogy: az angol *kalmár-szellem* és a német *hősi szellem* közt folyik a harc a világnézet-különbségek természetével és erejével. Sombart tehát bizonyítékokat keres, hogy az angol nemzet minden megnyilvánulása terén és a német nemzet minden lehelletében valóban fel lehet-e találni azt a nagy különbséget és távolságot, mely a kalmárgondolkodás és az ideális felfogás között megvan.

Sombart az angol nemzetnek minden karakterében csupa olyan tulajdonságokat lát, melyek a kereskedők egymás közötti életében szükségesek s akkor is, midőn e tulajdonságok erények, azokat is „negatív természetűnek tartja. A mértékletesség, szorgalom, őszinteség, igazságosság, tartózkodás minden dologtól, ami nem rátartozik, türelem és így tovább, Sombart szerint mind olyan éré-

nyék, melyek végelemzésben oda tendálnak: *nem cselekedni valamit*. Ellenkezőleg, a német nemzet jó tulajdonságai csupa pozitívumot jelentenek. Ezek olyan erények, melyek mindig *adnak* is, *nyújtanak* is valamit, vagyis akció van bennük. Ezek: az áldozatkészség, hűség, tisztelettudás, bátorság, jámborság, engedelmesség, jóság és így tovább.

Ne várja senki, hogy itt Sombart tételeinek tüzetes analizálásába bocsátkozzunk, de hogy az ellentéteknek szembeállításában és végsőkéig való kihegyezésében Sombart milyen hihetetlen messzire megy, mutatja az, hogy nemcsak a két nemzetet, mint nemzetet állítja az ő mértéke alá, hogy íme, nézzétek: milyen alacsony az angol nemzet szelleme és milyen magasba szökik a németé, 'hanem a két nemzet kiváló egyéniségeit is odahúzza a a mérték alá, mondván: hasonlítsátok össze: *Grey* szellemiségét és szellemének nívóját egy *Bethmann-Hollweg* szellemével és fogjátok látni a különbséget. Sombart az angol közvéleményt és közérzést – a Common sense-t, melynek Angliában még a jogban, főként az alkotmányjogban is oly előkelő szerepe van – a néplélek differenciátlanságának számlájára írja, szembe állítva vele – ami jó részben igaz – a német társadalom alsóbb rétegeinek is kultúráltságát. Ahol – mint Németországban – a gazdasági viszonyok sokkal egészségesebbek j és ahol nem gazdagokra és koldusokra oszlik a társadalom, ott ez az egészségesebb gazdasági struktúra több műveltséget is hordoz a „mens sana in corpore sano” régi axióma igazsága szerint. De hogy az angol kultúra és még

inkább avult szelleme olyan mélyen alatta maradna a német szellemnek és alkotásainak, azt nehéz állítani Shakespeare nemzetéről.

De tartsunk sorrendet.

Sombart még az angol filozófusokban is nemzetgazdászokat szimatol s nagyon jellemzőnek, de egyúttal a „filozófus” gyengeségének tartja, hogy jóformán Bacon-tói kezdve Hobbes, Lockes, Humes, a két Mills-en át Herbert Spencerig mind írtak nemzetgazdasági vonatkozású témákról is. Herbert *Spencer*-t éppen természettudományos, jobban mondva, biológikus felfogása miatt Sombart csak amolyan idézetjel közt emlegetett „filozóf”-nak nevezi s az angol „filozóf”-nak szellemét Sombart szerint mi sem jellemzi jobban, minthogy midőn M. Arnolt szemére vetette Angliának az angol szellemnek ideákban való szegénységét, Spencer egész komolysággal azt válaszolta vissza és azzal érvelt, hogy az angol szellemnek köszönhető: 1. Amsterdammak vízzel való ellátása, 2. Nápoly csatornázása, 3. a híres Continental. Cas. Co., mely az összes országokat gázzal ellátja. Sombart megbocsátaná, ha ezt egy mérnök mondaná az angol szellem dicsőítésére, de hogy ezt egy filozóf mondja, az karrikatúrában jellemzi az angol filozófiát.

Angliában a pénzvágó rak rabláncokat a szellemre s a leláncolt Prometheusnak nincs ereje azt szétszaggatni, tehát a lenyűgözött erő és szellem hanyatlik alá. Talán így lehetne Sombart felfogása után az angol szellemet szimbolizálni, – bár Sombart ennél is tovább megy, mert ő az angol pszichét nézi olyannak, mely csak üzletre és kal-

márkodásra van berendezve és megalkotva, tehát még a kultúrában is csak azt keresi és szereti, ami a jólétet, a „komfort”-ot szolgálja és mozdtítja elő. Sombart az angol néplélek tükrét már megtalálja annak a XVI. századbéli velencei utazónak naplójában, ki megfigyeléseit feljegyezte. Ez a velencei már ezeket írta: „Ám, amikor a háború legjobban tombol, mégis arra gondolnak, hogy jól egyenek és minden kényelmet biztosítsanak.” Ekkor Anglia még jó katolikus ország volt, amivel Sombart még jobban megerősítve látja ama tételt, hogy az angol szellemnek belső lényegét teszi a kalmárság és csak anyagi javakat értékelő gondolkozás. Innen magyarázza Sombart azt is, hogy az Angliában ma élő nemesi, főúri családok között alig van, amely eredetileg birtokos „feudális” úr lett volna.

Csak természetes, Sombart szerint, hogy amely népnek szelleme ennyire utilitarisztikus, hogy annak a tudománya is magán viseli e jelleget. A „filozófusokról” már hallottuk Sombart véleményét, nincs jobb véleménnyel az állam-, a jogtudomány, sőt a tulajdonképeni szépírókról sem.

Az angol felfogás az *államról* Sombart szerint teljesen egy kereskedőnek az agyvelejéből való, az úgynevezett szerződési államelmélet a legtökéletesebb megnyilvánulása ennek, szemben a német felfogással, mely az államot is, mint ideát fogja fel. Az angol az államban egyszerűen az individuumok aggregátumát, halmazát látja s a főelv, hogy mentől több egyén számára biztosítsa a lehető legnagyobb boldogulást. Még *Morus* Tamás is az utópiájában, melyben pedig a platói ideák régiójá-

ban mozog, ezt az elvet hirdeti: *az egyén* boldogságát és javát. Sombart ebben is individualisztikus és eudaimonisztikus társadalmi bölcseletet lát, vég-eredményében tehát egoizmust, kalmár-szellemet. Spencer *Etika*-jában összefoglalja az emberi – jobban mondva – a polgári jogokat. És pedig Spencer azt tíz pontban sorolja fel: 1. A testi sérthetlenség joga. 2. A szabadmozgás joga. 8. A természeti közjavak joga. 4. A tulajdonjog. 5. A szellemi tulajdon joga. 6. Az ajándékozási jog. 7. A szabad kereskedés és szerződéskötési jog. 8. A szabad öröklési jog. 9. A vallás- és kultúr szabadság. 10. A beszéd- és sajtószabadság.

Ezt az összefoglalást látva, Sombart azt veszi észre, hogy az angol polgár szemében az állam az, akivel szemben a saját jogait védi, vagy azt is lehetne mondani, amit már Lassales mondott, hogy az angol az államban valami éjjeli őrt lát, aki megvéd a betörők és rablók ellen.

Az angol politika kalmárszellemét természetesen sokkal több igazsággal lehet már megállapítani. Sombart nem is mulasztja el. Az angol államférfiú maga is kalmármérleget tart kezében, mikor egész politikáját az „*egyensúly*” politikára irányítja, mely tényleg mintegy fixa idea, vagy mondjuk, praktikus életelv hatott még a mai entente megteremtésekor is. Az angoloknak a XIX. században vívott harcaik is tulajdonképpen kalmárháborúk voltak: nyilván magukon viselik e jelleget az ópiumháború Kína ellen (1840-42) s az arany- és gyémántháború a búrok ellen 1904-ben.

Ilyen közszellem szerint, Sombart szerint, csak

természetes, hogy az az angol kultúra is football-kultúra. A sport minden üzlet mellett s az az igazi angol, aki mentül nagyobb sporteredményeket mutathat fel. Micsoda kultúrérdekeket is produkálhatna egy áruház? – kérdi Sombart. És siet megállapítani, hogy nem is köszönhetünk semmi valódi kultúrkinccset az angoloknak, mert költészetük nincs, zenéjük még kevésbé, hiszen német művek vannak, melyek a jelenséget – a zene hiányát – külön tárgyalják, mint az angol szellem szegénységét. A preraffaeliták hisztériáit pedig csak nem tarthatjuk képzőművészetnek – mondja tovább Sombart. De elvégre Angliának is volt Bryonja, Carlyleje, Burkeje, Ruskinje, mit csinál tehát ezekkel Sombart? Ezek írek voltak, vagy legalább is ír vér csörgedezett az ereikben, az ír vér pedig éppen ellentéte az angolnak.

Így azután könnyű számadást csinálni az angol kultúráról és megállapítani, hogy kalmárságból nem származhatik szellemi kultúrérték. Sem most, sem soha, annál is inkább, mert Sombart bátran kimondja a végszót, hogy: az angolok nem is akarnak semmiféle szellemi kultúrát. Marad tehát a Sombart-féle számadás szerint az angolok részéről az emberiség számára két életérték: a komfort és a sport, – de ezek egyike sem érdemli meg a kultúrérték nevet.

A németek.

Az entente irodalmában, mely a jelen háborút történetbölcseletileg is – de természetesen akkor is gyűlöléssel és hamis beállításokkal – tárgyalja,

gyakran lehet olvasni azt a gondolatot, hogy a németek háborúja, az 1914.-i világháború *Nietzsche háborúja*. Sombart ezt a kissé különösen hangzó tételt nem tagadja. Csak azt mondja, hogy az állítás *egyoldalú*. Mert épp úgy lehetne a németek mostani háborúját Nagy Frigyes, Goethe, Schiller, Beethoven, Fichte, Hegel vagy Bismarck háborújának is nevezni – mert ez Sombart szerint *a német szellem* háborúja. *Szerinte* pedig az benne van Nietzschében is, csak hogy Nietzsche más szavakkal és más nyelven mondotta el azt, amit a német költők és filozófusok mint ideált vittek be és ápoltak a német lélekben. Sombart szerint Nietzsche csak az utolsó volt a sorrendben azon énekesek és látók között, kiket az ég adományozott a német népnek s Nietzsche a maga nyelvén *Übermensch*-nek nevezte azt az embert, aki az Istenfiúságnak nagy gondolatát és érzetét hordja lelkében.

Sombartnak emez álláspontja és Nietschéről, mint a német szellem egyik pregnáns kifejtéséről vallott – bár téves – felfogása eligazít, hogy ő miben is látja az angol kalmárszellemmel szemben a német szellemet. Sombart a *személyiség* erejében, gazdagságában, kifejlődésében állapítja meg a német szellem belső természetét és így a németiség jellemét. Abból a magasabb kötelességérzetből, öntudatból, idealizmusból tevődik össze a német gondolkodás, melyet a német klasszikusok és romantikusok, a potsdamiak és a weimariak, a bölcselők és történészek egyaránt képviselnek. S jól lehet, a német szellem ezerféle változata csillog ezen egyéniségekben, ők mind egyek: Schoppen-

hauer és Hegel, Fichte és Nietzsche testvérek, a régi és új németek mind egy szellem, csak más korok szülöttei. Sombart szerint ez a német szellem, mely folyton a nagy *feladatok* és *kötelességek*, amint Goethe mondotta: „die Forderungen des Tages”, sarkaló és tetterre készítő hatása alatt áll, belső ellenszenvvel, fellázadással, „mit tiefem Ekel” utasítja el magától „az 1789 ideáit”: a szabadság, egyenlőség és testvériség emlegetését, melyek Sombart szerint igazi kalmárideák, melyeknek semmi *más* céljuk, mint az egyén előnyeit, boldogulási és hasznossági ügyeit előmozdítani és kielégíteni. A német fülekbe más szavak csengenek bűvös hatással, ezek: a kötelesség, a feladat, a haza, mint eszme és mint egység, melynek élete egy magasabbrendű élet s melyet szolgálni az individuumnak a maga mentül nagyobb ereje és kifejlődése által kell. A német állameszme felszív magába és felszít mindenkiben minden erőt. Az egyes csak mint az egésznek része jó számba. Az erős egyéniség és személyiség – még a Nietzschei értelemben is – nem az egyén kifejlődésével ér véget, nem önmagában hordja célját: minden az összest szolgálja. Az állam nem individuumok halmaza, aggregátuma – mint Sombart szerint az angol felfogásban – hanem élő valóság, egy magasabbrendű lény és így „ein höheres Leben” is. Szemben azzal a kalmár felfogással, hogy az államnak mintegy kötelessége az egyesek érdekeinek védelme és előmozdítása, Sombart így állapítja a hősi felfogást: „vielmehr sei der Staat die zur Einheit zusammengefasste Volksgemeinschaft, sei er die bewusste

Organisation eines Uberindividuellen, dem die einzelnen Individuen als Teile zugehören". Csak természetes, hogy az állami vagy nemzeti *életnek* ilyen – paradoxonnak látszó, mert épp az elvontság által konkretizált, épp az idealizálással realizált fel fogása mellett Sombart a mechanikus, vagy a manchesteri gondolkozással szemben odáig emelkedik, hogy az állami életet, mint magasabbrendű életet, egész külön szellemi életmódnak vagy rendnek veszi. „Allerdings ist der Staat auch ein Lebewesen, aber ein meta-biologisches, ein *geistiges* Lebewesen, an dem die einzelnen mit ihrem *geistigen* Leben teilnehmen.” És bármilyen túlzottnak és a transcendens világba áttettnek tűnik fel így a német nemzeti élet, Sombart igazolására szolgál a jelen háború, mikor valóban csodáljuk nemcsak a német szellem egységét, de valóban úgy gondolkozik, érez, szerepel a németiség, mint egyetlen Übermensch, mikor seholy porcikányi egyéni követelmény, hanem az egyén mindenét, vagyonát, életét nemcsak odaadja a nagy célra, de aszerint értékeli, amennyire azzal a nemzet életét szolgálhatja. Az állameszmében, a nemzeti életben és célokban az egyének olyan tökéletes feloldódását látjuk, melyet valóban hősök produkálnak a mondák, a drámák és tragédiák világában az eszméjükért való lelkesedésben és küzdelemben.

A sokat emlegetett militarizmusban levő kötelesegteljesítési érzés, az alárendeltségi gondolat nem teher a német szellemnek, hanem ellenkezőleg, hajtó erő. És Sombart nem is tagadja, hogy az a militarizmus, mely tulajdonképpen hősi elvek és

vonások megtestesítése, háborúra is vezet, hogy kivívja a maga helyét a világtörténet arénáján. A militarizmus a *háborús szellemig* fokozódó hősi szellem és – mint Sombart írja – „a német militarizmus Potsdam és Weimar a legnagyobb fokú egységben, *a német militarizmus Faust-, Zarathustra- és Beethoven-partitúra a lövészárkokban*”.

Sombart büszke rá, hogy a németiség harcosok nemzete. Ennek bizonyosságát látja abban, hogy a harcosokat, a hősokeket illeti a legnagyobb tisztelet az államban s hogy a német militarizmus éppen a háborúban szükséges erényeket ápolja: a bátorságot és az engedelmességet. És csak az ilyen nemzet gondolkozhatik úgy, hogy a háborúban „szent dolgot” lát. „Der Krieg sehst als ein Heiliges, als das Heiligeste auf Erden”.

Mikor e szavakat idézem, újra figyelembe ajánlom, hogy W. Sombart inkább hazafias buzdításnak szánta könyvét, de viszont azt is meg kell állapítani, hogy Sombart minden szavából a ma világharcot vívó németiség szelleme beszél és a német gondolkodás ismerszik meg. Ezen hősi világnézet nélkül nem is lehetne olyan hősi tényeket véghez vinni, amilyenekkel Németország közel egy év óta a világot csodálkozásba tartja.

Ha a német közszellem nem volna épp így inspirálva és megszállva attól a gondolatától, hogy a németiség most nemcsak nemzeti feladatot, de világmissziót teljesít: honnan venné ezt a rendkívüli lelki erőt, mely minden tettén, az egész háború vezetésén megnyilvánul? Sombart művének harmadik része is egyenesen a német nép küldetéséről,

szól (die Sendung des deutschen Volkes). Miután – mint láttuk – bemutatta az angol kalmárt és a német hősi szellemet és ezeknek nagy világégésben fellobbant harcát, elének tárja a jövőt, melyben a németségre az ideális, nagy feladatok várnak. A világháborút a tisztító, szükséges viharnek tartja, illetve ennél jóval többnek, hiszen „szent” dolognak nevezte, melyet a németség mint nagy feladatot teljesít és old meg, míg az angol, mint új sportot üz. A világ – az ideálok pusztulásával – elposványosodott, a magasabb célok megtagadásával csak folytonos hullámvás – hegybe és völgybejutás – egy nagy „Rutschbahn” lett.

Az emberiséget ki kell emelni ebből a süllyedésből, a világot meg kell váltani a rossztól s Sombart igazi német gondolkozással, mint a Fichte és Hegelek, a Goethék és Bismarckok szellemének ivadéka, maga is valóban Potsdam és Weimar gyermeke, *a megváltó gondolatot az állameszmében* látja. Ez az egyetlen – az archimedesi – pont, ahonnan a háború után a mai világot sarkaiból kiforgatni véli, ahol az ideális világnézet alapját megvetheti. Erre a pontra a németség szelleme néz legnagyobb áhítattal és kitartással. A német géniusz csillaga ez az égbolton. Hogy hősök születnek alatta, azt látjuk a nagy háborúban s hogy olyan művek, mint Sombarté, a hősiességet még fokozzák, az is kétségtelen. Hogy tehát Sombart műve használt a háború szellemének honfirtásai közt – az is bizonyos.

Ezzel pedig célját is elérte és a háború irodalmába, ha nem is objektív, de egy érdekes lapot fűzött bele.

H. Schrörs: Der Krieg und der Katholicismus.

Június 13.

Schrörs Henrik bonni egyetemi tanár a *Háború és a katholicizmus* című művében felveti a kérdést, hogy vajjon a világháború mennyiben fogja érinteni – főleg Európában – a katholicizmus sorsát. A téma mindenesetre megérdemli a vele való foglalkozást, jóllehet ma, mikor a háború kimenetele ismeretlen, csupán eshetőségekre lehet a konklúziókat alapítani. *Schrörs* is ezt teszi s éppen mert minden oldalról és minden eshetőségre számítva akarja a katholicizmus jövőjét megvilágítani, azért vizsgálja azt a kérdést is, hogy milyen következményekkel járhatna az entente (illetve már a négyes szövetség) győzelme a katholicizmusra.

Világtörténeti eseményeket élünk, tehát jogosult a kérdés: nem került-e új fordulóra Európa és vele a katholicizmus? A népvándorlás, a XV. század nagy állam jogi és vallási eseményei, a francia forradalom eszméi képeznek egy-egy hatalmas fordulatot Európában és a katholicizmus történetében, vajjon a mostani világháborúnak lesz-e ilyen hatása? *Schrörs* hiszi, hogy lesz, ha nem is ily óriási méretű, de már az 1870.-i háború is, mely csak két nemzet harca volt, nem maradt következmények nélkül. *Schrörs* nem tagadja, hogy az 1870-ik *német győzelem* a népek lelkében azt az érzést keltette fel, hogy a csatatéren győző protestáns országok kerekednek fölül s a nemsokára beállott német kultúrharca még ennek a hullámszámoknak volt egy-egy lökése.

Schrörs megmeri azt is mondani, hogy most is vannak *aggodalmaskodók*, kik a német győzelem esetén valami hasonlótól félnek. (Schrörs természetesen nem a francia katolikusokról szól, kikről tudvalevő, hogy már is külön kiadványokban hirdetik a „német barbarizmus” veszedelmeit a katolikus egyházra nézve is.) De Schrörs épp oly határozottan megállapítja, hogy olyan harcról – mint amilyen a német Kultúrkampf volt, többé szó sem lehet. Érdekes, és a magyar katholicizmus vezéreiből különösen tanulságos, hogy Schrörs egy, a Kultúrkampfhoz hasonló harc kitörésének *lehetetlenségét* főleg abban látja, hogy a németországi katholicizmus a maga *parlamentáris képvisellete, erős sajtója, politikai organizációja* révén egészen más helyzetben van, mint 44 év előtt. Hosszú és zárt sorokban, nem fegyvertelenül áll, a harcot mindenütt sikerrel megtudná vívni.

Az egyetlen lehetséges tendencia csak a legradikálisabb irány; az egymás és az állam teljes szétválasztása s ami vele jár, a hitvallásos iskolák megszüntetése lehetne, ezzel azonban a német protestantizmus is szembeszállna.

Schrörs tehát a német győzelem esetén csak jót vár még Németországban is a katholicizmusra. A német nép egységesebb lett, mint valaha volt s jóllehet a német nemzeti érzés felébredt, mindenki úgy érzi, hogy mi sem volna veszedelmesebb, mintha a nacionalizmus az egyházi térre is átsapna s valamiféle nemzeti egyház hajtását növelné.

Schrörs ugyan nem hallgatja el azt, hogy a *német viszonyokkal való számolás* és a német nemzeti

élettel való kapcsolódás szükséges a katolicizmusban is, de meg van győződve, hogy ez nem is fog hiányozni ama nagy eszmék és elvek mellett, amelyek a katolicizmust hordozzák és haladását biztosítják.

Schrörs attól se fél, hogy egy esetleges francia győzelem Németországban visszahatással lehetne a katolicizmusra, de egészen másképp állna a helyzet a többi, főleg latin országokban. Schrörs éppen ezért tüzetesebben azt vizsgálja, hogy mily hatással volna egy francia vagy egy orosz győzelem a katolicizmus világhelyzetére.

Magában Franciaországban a francia győzelem csak hátrányára volna az egyháznak. A mostani uralom csak megerősödve kerülne ki egy győztes háborúból s az egyházellenes irány, mely már a belső meggyengülés és viszályok folytán lanyhulni kezdett, újra nagyobb erőre kapna. Sőt a francia egyházellenes irány nem is érne véget Franciaország határainál. Maga a világháború megmutatta, hogy a francia szabadkőművesség, mely a mai régimnek is szülőanyja, milyen kontaktust, sőt befolyást tart fenn a déli államokban. A francia közársaság nimbuszának emelkedése magasra növelnék Itáliában is az atheisztikus-demokrata, sőt a republikánus hullámokat, melyek mindig trónokat és oltárokat akarnak maguk alá temetni.

A francia katolicizmus is csak a *német kardtól* várhatja, hogy megnyitja számára a szabadság és igazságosság útját. S az a francia katolicizmus, mely testvérmemzetet ismer majd fel a németben s amelyben a két nemzet szellemi kölcsönhatása

is érvényre jut, fogja a többi latin országokban is az erőteljesebb katholicizmust felébreszteni s azt szellemi fölényével előnyösen befolyásolni.

A keleti harctéren a világháború kimenetele szintén fontos – előnyös vagy hátrányos – következményekkel járhat, még talán fontosabbal, mint Nyugaton. *Oroszország* győzelme vagy leveretése a katholicizmusra nézve felette fontos kérdés. A „szent” *Oroszország*, mely a mostani háborút is részben ennek a szent szónak profanizálása alatt kezdette meg, egyházi téren is nagy célokat tűzött maga elé. A minden szlávok egyesítése – az orthodoxia diadalának is készül. A Hagia Sofia-ra feltűzött kereszt azt akarja hirdetni, hogy feltámadt a bizánci világuralomnak, illetve a széttört *keleti egyházi egységnek is a napja*. A politikai panlatinizmus fantázia szülötte, de a pánszlávizmus hűből és vérből való s jóllehet a világháború eddigi lefolyása inkább vérszegénynek mutatja, mégis az orosz győzelem nyomán – melyet vér is öntözhet – erőre kaphat nemcsak mint nemzeti, de ami keleten egyet jelent, mint vallási idea is.

Az egyesült görögkatolikusok, kik Rómával vannak kapcsolatban, jórészt éppen a Habsburgmonarchia területén élnek. Ausztria és Magyarországnak *Oroszország* által való legyőzetése tehát azt jelentené, hogy a „szent” *Oroszország* befolyása alá kerülnek azok, kiket éppen az mentett meg az egyház számára, hogy más állami alakulat tagjai voltak. Hiszen *Oroszország* sokkal nagyobb számú – 8 millió – egyesült görögkatolikust olvasztott be erőszakkal az orosz államegyházba,

micsoda sors várna tehát a három és fél millió egyesült ruthénekre, vagy az egy millió egyesült románokra, ha Oroszország karjai közé kerülnek? Hiszen ha az orosz álom valóra válik, a Jeges-tengertől a Fekete-tengerig s Konstantinápolyon át Perzsiáig és Afganisztánig terjedne az orosz cár birodalma, melynek geográfiai egységéhez is csak Kína zártsága fogható.

Való igaz tehát, hogy ha végigtekintünk azon az óriási harctéren, melyen az oroszok győzelmet arathatnak, akkor ez esetben a katolicizmus romjai fognak reánk meredezni – Ausztria és Magyarország szláv területein, a balkán államokban, Konstantinápolyban, Kis-Ázsiában, Syriában és Palesztinában. Ki hiszi, hogy ezt ellensúlyozni lehet még oly ügyes és messzelátó diplomáciai működéssel is, amilyenek kifejtése a Vatikán részéről várható és a nagy múltakat tekintve feltételezhető is. Mennyivel valószínűbb, hogy ha a orosz vereség esetén, a görög katolikusok a katolicizmustól áthatott népek és államok keretében élnek, megmaradnak a katolicizmus belső erejének varázsa alatt, sőt hogy az be fog hatolni olyan körökbe is, melyek ma még húzódoznak Rómától.

E meggondolások, e tekintetek a harcmezőkön valóban igazolják Schrörs felfogását, hogy a világháború akkor fog a katolicizmus javára kiütni, ha a szövetséges seregek győznek, ha Németország és Ausztria és Magyarország újjáéledése, megerősödése leszen a most folyó világesemények eredménye. Hála Isten, az eddigi eredmények erre jogosítanak, a katolicizmus tehát – nem is szólva a

Szentszéknek a világháború alatt megnőtt tekintélyéről és erkölcsi súlyáról – megnyugvással nézhet a fejlemények elé, melyek nagy világtörténeti fordulatok méreteiben bontakoznak ki.

Wundt: Die Nationen und ihre Philosophie.

Augusztus 14.

Még W. Wundt, a híres filozófus sem akart kimaradni a német háborús irodalom képviselői közül. A léleknek, jobban mondva a lélektannak fáradhatatlan bűvárához nem is méltatlan foglalkozás a nemzetek gigászi harcaiban tanulmányozni, lemérni és analizálni a nemzetek filozófiáján keresztül *a nemzetek lelkét*. Wundt pedig ezt teszi a Lipcsében 1915 március havában kiadott: „*Die Nationen und ihre Philosophie*” című művében, melyett „*Ein Kapitel zum Weltkrieg*”-nek, a világháborúhoz írt fejezetnek nevez annyival több joggal, mentül igazabb az, hogy a világháborúban a nemzetek szellemei mérkőznek és ütköznek össze.

Wundt azt tartja, hogy az egyes népek faji és nemzeti karakterét a költészetén kívül még a művészetnél is jobban kifejezi a bölceletük. Nem mintha a bölcelet csupán a fogalmak költészete volna, hanem ellenkezőleg azért, mert a bölceletben egyúttal *világnézet* is fejeződik ki. A világfelfogásban pedig a legpregnansabban és legkifejezőbben nyilatkozik meg a szellem, a nemzetek géniuszának lelke is.

Természetes, hogy a nemzet géniuszának meg-

nyilatkozásához nincs szükség a háborúra. Sőt a háborúban is csak az a nemzeti lelkület és faji karakter mutatkozhatik be, amelyik még a béke idején válik egy nemzet tulajdonává. A háború csak fenséges és nagyméretű alkalom, hogy a nemzetek lelke, még jobban, mint az egyeseké, hatalmasabb lángokban csapjon fel. A háború a szenvedélyek felkorbácsolója. A szenvedélyesség pedig elevenebbé, kitörőbbé, a maga sajátságaiban fokozottabbá teszi a nemzetek lelkét. Sőt Wundt egyenesen a háborút tartja a leghatalmasabb eszköznek, ami az egész népet felizgatni, tulajdonságait a legnagyobb fokra felemelni képes.

Wundtnak tehát midőn a világháborúhoz egy fejezetet ír, midőn a maga szellemi erejével is hozzá akar járulni a német háborús irodalom és az irodalom révén magának a németek háborújának megtermékenyítéséhez, nem kellett új utakon elindulnia. A háború tüzének fénye mellett a nemzetek filozófiájának analízise nem nyert új fényt. Ellenkezőleg, nem a háború világít rá a nemzetek bölcsellettörténetére és szellemére, hanem a nemzetek filozófiája derít fényt még magára a háborúra is. Wundtnak tehát tulajdonképpen igen kényes feladat jutott. Csak azt kellene papírra vetnie, amit az olasz reneszánszról – annak bölcselati vonatkozásában, a francia és angol filozófiáról, meg a német idealizmusról – mint a német bölcselnek visszfényéről, mindig is írt vagy tanított. Így Wundt könyve tulajdonképpen a béke idejének műve, ezért könnyű is neki biztosítani olvasóit, hogy sine ire et studio készült.

A háborús irodalomról szólva tehát tulajdonképpen nincs is dolgunk a műnek ama szépen, nagy átfogó szempontokkal megírt fejezeteivel, melyekben a francia filozófiának dogmatizmusát és skeptizmusát, amiket Wundt oly közeli rokonságba helyez, vagy az angol filozófiának túlságosan individualisztikus, illetve utilitarisztikus mivoltát ismerteti a maguk egész fejlődésében. És ha Wundt fejtegetései a filozófia nyelvén ott végződnek, ahol a W. Sombartoknak nagyhangú kijelentései kezdődnek a Bacontól Spencorig feltalálható Wohlfahrtsmoralról, a jóléti erkölcsről, ez nem jelenti, hogy Wundt nem tudott sokkal objektívebb és magasabb régiókban maradni, mint a német háborús irodalom nem egy képviselője. Mindazonáltal a felfogások azonossága szembeötlő. Wundt írásai is egy darab tükre annak a német gondolkodásnak, mely Leibniztől számítja azt az idealizmust, mely Fichtén, Hegelen, sőt szerintük Kanton, Schopenhauerén és Nietzscheknél keresztül nemcsak a német filozófiának, de a német nép gondolkodásának is alapkaraktera lőn. A kötelességnek a német nemzetbe berögzített fogalma, a *Wille zum Pflicht*, vagyis az akaratnak, a lélek erőinek a kötelességteljesítésre való összpontosítása és irányítása Wundt szerint is a legsajátosabb természete a német géniesznek, mely a nagy német szellemek öröksége s melyen osztozik az egész nemzet. Ez az idealisztikus irányú gondolkodás, melynél minden az általános felé az egységbe tör s melynek oly sajátos módon és erőteljességgel lett központjává a nemzeti állameszme, kétségkívül a maga

erkölcsi erejével nagy segítő hatalom egy háborúban a győzelemhez. Ahol úgy gondolkoznak és abban fejeződik ki a nemzet felfogása: hogy az egyeseknek akarata nemcsak alárendeltebb akarat az államakaratnál, de tulajdonképpen csak annyiban jogosult, amennyiben azzal conformis és azt szolgálja, ott csak természetes, ha az állampolgári jogot nem mint egyéni szabadság jogot fogják fel, hanem mint jogot résztvenni a nemzeti élet magasabb rendeltetésében. Úgy, hogy Wundt is – bár nem a Sombart nyelvén, ki csak Händler und Helden, kalmárokat és hősöket ismer – de mégis az angol és német felfogás lényegbe vágó különbségét abban állapítja meg, hogy míg az angol az egyéni szabadság élvezetének és az egyéni jólétnek fokozódó mértékben látja az állampolgárnak úgy a legáltalánosabb reális jogát, mint egyúttal eszerint méri a haladást is, addig a németeknél a haladás mértéke a *szellemi* fejlődés. A legreálisabb jog pedig az államban a megélhetés és a munka joga. (Das Recht leben zu können und das Recht auf Arbeit.) S Wundt erre az eredményre jut, midőn a reneszásztól kezdve végig vezet azon a fejlődésen, mely nem csak az egyes nemzetek filozófiai rendszereiben észlelhető, de amely Wundt szerint az emberi gondolkozás és egyúttal a mai világkultúra felfelé menő útjait is jelzi.

És csodálatos, hogy Wundt is oly természetesnek találja és készpénznek veszi, hogy a német gondolkodás jutott el a csúcspontig, holott a mai kultúrát és gondolkodást előkészítő szellemi fejlődésben időrendben Németország áll az utolsó helyen.

Igaz, hogy Wundt nem tagadja a szellemi világban se a nagy egymásrahatás és kölcsönös terményeit és törvényeit és így elismeri, hogy a francia és angol filozófiai gondolkozás fejlődés etappe-jainak gyümölcse német elmék számára is termett. Az emberi elme is a hajcsövességi törvény analógiájára fölszívja a szellemi légből minden termékenyítő cseppjét. De Wundt a nemzetek egyediségét és a faji sajátágaikban gyökerező külön szellemiséget mégis annyira különbözőnek tartja, hogy minden nemzet bölcelete is, világnézete is más és más törzsnek a virága és gyümölcse. És nem volna vérbeli tagja a német egységes organizmusnak, ha nem azt vallaná, hogy a legérettebb gyümölcs, melyet a gondolkodás napja érlelt, mégis a német idealizmus.

A német nemzetnek idealisztikus szellemét a háború jobban meg is mutatja minden bölcselkedésnél. Magyarázata egyszerű. Az ember tulajdon belső természetét legjobban megmutatja a felindulásban. Mint a művelt ember, ki már egészen leszokott az anyanyelvéről, mihelyt indulatba jő, mihelyt érzelmi világa lesz erősebb, anyanyelvén beszél, úgy a nemzetek is, melyeknek legnagyobb felindulása a háború, a háborús időkben mutatják be igazi lelkületüket. Ezért keresi és lesi el Wundt a harcba vonuló katonák ajkán a nemzet lelkét. Hiszen a dal amúgy is a lelkületnek egy-egy elhangzó üteme. Az érzelmek érintésére a lélek megszólal, mint a harang nyelvének ütéseire.

Melyik az a dal tehát, melyet a hadbavonuló francia, német, vagy angol katona énekel? A francia

a Marseillais-et éneкли és *le jour de gloire est arrivé* szavakban önti be lelkét. Tehát *dicsőségről és hírnévről* álmodik. Az angol az ő lelkének szenvedélyét – ha volna – talán belé tudta volna lehelni a lojális királyhymuszba, de így a „*Rule Britannia*” – a nemzet dala, melyben a *hatalom és uralom* gondolata cseng – aranyakban is. A német is rázendít ugyan a Hoffmann, Deutschland über alles-re, de a dal, melyet mindenki tud és mindenki énekel, mégis csak a *Wacht am Rein*. A német lélek a *hűség és kitartás* fegyverzetében él és örködik: fest steht und treu die Wacht am Rhein. Más szóval kötelességét teszi akkor is, mikor énekel.

Íme, a felébresztett nemzetek lelke ugyanezt a gondolkozást revelálja a háborúban a katonák ajkán, mint a békében a filozófusok nyelvén. Lényegében ez Wundt megállapítása a nemzetekről és filozófiájukról. Vagyis a nemzet ugyanaz békében és háborúban – csakogy a gondolkozása és élete jelentkezik más formákban. A német fegyverek győzelméből és hadviselési módjából könnyű a német filozófiára is hímet varni. De ismételjük, Wundt megfordította a dolgot. Nem a háború villámlását vetítette a német bölcseletre és a német nemzet gondolkozására, hanem a német bölcselet és gondolatvilág csillagainak fénye mellett mutat a sötét harcterekre: nézzétek, ugyanaz a nemzet az, melynek géniusza békében és háborúban két kötelességet hirdet: dolgozni és az egyesnek nem önmagáért, hanem az általánosért, közösségért élni. Ez a német idealizmus. Ez a német nemzet lelke.

A német-angol versengés.

Ruttkay Vilmos: A világháború.

Május 13.

Ma már kétségtelen a diplomáciai aktákból is, hogy Anglián múlt a világháború kitörése – legalább is annyiban, hogy ha Anglia nem biztosítja Oroszországot a háborúban való részvételéről, Oroszország nem mer úgy viselkedni, ahogy viselkedett. Ezután nem csoda, ha a mind szélesebb területen folyó világháború is, ma elsősorban Anglia háborúja – Németország ellen. Felette érdekes és aktuális tehát dr. *Ruttkay* Vilmos könyve, mely éppen az angol-német versengést mutatja be, még pedig nemcsak akták és okmányok, számtások és adatok nyomán, hanem azon személyes *tapasztalatai* alapján is, melyeket elég alkalma volt Londonban szerezni. *Ruttkay* csakugyan belé tudott tekinteni abba a forrongó vulkánba, melyről Kossuth Lajos a mindig annyira kifejező nyelven egykor ezt írta: „Ha Angolhon óriási státusépítménye alatt a rég forrongó vulkán kitör, vihar üvöltend keresztül Európa minden szögletén.” A vihar még nagyobb lett s a többi világrészeken is megmozgatta, felkavarta a levegőt, de éppen azért felette érdekes *Ruttkay* könyve, mert a szerző Anglia történetéből és politikájából – mondjuk az angol világbirodalmi törekvésből – sok olyan dolgot is megért és ismer, amit Kossuth Lajos még nem is ismerhetett. Ma Anglia az egész világnak majdnem egyharmadát jogara alatt hajtotta s ma

125 millió embernek anyanyelve az angol és 450 millió ember él oly országokban, melyekben a hivatalos nyelv angol. Ruttkay könyve mindenekelőtt Angliának ezen világbirodalmi alakulatát, az angol imperializmust rajzolja meg, amivel az alapját is megveti könyve tartalmával az angol-német versengés bemutatásának. Hiszen Albiont a „német veszedelem” elleni védekezésre éppen az ösztökélte szinte beteges idegeskedéssel, mert félteni kezdte *világtengeri* szupremáciáját és . világgereskedelmi fölényét Németországtól, mihelyt Németországban is felhagytak a tisztán kontinentális politikával. A német gyarmatpolitika, de még inkább a német flottafejlesztés és a német áruknak a világpiacon való térfoglalása – vagyis amit a *Weltwirtschaft*, a *Weltpolitik*, *Weltreich* hármasság jellege kifejez, – Angliában felkeltette a féltékenység ördögét. Ezt pedig elaltatni vajmi nehéz. Angliában mindinkább uralkodóvá lett az a hangulat, melyet a *City* lapjai ugyancsak szítottak, hogy Vilmos császár az angol világbirodalom sírásója akar lenni. Edward, a nagybácsi, 1909-ben ugyan megkísérelte, hogy a csökönyös öccsöt rábírja, hogy mondjon le – a nagybácsi szavai szerint – „*kedvenc játékszeréről*”: a flottáról, de bizony a nagybácsinak nem sikerült Németországot Angliának gyámsága alá helyezni s ettől fogva Edward király még inkább terjesztette azt a hiedelmet, hogy II. Vilmos Napoleon kíván lenni.

Annak a tíz évnek történetéhez, amióta az angol-német versengés a háború gondolatának lehetőségével számolt, Ruttkay könyve szerfelett érdekes

adatokkal szolgál. Rámutat úgy az objektív okokra, mint ama szubjektív momentumokra, melyek főleg Angliában mindjobban szították az ellentétek szenvedélyének fellobbant tűzét. És egyúttal plasztikus és reális képet rajzol úgy Németországnak, mint Angliának fejlődéséről, erejéről. Amit Németországról ír, az többé-kevésbé ismeretes dolog. Ruttkay is azt találja, hogy a német militarizmusnak semmi köze a „napóleoni tervekhez” s hogy Németország militarizmusában nemcsak veszély és barbárság nincs, hanem jótétemény, Bismarck a maga terveiről beszélve, azt mondotta: „amit Németország akar, az jótétemény Németország és az egész emberiség számára s ez az, hogy a nemes, türelmes, mély gondolkozású, jámbor és erős Németország nemzetté tömörülve, a kontinens királynője lehessen a pöffeszkedő, kérkedő, izgágáskodó, nyughatatlan és ingerült Franciaország helyett.” Bismarck óta persze a német politika némileg más irányt és színezetet vett. A német-francia kérdés helyébe az angol-német kérdés lépett, a szárazföldi problémát inkább a tengerek problémája váltotta fel, nem ugyan a tengerek uralmáért, hanem Anglia egyeduralmi törekvéseivel szemben a tengerek szabadságáért. Ezért mondja Ruttkay – a Bismarck mondását átfordítva a mai viszonyokra – hogy az emberiség számára jótétemény lesz, ha Németországnak sikerül a tengereknek szabadságát kivívni.

Sokkal inkább az újság benyomását teszik azok, amiket Ruttkay Angliának belső állapotáról ír. Mert hogy Angliát csak két dolog érdekli: a *sport*

és a *business*, azt mások is eléggé hangoztatták. A német irodalomnak ez valósággal vesszőparipája lett. De Ruttkay egyenesen a „beteg Angliáról” rajzol képet és pedig teljesen megdöbbenőt. Végső konklúziója ez: „A modern angol parlament egy Business-parlament. A modern Anglia csak névleg alkotmányos monarchia, csak névleg demokratikus parlamenti állam, tényleg egy arisztokratikus-kapitalisztikus pártoligarchia.” Szociális, gazdasági, társadalmi viszonyait is annyira egészségtelennek tartja, hogy ilyen következtetést von le: a „gazdag Anglia a züllés utolsó stádiumában levő milliónak a „home”-ja.

Hagyjuk most annak a vitatását, hogy Ruttkay eme állításában van-e és mennyi túlzás, de hogy ezt olyan gazdasági kérdésekkel foglalkozó férfiú írja, ki Angliában élt, kinek Anglia állapotát nemcsak módjában volt megismerni, de mint könyve bizonyítja, komolyan foglalkozott az angol kérdéssel – az mindenesetre oly körülmény, mely gondolkozóba ejt. Főleg azt a problémát veti fel a maga egész horderejében, hogy a túlnyomólag materialisztikus szempontokból kiinduló uralmi vágy és világhatalmi berendezkedés egyáltalán bír-e csak ideiglenesen is valódi és erős nagyhatalmat teremteni és egy világbirodalmat fentartani. Mert végelemzésébe ide vezet a kérdés s ebben a szerzővel tarthatunk, ki azt mondja, hogy ha Angliában a szellem meg nem változik, ha „a lelki elsenyvedés, mely a legutóbbi két évtized alatt folyamatban volt, nem állt meg, *Anglia nagysága a történelem* lapjain a múlt emlékei közé fog tartozni.”

Viszont ha Anglia kijózanodik és nem fog abban a gőgös hiedelemben élni, hogy a Gondviselés az angolt szemelte ki a világ irányítására, tehát a világ urává, akkor Anglia Németországgal is megtalálhatja a megbékülés útját. És az már egészen kétségtelen, – amivel Ruttkay könyvét kissé váratlan fordulattal befejezi, hogy „a monarchiának, nekünk, magyaroknak és az egész emberiségnek javára válna a germánoknak és az angolszászoknak kibékülése.”

Norman Angell: Rossz üzlet a háború.

Április 13.

Norman Angell „*Rossz üzlet a háború*” című munkájának magyar kiadása most látott napvilágot a háború kilencedik hónapjában. Angell pedig e művét a háború előtt írta és pedig direkt azzal a céllal, hogy az *ész fegyverével* harcoljon a mostani háború ellen, illetve *Anglia* és *Németország* háborúja ellen. És Angell könyvénel mégis alig lehet képzelni érdekesebb olvasmányt a háború alatt, műve annyira aktuális és oly megvilágításokkal szolgál, melyek ma akkora fényt derítenek a küzdő felek – és elsősorban Anglia és Németország elméjében, amilyent háború nélkül sohasem deríthettek volna.

Ha könyvet forradalmi könyvnek lehet nevezni – akkor Angell műve feltétlenül az. Amennyiben teljesen fel akarja forgatni a háborúval kapcsolatban ama *fogalmakat* és *tételeket*, melyekre esküdni

szokás és amelyekről való meggyőződés szinte szította a lelkekben a háború tüzét.

Angell felfogása abban koncentrálódik, hogy manap minden *hódító* háború egyszerűen rossz üzlet. Vagy más szóval: a katonai és politikai fölény nem ér semmit a kereskedelem terén. Következésképp a fegyverkezéssel, nagyobb katonai és politikai hatalom – esetleg győzelmes háború útján is, semmiképp sem lehet előmozdítani egy ország *gazdasági* céljait.

Világos, hogy Angell minden tétele Németország ellen íródott, amelyről Angliában elhíresztelték és el is hitték, hogy a tengeri hatalom által terjeszkedni kíván, hogy szaporodó népességének helyet, növekvő ipara számára piacot szerezzen s általában a nemzet tagjai számára jobb életfeltételeket biztosítson. Ezt könnyű is volt elhinni, mert tagadhatatlan, hogy Németországban egyre-másra jelentek meg könyvek és röpiratok, melyekben ilyenek is olvashatók voltak:

Németország jövőjét csak úgy biztosíthatja, ha bekebelezi Ausztriát és Magyarországot, a Balkán-államokat, Törökországot és ezenfelül az Északi-tenger kikötőit. A német uralom *Berlintől Bagdadig* és nyugat felől egészen Antwerpenig fog nyúlni.

Nem kell mondani, hogy ilyen formában komoly államférfiú sohasem gondolt a *Berlin–Bagdadi* uralomra, mely jelszóvá kezdett válni – gazdasági vonatkozásában. De annyi bizonyos, hogy akik nem irkáltak össze ilyen igaztalan utópiákat, azok is vitatták, hogy csak a „vér és vas” oldhat meg vi-

láhatalmi kérdéseket. Hányszor hallottuk emlegetni, hogy egy olyan gyorsan fejlődő és erőteljesen szaporodó ország, mint Németország – nem tud kifejlődni és nem tud igazi nagysághoz jutni, ha nem szerez oly gyarmatokat, 1. ahol növekvő népessége hazát talál; 2. ahol iparának biztos piacot teremt és 3. ahonnan bőven szerezhet be nyersanyagot. De ezt nemcsak Németországra vonatkozólag hirdették. Olyan általános érvényű igazságok gyanánt tekintették ezt a nagy politikában és a közgazdasági életben, hogy nevetségessé vált, aki kétségbe vonta.

Ángell ezt teszi. És ezen elfogadott nagy politikai elveket akarja gazdasági argumentumokkal megcáfolni és így karja kihúzni a gyékényt a fegyverkezés és a háború alól.

Célja nem sikerült, mert igaz, hogy világháború keretében, de benn vagyunk a német és angol háborúban és ki nem érzi, hogy minél tovább tart a világháború: a német-angol mérkőzés lesz a fókusza, az élesztő gondolata és a főcélja. Épp azért fölötte érdekes és aktuális Angell könyve ma is, sőt amiről Angell a leghatalmasabb argumentumokkal nem volt képes meggyőzni a német és angol világot, azt a ma jó részben elvégzi a háború, illetve a háborúnak eddig is látható nem egy következménye.

Teljesen lehetetlen Angell bizonyítékait, hogy politikai és katonai hatalommal nem lehet gazdasági célokat elérni, sorra venni. Mindössze arra utalhatok, hogy egész gondolkozását a világ *megváltozott* új rendjéből, főképp a modern államok

kölcsönös pénzügyi függéséből, a közlekedés hihetetlen meggyorsulásából és szétágazódásából, továbbá abból, hogy a modern gazdasági élet alapja: a hitel – meríti. Angell szerint e tények teljesen megváltoztatták a *nemzetközi* politika problémáit, melyeket pedig az államférfiak és katonák még mindig a régi axiómák szerint fognak fel. Angell nem tagadja, hogy abban az időben, mikor a hódítás zsákmányolás volt, hogy mikor a katonai győzelem nyomában meg nem művelt területek elbirtoklása következett, hogy azokban az időkben a háború jó üzlet is lehetett. De a mai viszonyok között, midőn a meghódított ország gazdasági életébe való beavatkozás: kizárítaná ama forrásokat, amelyeknek bőséges vize annyira csábította, – egyeViesen azzal az eredménnyel járna a háború, hogy saját országának gazdasági viszonyait is rontaná. Legvilágosabb e tétel akkor, ha művelt országoknak, tehát mondjuk Angliának Németország által való leveretéséről van szó. Rendkívül érdekes adatot hoz fel Angell e tekintetben a német-francia háború utáni időből. Hiszen Bismarck maga azt mondta a 80-as évek elején, hogy neki „1877-ben tűnt fel először, hogy Németország általában nagyobb nehézségekkel küzdött, mint Franciaország”. A Németország és Anglia közti fegyverkezést és háborút pedig többi közt így világítja meg a szerző:

Azt mondják, új dreadnoughtok építése szükséges. Egyesek egyenesen így írnak: „Majd csak akkor értik meg, miért ítélik a flottafejlesztés ellenzőit a józaneszű emberek hazaárulóknak, ha a né-

met hadsereg az Angol Bank pincéit kifosztja és nemzeti jólétünk alapjait elrabolja”.

Vegyük hát szemügyre – mondja Angell – minő következményekkel járna, ha a német hadsereg Londonban csakugyan így cselekednék? „Az első következménye ennek az volna, hogy az *összes* angol bankokat megrohannák a betevők és ezek kénytelenek volnának a fizetéseket beszüntetni, mert hiszen az Angol Bank valamennyi többi banknak a bankárja. Ugyanekkor azonban mindazok a *német* bankok, amelyek pénzüik egy részét Angliában helyezték el, vagy amelyeknek angol betétjeik vannak, hasonló bajba jutnának. Az angol bankok pusztulása következtében a világ valamennyi *kereskedője* megvonná Németországtól is a *hitelt* és a német pénzvilág válsága ugyanekkorra volna, mint az angolé”.

Íme egy példa, amellyel Angell a maga tételét bizonyítja, hogy a mai világban a politikai és kereskedelmi tényezőknek egymástól való függése megcsökkent s hogy a gazdasági élet véreinek: a tőkének, a pénznek (illetve a hitelnek) magatartása teljesen keresztezi és meghazudtolja ma a politikusok nézeteit:

Azért Angell mindezen kérdésekre:

Igaz-e, hogy a gazdagság, a jólét a nemzetek politikai hatalmának következménye? Igaz-e, hogy valamely *polgárosult* nemzet erkölcsi vagy anyagi előnyre tehet szert, ha leigáz valamely másik polgárosult nemzetet?

Ellehet-e venni valamely nemzettől erőszakkal anyagi gazdaságának egy részét?

Lehetséges-e, hogy valamely nemzet a szó igaz értelmében „birtokolja” valamely más nemzet területét, oly módon „birtokolja”, hogy a hódító nemzet polgárainak ebből hasznuk legyen?

Ha holnap Angolország nemzeti létében tönkretenné Németországot: volna-e az angol polgárnak ebből valami haszna?

Vagy, ha Németország leverné Angliát, járna-e ez haszonnal a német polgárokra?; nem-mel felel s ezt bizonyítja könyvében, mely tehát nyilvánvalóan azt a célt szolgálja, hogy kimutassa, hogy az Anglia és Németország közti harc nemcsak nem szükséges, de szükségességének hirdetése nagy tévedésen alapul, mert következménye annak, hogy a modern politika nem tud szabadulni régen értelmüket vesztett fogalmak és jelszavak befolyása alól.

Angell felfogásából arra lehetne ugyebár következtetni, hogy ez a gondolkozás in ultima analysi hazafiatlanságra, az ubi bene, ibi patria elvére vezet, vagy legalább is az egyén jólétének szemüvegén nézve a világot, azt mondja, mit nekünk, hol végződik országunk határa? Ez azonban csak lát-szat. Mert Angell nem ebből a felfogásból indul ki, ő csak azt akarja bizonyítani, hogy a háború rossz üzlet, tehát minden üzleti számításból induló háború tévedés és haszontalan. És ezt a tanítást egyenesen Németország és Anglia fülébe akarja dörögni. E tekintetben akarja Angell *a téves közvéleményt megváltoztatni* és ez nem is olyan haza-

fiatlan törekvés, ha mindjárt el is ismerem, hogy Angell e felfogása mellékhajtásaként sok olyan ideális irányt fagyosan ítél meg, melyeknek a nemzetek életében s a háborúban is szerep jut. Különösen áll ez Angell könyvének második részére, melyben a háború problémájának lélektani szempontjaival foglalkozik és amikor elfeledi, hogy akik a háború szükségességéről, nemzetnemesítő hatásáról oly fenséges nyilatkozatokat tettek, mint *Moltke*, *Homor Lea* (amerikai tábornok), báró *Stengel*, sőt *Roosevelt* is, ők mindig olyan háborúról beszéltek, melyet nemzetek nagy törekvései, nemzeti ideái, egyszóval eszmei célok szültek és azért is volt, nemzetnemesítő és nemzeti erőt kifejlesztő hatásuk. Mindazonáltal Angell könyvét, éppen mert a világháborúnak van olyan oldala, viszonylata, képe is, mely inkább üzleti jellegű, (hadviselő feleket ne említsünk), nagyon érdekes és tanulságos elolvasni. Ha nem tudta megakadályozni a háború kitörését, mérsékelőleg még ma is hathat – ott, ahol a háború üzlet – akár gazdasági, akár hatalmi célokból.

Norman Angell: Véget vet-e a háború a német militarizmusnak?

Norman *Angell*, ki igyekezett megőrizni a hidegvérét és józanságát a háború közepette s aki világosan megírta általános nemzetközi szempontból, hogy rossz üzlet a háború – még a győzőnek is, legújabb kiadványában azt a kérdést veti fel: a háború véget fog-e vetni a német militarizmusnak?

Norman Angell konstatálja, hogy az angol nép nagy többsége még ma is meg van győződve arról, hogy a világháború célja csak az lehet, hogy állandóbb békét hozzon a világra, mint a múltban bármikor is volt és hogy ez az állandóbb béke csak a német militarizmus megsemmisítésével jöhet létre. Egy előkelő angol journalista szerint a mostani nagy tragédiában mindvilágosabban kitűnik, hogy itt nem arról van szó, hogy melyik nemzet jusson túlsúlyra, hanem hogy milyen *szellemi világuralom* következék: a német militarizmusé, vagy, mint az angolok hiszik, az angol demokratizmusé. Azért mondja Sir Robertson Nicoll, hogy „mi nem egy nemzet ellen harcolunk, nevezetesen a német nemzet ellen, hanem azon gonosz szellem ellen, melyet ez a szellem megszállott és nekünk ezt a gonosz szellemet kell kipusztítanunk, hogy Európa lakható legyen”. A *Times* meg már egyenesen így formúlazza az angol álláspontot: „Mi a háborúba nem anyagi érdekek miatt mentünk bele, nem is katonai dicsőségért. Mi fegyvert ragadtunk és mi ki akarunk tartani, hogy legyőzzük a nemzetközi morálnak azt a borzalmas kódexét, melyet bizonyos német professzorok iskolája és a német katonaság az emberiség rémitésére fogadott el.” A *Times* annyira hisz ezen ideájában, hogy meg van győződve, hogy a német nép ujjongva fogadná az entente-ot, mely Berlinben széttörné a német kardot, melyet a német nép számára kovácsoltak.

Ilyen gondolkozásból és autoszugesztióból származhatik csak azután az a terv, hogy Németországot darabokra kell törni. Újra vissza kell állítani

a kis német államokat, hogy Nagy-Németország fel-
darabolt testéből szálljon ki a német gonosz szellem.

Nehogy félreértés legyen, mindezt nem az agy-
velejét jégen tartó Norman Angell mondja. Ő csak
reprodukálja az angol átlagos felfogást. Ellenkezőleg,
Norman Angell ezt a gondolkozást látva és hallva,
azt kérdi: Mi tette a németeket ily gonosz hata-
lommá Európában? A német fajban, a német vér-
ben, vagy rossz teoriák és tradíciók követke-
ményeiben lakik ilyen gonosz lélek? Hiszen, feleli
Norman Angell, még csak húsz esztendő előtt is
egészen más volt az angol közvélemény. Európa
összes népei között fajilag és vérrokonilag a né-
metek állnak legközelebb az angolhoz. 300 év óta
egészen tegnapig a *német idealizmus* Európa mű-
veltjei között mint az elérendő, az erkölcsi erőt
jelképező példa állott. Németország mint olyan
ország szerepelt, mely szellemi téren a legnagyobbat
alkotta. Ismeretes Voltairenak mondása: „Francia-
ország a földön, Anglia a tengereken, Németország
a felhőkben uralkodik.” Goethe, a németség e
kiválósága és a német szellem inkarnációja a leg-
magasabb emberi ideál volt, kiben éppen a német
szellemnek három nagy sajátossága: a tudományos-
ság, a gondolat és a romantika valósult meg a
legmagasabb fokon.

Erre ugyan már Norman Angell is azt mondja,
hogy az a Németország, vagy mondjuk: az a
németség, mely ellen mi harcolunk, már nem ez a
Németország, nem ez a németség. A Goethe Német-
országja az, amelyik *volt*. Azóta megváltozott. Egy
angol, aki tanulmány tárgyává tette a német nem-

zetet, így ír: „Aki Németországot a német irodalomból és különösen a német költészetből és bölceletből ismeri és aki figyelemmel kísérte az utolsó generációk alatt a fejlődését, annak el kell ismernie azt az erőszakos változást, amely a nemzeti létében és gondolkodásában végbement. Az uralkodó plánetá ma egészen más, mint 40-50, sőt 30 év előtt volt. Teljesen új szellem támadt a nemzetben. Míg a XIX. század első felében eszményi szellem vezette, addig a második felében az anyag uralma lépett előtérbe. Egy század előtt Németország szegény volt anyagiakban, de gazdag ideákban, most vagyoniilag gazdag, de a régi ideák, mindenesetre a régi idealizmus eltűntek.” Honnan e változás? Norman Angell így felel: „A régi Németország a kis, önmagukat kormányzó államok Németországa volt, melyekben kicsiny volt a politikai hatalom is. Az új Németország a Nagy-Németország új szellemmel és ideállal, amely győzelemből, a győzelemmel járó katonai és politikai hatalomból támadt, továbbá a politikai és szociális berendezkedés olyan megváltoztatásából, amelyet a meghódított területnek katonai erővel való megtartása, kormányzása, centralizálása követelt.”

Látnivaló e felfogásból, hogy Norman Angell nem tartozik a német militarizmus és mint ő mondja, az új Németország bámulói közé, mégis óva inti honfitársait, hogy vessék ki fejükből a Németország felosztásának fixa ideáját. Mindenekfelett nagyon helyesen utal a 1870-iki leckére, amelyet Franciaország fizetett meg, de tulajdonképpen mindenki tanulhatott volna belőle. Ország-

gokat, élő nemzeteket nem lehet egyszerűen megsemmisíteni azáltal, ha hadseregüket legyőzzük. Hiszen Jena után hol volna akkor maga a porosz katonai hatalom. A Franciaországnak 1870 óta való újjászületése – emlékezzünk csak rá – magát Bismarckot is meglepte és sokáig foglalkoztatta, pedig még Bismarck nem is tartozott azon győzők közé, kik a győzelmet fenéig kiaknázandónak tartották és nemzetek megsemmisítéséről álmodoztak. Norman Angell tehát nem habozik angol honfitársainak szemébe vágni a legkategorikusabban, hogy *Németország megsemmisítése értelmetlen frázis*. 70-80 millió emberből álló nemzetet nem lehet eltörölni.

Az emberek, akik házukat építették, kik azok védelmében harcot vesztek, ugyanazok maradnak. Ha Németország egyrésze Oroszországhoz, másrésze Franciaországhoz csatoltatnék, többi része pedig kis államokhoz tartoznék, Európában egy csapásra nem egy, hanem több Elzász-Lotharingia keletkezne. Csakhogy még erőteljesebb szellemmel és belső törekvésekkel. Norman Angell nagyon helyesen látja, hogy minden territoriális változás csak újabb háború magvát rejtené magában. Tehát nem a német militarizmus, hanem a győző hintené el az új háború magvait.

Norman Angell tehát egészen más gyógyszert ajánl, nem olyant, mely a világháború *mai* stádiumában, mikor Németország felosztásáról beszélni egyszerűen nevetséges, merő abszurdum is. A gyógyszer ez: nem szabad *hinni a prussianizmusban*, mint veszedelemben. Ki kell irtani azt a félelmet a német militarizmussal szemben, mintha Németország azért

kezdett volna háborút, hogy Franciaországot hatalmával leigázza, hogy Angliával szemben a világ uralkodó állama legyen. Röviden nem Németországot, hanem a prussianizmusról alkotott tant kell összezúzni s félredobni. Természetesen ezt nem lehet mechanikus eszközökkel elérni, tehát fegyverrel sem. A világháború egész prelúdiума lefolyása amúgy is meggyőzhetett minden kultúr-embert arról, hogy a háború elkerülését célzó intézkedések – tehát fegyverkezések is – céltalannok voltak. Egészségtelen irányból indult ki a béke fentartásának lehetősége. Mert nagyon jól mondja Norman Angell, hogy az általános *bizalmatlanság alapján nem lehet állandó, emberi társadalmat felépíteni*. Az úgynevezett bilance-politika és az európai egyensúlynak hatalmak csoportosításával és katonai fegyverkezéssel való fentartása csődött mondott. A háború után is nem a hódítás, a feldarabolás, a leigázás, hanem a társulás, a megbékülés, az egymásmellettség megtalálása a világ piacán: ez teremtette meg az állandó békét. Norman Angell mindjárt történeti példára utal, mint felfogásának bizonyosságra, vagy mondják legalább arra, hogy nem beszél utópiákat. Lám – mondja Norman Angell –, a múlt századok vallásháborúi végleg elültek, mert a két hadakozó fél – a katolicizmus és a protestantizmus – megszűntek azt hinni, hogy bármelyiknek fegyveres győzelme a másíknak megsemmisülését eredményezheti. Akármelyik félnek a másíkat megsemmisítő diadala nem eredményezte volna azt, hogy Európa egyszerűen katolikus vagy tisztán protestáns legyen. Mihelyt e gondolat

veszett ki a lelkekből, akkor szűnt csak meg a szorosán vett vallási háború. Norman Angell a mostani helyzetre ezt emígy applikálja: nem a német nemzeti hit, a németiség, a hit, hogy a német nemzeti ideál a legjobb a németek számára, nem ez a hit képez veszélyt Európára nézve, hanem az a hit és törekvés, mintha a németek jogot formálhatnának ahhoz, hogy az ő ideáljukat másokra oktrojálják. Hát ezt a gondolatot kell fegyverrel szétrombolni. És mert Norman Angell még mindig hisz az entente győzelmében, azt követeli, hogy az entente ne Németország feldarabolásában lássa a háború célját, hanem ellenkezőleg hirdesse, hogy erőszakkal nem akarja és nem fogja mások ideáljait szétrombolni és a maga uralmát másokra kényszeríteni. „Az alliance-hoz tartozó nemzeteknek – fejezi be Norman Angell e művét – a háború után meg kell mutatni, hogy ők nem óhajtanak a német nép és állam urai lenni, hanem partnerei és bajtársai Európában, mely felett senkinek sem szabad uralkodni akarni, hanem a felette való uralkodásban mindenkinek részt lehet venni.” Ekkor fog azután a háború is véget vetni a német militarizmusnak és nem akkor, ha Németország megsemmisítése a cél. Ez a felelete tehát Norman Angell-nek a feltett kérdésre.

Néhány szó a mi háborús irodalmunkról.

Augusztus 8.

A háborús irodalom útjain álljunk meg egy állomásra a magunk portája előtt. Úgyis a háború

egyéves fordulójánál tartunk, amikor a számadás-csinálás általánossá lett – csak az a kár, hogy pusztán a papiroson és nem a lelkiismeretekben.

Miképp zárhatja a *magyar irodalom* a háborús évet tisztán a háborús irodalom szempontjából, – különben más számadást úgyis nehéz volna készíteni, – ez a kérdés tolul elénk. A magyar írók háborús termékére lehetünk-e olyan büszkék, mint a magyar katonák fegyvertényeire, vagy tekintve a külföldi irodalmat, mely a háború hatása nyomán és a vele kapcsolatos kérdések mezején támadt, azt kell-e mondanunk, hogy verekedő nemzetnek pompásak vagyunk, de a kulturális összemérkőzésben alul marad a magyar faj és magyar nemzet?

Természetesen az összemérés nem *mennyiségre* megy. Mert ha ez döntené el a mérleget, akkor ne is próbáljuk a világpiacra vinni a magunk termékét. A francia, angol, de elsősorban a német piacon a könyvkazlak mellett csak amolyan székely kis kalangyát tudnánk összerakni. De hát milyen a termés *szeme*? Ez a főkérdés. Hát – hogy már a hasonlatnál maradjunk – bizony acélos búza pörög ki azokból a vaskalászközből, melyekben betűk hullámszanak a magyar földön.

Háborús irodalmunk termésait szemlélve, talá-lunk közöttük *tudományos* és *szakszerű* műveket is, melyek a világháború felidézte problémákat – vagy a világháború okait és történelmi folyamatát nem kisebb látószögből és sokkal több objektivitással tárgyalják, mint a többi hadviselő nemzetek íróinak művei. Például gróf *Andrássy Gyulá-*

nak a külpolitikáról tökéletes *szakavatottsággal* megírt dolgai – s ezért kell Andrásst már e csoportban is említenünk – az egész európai sajtóban és könyvpiacra mindig a legkomolyabb figyelmet keltették. És ha a nagy gazdasági problémák s vele összefüggésben a nagy nemzeti fejlődési lehetőségek és szükségességek, a világméretű kérdések bővebb megvitatására nálunk nem találtak, ennek oka sem a tájékozódottság és tudomány hiányában keresendő. Elégé mutatják ezt egyes megnyilatkozásai részint államférfiainknak, részint tudósainknak, de egy kis nemzet szervezetében – kivált egy világháború erőfeszítésében – minden tagnak kijut a maga olyan mindennapi szerepe, hogy nagyobb méretű tudományos munkára ideje sem jut.

A nemzeti haladás feltételeinek tudományos és szakszerű vizsgálatáról szólva, nem mintha a tudományosság és objektivitás szempontjából nagyon magasra helyezném azt a sorozatos kiadást, jobban mondva minden egyes kiadványát, melyet a szociáldemokrata és radikális vállalatok indítottak meg a háború alatt, de mégis el kell ismerni, hogy e téren is legagilisabbaknak a szocialista és progresszista íróink mutatkoztak. Meg van ennek a pszichológiai oka is. Ők lesik az események fejlődését a legnagyobb lázassággal, mert ha nem is az ő eszméik képviselik a haladás kovaszát, de mindenestre ők azok, kik ma legelszántabban dolgoznak a világ kerekének megfordításán. Mikor lehet várandósabb a pillanat új irányok előtérbenyomulására, mint mikor egy világ véres vajúdása folyik.

Új világok születése rendesen nagy világháborúk és nagy összeütközések idejére esett, igyekeznek tehát úgy maguknak a hadviselő nemzeteknek egész erejét, mint az eseményeket aszerint mérlegelni, hogy eszméik és törekvéseik mentül több igazolását csíholhassák ki belőlük – legalább a toll fegyverével.

De meg a magyar nemzetnek abban is mostohább és tragikusabb sors jutott másoknál, hogy nem is a tudománnyal és megértő lélekkel kitapogatott érdekei szerint alakul a jövője. A politikai erőviszonyok és a hatalmi erők jelölik ki századok óta a mi fejlődésünk lassúbb vagy gyorsabb, de inkább lassúbb menetét, sőt *irányai*. Sőt abban is rosszabb sorsunk van más nemzeteknél, hogy azok, ha a karddal győzelmet arattak, tényleg meg is vívták és saját javukra befejezték a háborút. Mi még ezt sem mondhatjuk el. A győzelmes kardot is meg kell még toldanunk egy lépéssel, hogy állami létünkben, gazdasági és kulturális fejlődésünkben előre jussunk. És lehet, hogy a harc eredménytelenebb fele épp ekkor kezdődik. E kilátás és érzés bénítólag hat azután az irányban, hogy előre igyekezzünk a jövőt, fejlődésünk feltételeit kijelölni.

Háborús irodalmunk szépirodalmi ágán már több az egészséges és friss hajtás. De a mi különös, kevés rajta a virág. A háborús költészetet értem alatta. Pedig elmélázó faji sajátságunk mellett is sok költői erő jellemzi fajtánkat. A háború még se tudta eléggé felhangolni a nemzeti Génusz lantját. Przemysl költőjén kívül (Gyóni) alig tudunk

valakiről, kinek a kobzán a harci énekek úgy szó-
laltak volna meg, mintha a nemzet lelke dalolna.
Úgy, hogy ha a háborús irodalmunk szépirodalmi
ágának dúsabb hajtásairól beszélünk, inkább a
a háború krónikásainak szép prózája lebeg előt-
tünk. Sajnos, hogy a krónikások is jobban csak
közvetett tolmácsai a magyarok háborújának. Hadi-
tudósítóink írásaiban, – az Alkotmány olvasói
legjobban tudják *Landauer Béla* soraiból, – az írói
tollnak lágy és kemény szépségei egyaránt ott
díszlenek. Ahol az egyéni megfigyelés közvetlen-
ségéből folyhatott az írás, ott sok markáns képet,
meleg érzelmet kaptunk. Az immár könyvalakban
is kiadott haditudósítói feljegyzések, leírások, el-
beszélések méltán fognak befűződni a magyar szép-
próza lapjaiba. Csak a harcok heve és tüze nem
lobog még háborús szépirodalmunkban. Ez a fel-
adat azokra vár, kik még a tűzben is fegyverrel
állnak és, sajnos, azokra várt volna – és itt ismét
az Alkotmány dicsőségét jegyezhetjük volna fel
Sztrakoniczky Károly tollával – kik a harcmezőn,
vagy falusi templomok árnyékában pihennek. Lel-
kük izzó lehet a megtapasztalásoktól, de ez már
nem az ébren levők, csak az álmodók gyönyörű-
sége lehet.

Háborús irodalmunk legvaskosabb ága a napi-
sajtóban hajtott és formálódott ki. Nemcsak abban
az értelemben, hogy a napisajtó maga teljesen a
háború szolgálóleányává lett, ki úrnőjét minden
szeszélyével együtt, jó- és balsorsban egyaránt
híven szolgálta, de mert a napisajtóban jutott ki-
fejezésre legbővebben, sőt ha néhány folyóiratban

bonckés alá vette mindazt, ami, a háborúban mar-
kánsan bemutatkozva, társadalmi, gazdasági, nemzet-
fejlődési tényező leend. *Márkus László* írásában
pedig szinte felemelőtünk a nemzeti érzés hullá-
main olyan magasságba, honnan amilyen gyönyörű
a kilátás s amilyen jóleső az érzés, olyan fájó a
lezuhanás, mihelyt kilépünk a magyar földre, melyen
a magyar nemzet élete teng.

Emellett a hírlapirodalmunkban dívó vezércikk-
írás egész külön kis irodalmát teszi a háborúnak,
melyben a magas nézőpontok, a nagy harcban a
magyar nemzet helyzetének megértése, a költői fel-
fogás, az elégiától a himnuszig való emelkedés egy-
aránt bőven megtalálhatók. Rákosi Jenőnek a poézis
lendületében született írásai, *Andrássy Gyulának*
az ítélet biztosságával^ megírt megállapításai és
mindkettő zsanéréből még egész sereg jelentékeny
írónk, kik hírlapirodalmunk publicistái abban a
modernebb öltözetben, melyben ma az újságírás
jár, annyi értékes és a nemzeti energiákat növelő
szellemi termékkel szolgáltak, hogy éppoly büsz-
kék lehetünk fajunk intellektuális képességeire,
kulturális munkájára, mint a magyar nép vitézi
tetteire.

A számadásunk a háborús év évfordulóján tehát
nem rosszul üt ki. Csak e rövid kis szemle is,
melyet háborús íróink csoportjain tartottunk – anél-
kül, hogy elsorolni akartuk volna az egyes csopor-
tok összes említésre érdemes tagjait – eltölthet-
nek azzal a tudattal, hogy az a darab föld, melyet
a magyar karok ezer éven át megtartottak és most
egy világháború forgatagában is megmentenek,

igazi kultúrföld is – a szellemi élet öntözött kertje, tele pompázó növényzettel, illatos virágokkal. És reméltük, hogy a magyar nemzeti génusz, melyet a háború újra hatalmasabbá, inspiráló erővé tett, e kert fölött a jövőben, a háború előtti időhöz mérten, éberebben fog virrasztani.

A kettős orosz lélek.

Az orosz írók.

Szeptember 26.

A harci híreket várva, lelkünk ott mereng a harcmezőn. Gondolataink a világháború szereplői körül repdesnek és ha már nem láthatunk részleteket a nagy mérkőzésből, lelkünk feszültségét az enyhíti, ha a háború szellemeivel váltunk néhány szót, melyek ott lebegnek az emberi holttestekkel borított csatatereken. Mert hogy van szellemek harca, az most egy háború véres borzalmainak realizmusában tárul elénk. A háború első, nagy, rombolva tisztító hatása, vagy ha tetszik, revelációja éppen abban nyilvánult meg, hogy elsöpört minden embercsinálta hamis bálványt és utat nyitott az élet nagy igazságainak. A rettenetes viharfelhőket, melyek méhükben pusztulást rejtenek, univerzális nagy eszmék villámai cikázzák át és ha borzongással töltik is el az emberiséget, de világítanak. Ami fény egyes finomlelkű emberek és lélek-búvárok műveiben eddig is ott pislogott, de amelynek világosságát nem akarták észrevenni, az most a természet elementáris erejével szökik szembe. Meg kell látnia mindenkinek.

A francia földön vívott harcokra gondolva, melyek eddig is kétségtelenül a németek elonyomulá-

sát hirdetik, jut eszünkbe De Vogüének, a művészlelkű írónak az a megállapítása, hogy az általános eszmék, amelyek Európát átalakítják, nem jönnek többé Franciaországból. „A mi irodalmunk – mondja Vogüe – épp oly szerencsétlen, mint a világ feletti anyagi uralomtól megfosztott politikánk és a hibák által hagyja elveszni azt a szellemi uralmat, amely kétségtelenül a mi örökségünk volt.” És csodálatos, hogy az őszinte francia a külföldi, de főleg orosz regényirodalom tanulmányozása közepette jött e megállapításra. Vogüe megundorodott attól a francia irodalomtól, melyből az élet és az erkölcs tiszta levegője hiányzott. A mesterkéltnél, tisztán formai művésziesség csak úgy nem elégítette ki, mint amilyen egészséges érzékkel fordult el a durva realizmus önzésétől és laposságától. Ez lett az ő jelszava is: „Se pézsmá, se trágyadomb, hanem levegő.” És ez a levegő az orosz regényirodalomból csapott feléje, azokból az orosz regényekből, amelyekben a realizmus nem fült bele a materializmusba: a sárba, hanem amelynél az irodalomban is érvényesül a teremtés szabálya: sárból formáltak embert, de bele lehelték az élet lehelletét és így élő lelkeket alkottak. Az orosz írók a realizmust és a materializmust megszabadították a túlzásoktól, realizmusuk magasabb rendű szépségek hordozója lett, melyeken érezhető volt az erkölcsi ihlet illata: az evangélium szelleme. Igaza van Vogüének, nem pusztán *divatból* olvasták és olvastuk az orosz regényeket. Azokból a lélek beszélt és a lelketlen francia irodalmon felnőtt művelt közönség ezért szívta öntudatlanul is

mohón az élet lehelletét. Sokan, – Vogüé is – akikben a francia lélek idealizmusa csillogott, a regényirodalom hatásától várták a francia szellem felfrissülését és megújódását is. Azt remélték, hogy épp jókor, a vérszegénység idején érkezett az orosz irodalom a maga vérbőségével, mély lelki tartalmával. És mivel az ember mindig jobban megérti az igazságokat, ha a szenvedés közepette jelentkezik, egy Dosztojevszkij keresztény lelkülete jobban belemarkolt az érzés és értelmi világunkba is, mint akár egy Dickensé. A világot pedig a XIX, század óta mégis egy szellem mozgatja: az evangéliumé. Ez az erjesztő szer a fejlődés minden le és felmenő útvonala mellett Európában. És ha másképp nem, hát titokban vagy a magábaszállás és az élet nemesebb pillanataiban mindenkor ebből a szellemből lop mindenki, ennél a forrásnál üdül fel s újhodik meg. Mivel az orosz regényirodalomban a forrás talán a legbőségesebb volt, ha némelyik nem is mindig tisztán csörgedezett, ezért oltotta a művelt ember lelki szomját az orosz regényekkel.

Csakhogy a Vogüék kevesen voltak Franciaországban. A franciák többsége és az állami megtársadalmi életét irányító francia hatalom nem a Vogüék módszere és lelki igénye szerint járt el. Az orosz szövetségben nem az orosz regényirodalomból kicsapó friss levegőt kereste, hanem azt a szuronyos muszka hatalmat, mely Oroszországban is elfojtja a levegőt s amely hatalom elől az orosz írónak is menekülni kellett. Nem az evangéliumi szellem, hanem a cárizmus kardja kellett Francia-

országnak és most ennek a cárizmusnak szelleme vonszolta a csatatérre is. A francia-orosz természetellenes szövetségben nem az orosz regényirodalomtól megújhodott és friss vérű román világ harcol a germán világgal, hanem a cárizmus erős kardjába kapaszkodó vérszegény, meggyengült, sőt romlásnak indult Franciaország próbálkozik a diadalmas és erkölcsiében erős Germania fegyvereivel szemben.

A szlávtság és németség harcában se a lány őszláv szellem és a kemény germán-típus kerültek egymással szembe. Ellenkezőleg. A moszkovita abszolutizmus igáját akarjuk széttörni, hogy a szenvedésben megnemesült szláv lélek szabadabb legyen. Ségur jól írta, hogy az „oroszok még most is azok, amiké őket idomítják, ha egy napon, valamikor szabadabbak lesznek, akkor fogjuk látni a valódi lényüket.”

Ezért az „egy nap”-ért folyik most a harc. És tragédiája úgy a franciának, mint az oroszoknak, hogy szövetségben harcolnak ezen nap eljövetele ellen. De a bűnhődés természetes. Franciaország az orosz lenyűgöző hatalmat és nem az erkölcsi megújhodást kereste, hogy feltámadhasson. Az oroszok fejedelme is inkább a szuronyerdőben látta hatalmát, mint népei erkölcsi erőinek kifejlesztésében. A tragédia tehát kettős, a bukás pedig együttes leend.

Pobedonoscev.

Szeptember 13.

Nemcsak fegyverek harca folyik a mostani világháborúban, hanem a fegyverben álló országok

kultúrája, népeinek szelleme küzd egymással. Legfőképpen áll ez Oroszországra nézve, mely a háborút tulajdonképpen megindította, nemhogy a kiterjedésében oly hatalmas országának területét gyarapítsa, de hogy a pánszláv gondolatot a moszkovita uralom és hegemóniája formájában fenntartsa és erősítse. Mert hiába is nyitott Nagy-Péter cár ablakot Nyugat felé a Néva partján, Oroszország és Európa két szemben álló fogalom maradt, jóllehet az orosz cár Európa területéből hatmillió négyszögkilométert mondhat a magáénak. II. Miklós orosz cár pedig, jóllehet trónralépésekor az európai vonású uralkodók képét öltötte magára, azzal, hogy apjának, III. Sándornak nyomdokait követte s még inkább azzal, hogy Szent-Pétervárott úrrá engedte lenni a pánszláv külügyi politikát annak minden bizantinisztikus jelleggel, ugyancsak azon uralkodók sorába lépett, kik az Oroszország és Európa közti távolságot csak növelték, kik még a szláv nemzetekre is inkább jármot raktak, semmint szabad kifejlődésüket előmozdították volna.

II. Miklós és a mai Oroszország törekvéseinek, az egész orosz uralom szellemének megértéséhez pedig ismerni kell annak az egyénnek szellemi, tudományos és politikai fizognómiáját, ki III. Sándor és II. Miklós alatt mindkettőjükre a legnagyobb befolyást gyakorolta s az orosz politikának is egyik sugalmazója volt. Ez az egyén *Pobedonoscev*.

Pobedorioscev nevét jól ismerjük. Tudjuk, hogy a moszkvai születésű s a moszkvai egyetemen a

polgári jogot előadó tanár III. Sándornak a jogi tudományokban nevelője volt s még II. Sándor utolsó éveiben, 1880-ban a Szent-Szinódus főprókurátora lett, amely állását 1905-ig megtartotta. Ebben, az alatta mind jelentősebbé lett pozícióban ennyi éven át természetesen csak növekedett a befolyása. Már lélektanilag elképzelhető, hogy ily erős egyéniség mekkora befolyást gyakorolhatott arra a II. Miklóstra, ki már gyermekkorától a Pobedonoscev név varázsa alatt nőtt fel s aki uralomra jutván, Pobedonosceven, a Szent-Szinódus főprókurátorában láthatta azt a sziklát, mely mozdulatlanul dacol az idők folyásával s áll rendületlenül a maga helyén. A gyenge II. Miklós Pobedonoscev szellemében kellett hogy lássa azt a sziklát is, melyen az Orosz-birodalom nagysága és biztonsága nyugszik.

Pobedonoscev szellemét tehát ismerni kell, hogy a mostani háború egyik szellemét is ismerhessük. Ez pedig könnyű feladat. Tulajdonképpen elég annyit mondanunk, hogy a Szentpétervárott működő és hivataloskodó Pobedonoscev, midőn 1896-ban kiadta nem kis terjedelmű publicisztikai munkáit is, (irodalmi munkásságának java jogi téren mozgott) a mű címéül ezt választotta: Moszkovskij Sbornik, azaz moszkvai gyűjtemény. *Masaryk* prágai egyetemi tanár, az orosz szellemi és szociális irányzatok e kiváló ismerője, hatalmas munkájában (Europa und Russland) ebből a moszkvai gyűjteményből megrajzolta Pobedonoscev szellemi, tudományos és politikai fiziognómiáját. Nem is volt nehéz feladat, mert Pobedonoscev abból az ember-típusból való, mely kevés, de annál markánsabb

vonásból áll s amellett átlátszó, mint a kristály, ha mindjárt olyan képet is mutat, mely Európában nem szimpatikus, de akiből Európában is jár elég.

Pobedonoscev – írja Masaryk nagy művének Pobedonoscevről szóló fejezetében – a maga szellemi őseit a moszkovita szlavofilek és ezek között is a szlavofil ó-oroszok között kereste és találta meg. Pobedonoscev a nihilizmusnak és a forradalmi terrorizmusnak ellenszerét – amire Oroszországban csakugyan szükség volt – abban a történetbölcseleti ellentétben látta, hogy az ó-orosz kultúra, mely homlokegyenest ellenkezője a nyugati kultúrának, az egyetlen biztos bázisa az orosz politikának és orosz nagyságnak. Szemében Oroszország és Európa úgy állottak egymás mellett vagy egymással szemben, mint a nap és éj, mint a világgosság és sötétség, mint Ormuzd és Ariman. Oroszország – a társadalmi rend, Európa – az anarchia – Oroszország – az élet, Európa – a halál. Az európai haladás és kultúra sírja az egyes és összes nemzeteknek, morális és fizikai halála egyszerre, – ezért nem szabad Oroszországnak erre az útra lépni.

Pobedonoscev az európai haladás és liberalizmus főbaját a racionalizmusban kereste. Ettől féltette a szláv nemzeteket, a történelem ezen végveszélybe vivő országútjárói akarta visszatartani a szlávokat. És csodálatos, hogy így – a racionalizmustól való félelemből – lett a bizánci ortodoxia imádójából ultramodern pszichológus, aki harcol a logika és sillogizmus ellen és csak a lélek közvetlenségeinek

oázisába menekül. A vallásos meleg érzés és meg- tapasztalás – ez nála az egyetlen igaz élet, melynek minden szlávnak vallásában élnie kell. Pobedonoscev elveti a tudományt, a filozófiát, a civilizációt, de nem azért, hogy Rousseauval a természetbe meneküljön, hanem, hogy a „harmadik Róma”, a bizánci orthodoxia és a keleti egyházatyák világnézetének karjaiba vesse magát. Mindenesetre csodálatosan elhajló út, mert végcéljában éppoly messze ért Rousseautól, mint a modern pszichológusoktól, de Pobedonoscev megtette ez utat. Szláv volt a lelkében – ez mindent megmagyaráz és kiegyenlít. Pobedonoscev misztikus és szlavofil politikus egyszerre. Lefordítja oroszra az *Invitatio Christi*-t (Krisztus követését), de a bizánci orthodoxiának levonja a gyakorlatban az állami és egyházi élet terén minden politikai és a keleti egyházat petrifikáló következményeit. Azt mondja Pobedonoscev – mintha csak egy modern intuiciós filozófus beszélne, – hogy csak az ostoba fő hiheti, hogy mindent meg lehet érteni és minden felett tisztán lehet átlátni. Az élethez legszükségesebb és egyúttal legértékesebb fogalmak a lélek mélyéből misztikus félhomályba jönnek. A legnagyobb gondolatok nem világosak, nem átlát- szók, erejük abban a hatalmas vis inertiaeiben van, melyet a néptömeg kölcsönöz neki. A néptömeg, mely a maga képzetlenségében és nyers természetességében – ami azonban Pobedonoscevnál nem elent durvaságot – egészséges undorral fordul el, minden logizálástól és modern haladástól. A nép bízik a tradícióban, amelyet nem kigondoltak, de

magából az életből támadt. Nem a természet-jog – s ez már a moszkovita politikus hangja – hanem a történeti tradíció az egyetlen óhajtandó tekintély az emberiség számára. A nép közvetlenül a maga vallásos érzéseiben, legendáiban kifejezésre juttatja és bírja az igazságot. Az abszolút igazság pedig a vallási igazság, – de nem a vallás in abstracto, hanem az orosz egyház a bizantinisztikus orthodoxia, melyben világi és egyházi tekintély a cárban összpontosul. Ebben – az orosz egyházban – van a teljes igazság, ezért birtokolja Európában az igazságot – az életet – az orosz nép.

Az orosz népet tehát hagyjuk meg a maga érintetlenségében – leborulva a cári trón előtt: körülbelül ez tehát Pobedonoscev politikai credója. Pobedonoscev itt imígy – valljuk be elég orthodox módon – okoskodik: az ember természetétől fogva rossz és romlott – tehát a demokrácia minden formájában rossz. Ezért ostorozza Pobedonoscev a képviselői rendszert, gúnyolja keserű szatírával a parlamentarizmust. A parlamentarizmusban a mi időnk legnagyobb hazugságát látja. Szabadság, egyenlőség, testvériség semmi egyebek, mint frázisok és bálványok. Egy tisztesség- és kötelességtudó ember a modern választási rendszert és általános választójogot nem veheti be. Pobedonoscev az ügyvédek a modern kor szofistáinak nevezi, az esküdtszéket meg a demagóg uralomnak. A sajtót meg korunk leghazugabb intézményének tartja.

Pobedonoscev megijed – bizony meg lehet a

mind jobban szaporodó öngyilkosságoktól és annak bizonyosságát látja benne, hogy a modern élet természetellenes, hamis alapokon nyugszik. A társadalmi és családi élet rég kipróbált formái eltűnnek és a zabolátlan individualizmus és szubjektivizmus következményeképp az egoizmus lépett a helyükbe. Az ember, ki magán kívül semmi támaszt sem talál, az ember, aki az ő énjén kívül semmi erkölcsi normát, mint életelvet nem fogad el, fut az élet elől és megsemmisíti magát.

Valóban az igazságok és hamisságok tarka vegyüléke, a messze és rövidlátás jellegzetes összekapcsolódása Pobedonoscev felfogása. Mennyi helyes meglátás és mennyi hamis következtetés – mert a következtetésnek a moszkovita cárizmus és orthodoxia javára kell kiütni Vox populi – Vox Dei, de csak addig, míg az orthodoxia oltára előtt hangzik fel. A babona sem lényeges tévedése az embernek – inkább a nép vallásosságának titokteljessége, amely imponáló, erős, melyet gyöngíteni népoktatással nemcsak szükségtelen, de káros. így jut el a moszkvai egyetem jogtanára, mint a Szent-Szinodus főprokurátora a logika és racionalizmustól való irtózástól odáig, hogy „a népművelés terjesztése, szélesítése abszolút káros.” így lesz az orosz Carlyle-ből a cárizmus politikusa.

Pobedonoscev rendkívül nagy súlyt helyez az egyház és állam közti viszony kérdésére. Elveti az egyház és állam külön életének elméletét, mint utópiát, hogy annál szilárdabban vallhassa az orosz államegyház szükségességét. Elve: az állam csak egy hitvallást ismerhet el mint igazat és csak egy

egyházat támogathat kizárólag, kell hogy a többi vallásokat kisebb értékűeknek nyilvánítsa. Pobedonoscev az egyház és állam közti viszonyban csupán az abszolutizmus erősítésére gondolt, ennek az ideának volt apostola, ezért ellenezett minden egyházi és politikai reformot egyaránt. 1906-ban ki is dolgozott olyan tervet, hogy az első két dumával szemben olyan дума jöjjön össze, ahol a kormánypárt és az orthodox egyház összeolvadjanak. De az abszolutizmusnak és orthodoxiának apostola egyúttal Krisztus apostola is akar lenni. Tolstojnak – a halálbüntetést védve – így ír: „a mi Krisztusunk nem az ön Krisztusa. Az enyémet úgy ismerem, mint az erő és igazság emberét, aki meggyógyítja az elgyengülteket, de az ön Krisztusa a gyengeség vonásait mutatja, aki maga is gyógyításra szorul.” Pobedonoscev igazi szláv lelkületét azonban itt is megrontotta a moszkovita politikai számítása.

A mostani világháborút pedig szintén ez a moszkovita politika számítása csinálja. Ezért szenvednek alatta és ezért irányul az meg azon szláv nemzetiségek ellen is, kik szlávok akarnak maradni, de az abszolutizmus és a theokratikus orthodoxia nélkül. Nem a szláv lelkület harca tehát ez – a germán szellem ellen, itt csak a Pobedonoscev-ek szelleme harcol a Carlyl-ek szelleme ellen és milyen paródiája az életnek, hogy Oroszország és Nagy-Británia egy vonalban harcolnak – mikor Oroszország és Európa e két diametrálisan felállított gondolat és fogalom harcolnak egymással szemben.

Az orosz erdő hangja.

Október 24.

Mikor Vogüé körülbelül húsz év múlva, miután híres művét az orosz regényről megírta, ismét tollat fogott, hogy Gogoly, Turgenyev, Dosztojevszky és Tolsztoj után az orosz irodalomnak új csillagáról, Gorkij Maximról is esszét írjon, e csodálatosan bájos szavakkal kezdi tanulmányát: „Ma ismét be szeretnék lépni a homályos, a megmérhetetlen orosz erdőbe. Legvégén a hosszú útnak, amelyen végig mentem, mióta az erdőt elhagytam, hallom, *amint visszahi magához.*”

Mindig ez a megkapó kép, mindig ezek, az erdő hívogató hangját visszaadó szavak jutnak eszembe, valahányszor az Oroszország titokzatos hatalmába és missziójába vetett hitet látom megnyilvánulni orosz emberek nyilatkozataiban. Még a politikának sokszor ugyancsak tekervényes útjain is, hol az orosz diplomácia ismert lelkiismeretlenségével és számító, hideg cselszövéseivel oly bőven találkozunk, sokszor fülemben ugyanennek a megmérhetetlen orosz erdőnek visszahívó, csábos hangja csendül meg. Legalább mint mellékönye meghallható e hang még Ignatjevnek, a legravaszabb orosz diplomatának emlékirataiban is, melyek teljes nyíltsággal feltárják előttünk egy nagystíliú pánszláv államférfiúnak gondolatát, terveit, cselszövéseit.

Ignatjev is azért volt oly fanatikusa a szlavofil eszméknek, melyek megvalósítására Machiavelli elvét: a cél szentesíti az eszközöket, ugyancsak nem vetette meg, mert benne is megszólalt annak a nagy titokzatos erdőnek a hangja, mely egy fran-

ciát is annyira csábítólag tudott hívogatni. Ignatjev is Oroszországban azt a Nyugateurópától egészen különböző világot látta, melyet fenségesebbnek tartott, melyet szentnek hitt s amely hit oly csodálatosan belé tudott gyökerezni az orosz szellemekbe, államférfiakba, hogy e rajongás a legnagyobb ellentétekben: majd finom művészetben, majd erőszakos politikában egyaránt megnyilvánul. Ignatjev elveszettnek hitt az orosz politikára, de egyúttal a nagy orosz világra is minden szláv fajt, mely kibontakozva Oroszország bűv és hatalmi köréből, Nyugateurópához csatlakozott volna. Inkább a kihalásra és elsorvadásra kárhoztatta volna büntetésből azt a szláv fajt, mely Oroszországtól szellemben és törekvéseiben elszakadt, mert csak a nyugateurópai légkörtől és élettől meg nem érintett Oroszországban látott olyan világot, mely az orosz cárizmus birodalma lehet. Ignatjev is hitt Oroszország messiásságában, mely megváltás léssen nemcsak a szlávokra, de egész Európára, amennyiben a nagy orosz erdőben van az őserő, melyből a liberalizmusban szétmállott és dekomponált Európa újra feltámadhat. Ignatjev is vallotta Popedonoscev felfogását, hogy Oroszország és Európa úgy állnak egymással szemben, mint a nap és éj, mint a világosság és sötétség. Oroszország a társadalmi rend, Európa az anarcia, Oroszország az élet, Európa a halál. Morális és fizikai halála a népnek, a fajoknak.

Természetesen Ignatjevnél, a ravasz diplomatánál mindig a politikai szempont lép előtérbe, míg például Pobedonoscevnél a theokraciának orosz kiadása.

De lehetetlen meg nem érezni Ignatjev-nél is, hogy a Nyugateurópa szót nem tudja kiejteni bizonyos lelki animozitás és az Oroszország szót bizonyos lelki emóció nélkül. Ignatjev-nél a központi gondolat mindig az, hogy Nyugateurópa befolyásától és keze alól ki kell venni a balkán államokat és a szláv-fajokat, mert mint emlékirataiban írja: „mindig azt tartottam Oroszország történelmi hivatásának, hogy a szlávokat egyesítse és *magának* megtartsa és egy talpalattnyi földet se engedjen át bárkinek is”. A Nyugateurópától való iszony nyilatkozott meg ama feljegyzésében is, melyet a portával való jobb viszony helyreállítása után írt: „Nyugateurópa reánk nézve *káros befolyásait* békésen és fokozatosan kiszorítottuk s faj- és hitrokonainkat előkészítettük *arra az árára*, mikor Oroszország eljövendőnek fogja tartani a keleti kérdés feltevését.”

Az Ignatjev-féle szláv politikusoknak állandóan ébren kellett tartani s éleszteni kellett a szlávokban ama balhítet, hogy csak Oroszország szabaddíthatja fel őket s nyithat szabad utat a szláv kultúra fejlődésének.

Szláv kultúra, ez a fogalom pedig maga is mindig mint ellentétes dolog áll az igazi orosz szemében a „nyugateurópai” kultúrával szemben. Ismeretes, hogy Oroszországban milyen erős reakció támadt szellemi téren is az úgynevezett „negyvenes évek íróival szemben, kik a zárt kertnek tekintett szent orosz földre nyugati növényeket akartak elültetni. A „nyugateurópai” szó egyenesen átkozott hazaárulót jelentett. Még egy Turgenyev se kerülhette el sorsát, hogy ne mellőzve s szinte

elfelejtve halljon meg külföldön. Turgenyev maga így adja elő tragédiáját – ha ugyan annak lehet nevezni azt a lelki változást, amelyen Turgenyev Európában végigment s a miért nem tudott soha többé igaz orosz lenni. „Minden, amit körülöttem (t. i. a vidéki orosz földbirtokon) láttam, – írja – felélesztette bennem a nyugtalanság, a fellázadás – szóval az undor érzetét. Vagy alávetni kellett magam, nyugodtan tovább mennem a közös kerékvágásban, a taposott úton, vagy kitépnem magam gyökerestől, ellökni magamtól mindent és mindenkit, ha mindjárt azt kockáztatnám is, hogy sok dolog elvész, amelyek kedvesek a szívemnek. Az utóbbira szántam el magamat... Fejjel lefelé belévettem magam a „német tenger”-be, hogy megtisztuljak és újjá szülessek és mikor végre kijöttem a vízből, „nyugateurópai” voltam és mindig az is maradtam...”

Turgenyevnek ez volt az egyéni tragédiája, Oroszországnak pedig éppen megfordítva az lett a tragédiája, hogy nem akar újjá születni a „német tenger”-ben, nem akart nyugateurópaivá lenni.

A mostani harcok aligha dúlnának, ha Oroszország és Európa nem jelentenének ma is szembeálló fogalmakat, ha Oroszország politikusai nem az Ignatjevok, de a Turgenyevok iskolájának tanítványai volnának. De Oroszország el akart zárkózni, cherubokat állított a cárizmus pálosával az orosz föld paradicsoma elé, nehogy a bűnös nyugateurópai szellem átlépje azt. Es a pálossal ellátott cherub szerepét megkönnyítette az orosz síkságnak az a mindent niveláló és összeolvasztó ereje, melyre

ha egyszer lehullott a hó, mindent egyformán eltakar és olyan méla egyformaságba vonja a lelkeket. A természet mindenütt beleszövi magát a népek lelkivilágának fejlődésébe, annál inkább érvényesül ez ott, hol a természet nagyságával az egyformaság párosul. Igaz ugyan, hogy a lélek mélységeit nem csökkenti ez, talán inkább munkálja. Ezért is olyan hívogató a mérhetetlen orosz erdő szava, amely kihallatszik az orosz irodalomból még az Ignatjeviek „hazugságaiból” is s amely a francia író, Vogüét is elbájolta. A cári abszolutizmus mellett ez tartotta vissza az orosz lelkeket Nyugateurópától is. Ezt harsogta a szláv politika is a szláv nemzetek fülébe, hogy ne hallják meg a nyugateurópai szót. Az orosz erdő hangja lesz-e erősebb, vagy a szabadság harsonája, mely a mostani háborúban felhangzott a szlávok számára, ki tudná megmondani. A nagy erdő százszorosan adja vissza a belekiáltott hangot, talán végre az orosz erdőben is visszhangozni fog Nyugateurópa szabadságot vivő szava.

A nagy titok.

Október 25.

A szellemi mozgalmak terjedésének az országok határai sohasem képezték akadályait, ha mégoly magas hegyek alkották is azokat. A lélek könnyen átrepül az áthághatatlanak hitt csúcsok felett. A szellem áthatol a legerősebben épített kínai falon is. Az orosz cárizmus is hiába épített drákói rendszabályokkal és kancsukával kínai falat Európa és Oroszország közé, Oroszország is megérezte a XIX.

század mindama szellemi mozgalmait, melyek bölcseletben, társadalmi vagy éppen politikai forradalmakban mutatkoztak és nem egyszer erőszakkal törték maguknak utat. A XIX. század húszas éveinek, amikor Magyarországon is első jelei mutatkoztak a szellemek ébredésének, Oroszországnak is megvoltak a maga decembristái, akik amolyan csendes és előkelő forradalomról ábrándoztak, mely vér és erőszak nélkül és Oroszország társadalmi szerkezetének összetörése vagy felforgatása nélkül Oroszországot is megajándékozza valami olyanféle játékszerrel, amit alkotmánynak, parlamentnek, szabadsajtónak hívnak.

A szellemi erjedés kora azonban csak a negyvenes években érkezett meg. Csodálatosan beköszöntött a negyvennyolcas idők előszele az orosz hősivatagba is, pedig I. Miklós cár uralma ugyancsak erős kézzel csukogatta be az orosz kínai falon azokat a nyugatra néző ablakokat, melyeket azon Nagy Péter cár nyitott.

A tanulni vágyó és jobb szellemi táplálék után kívánczó ifjúság kiment a német egyetemekre. Még az orosz közoktatásügyi vezetőség is nagy költséggel küldött stipendiumos jelölteket Berlinbe, Göttingenbe, mert mint az általános meggyőződés tartotta „a könnyű szláv elméket némi kevés német ólommal kell súlyosabbá tenni.” Az ifjak azután hazatérve köröket alkottak, nagy hévvel propagálták nyugatról hozott, főleg bölcseleti eszméiket.

Kant, Hegel, Feuerbach könyveit tették evangéliumukká is. Már Puskin megrajzolta alakjukat Anyeginjában, amint göttingeni lélekkel és vállukra

hulló hajjal térnek haza a tudás gyümölcsével a ködös Németországból.

Annyira jellegzetes volt a negyvenes években külföldről hazatért fiatalok mozgalma, hogy a „negyvenes évek” kifejezés olyan értelmű szó maradt az orosz szótárban, mellyel egyszerre nemcsak egy évtizedet, nemcsak egy egész Nyugateurópába zarándokló nemzedéket jeleznek, de mindazt a szellemi kincseket, illetve mérget is kifejezik, amely kincsek az orosz lelkeket gazdagították, illetve amely mérreg valósággal felbomlasztólag hatott az orosz szellemekre, mint mikor az anyagok közé olyan szer jut, mely vegytanilag alkotórészeire bontja az egészséget. Annyi bizonyos, hogy a szellemek emez erjedése, melyet a „negyvenes évek” nyugateurópai kovásza indított meg, valami formában mindenkorra fennmaradt. És ha ideig-óráig elfojtották, annál nagyobb feszültségű erővel tört magának utat – még ha az út Szibériába vezetett is. Bakunin forradalmi terrorizmusa, Bjelenszkij istentagadó radikalizmusa, Herzen bölcséleti criticizmusa, általában amit Oroszországban a nihilizmus jelent, mind a „negyvenes évek” talaján burjánzottak fel. Hiszen mindig úgy volt, hogy minden mesterséges visszafojtás nemcsak a belső feszültségerőt nevelte, de a visszafojtott erők sokkal szélsőségesebb módon kerestek kiutat, mintha az erők az élet szabad tereén és levegőjében találtak volna érvényesülést. Hogy Oroszországban a „negyvenes évek” szellemi mozgalmi sugalta szabadelvű eszmék mindjárt nihilizmussá fejlődtek, lehet mondani, ott csapódtak le, egyenesen innen származott.

De mégis nagyon csalódnék az, aki azt hinné, hogy a „negyvenes évek”-ben ébredezett szellemet, mely tehát, mint mindenütt az ideális szabadelvűségtől jutott el a legdurvább radikalizmusig, sőt nihilizmusig – csakhogya Oroszországban oly gyorsan tette meg az utat, – csupán I. Miklós cár drákói hatalma szorította volna vissza. Az a hatalom, mely odáig ment el, hogy az úgynevezett „nyugateurópai”-aknak nemcsak a szélső balszárnyát – az orosz jakobinusokat – taszította ki az orosz földről külföldre, vagy küldötte Szibériába, hanem a Turgenyew-eket is száműzte falusi birtoka remeteségébe, sőt még a szlavofil írókat is gyanús emberekként kezelte, mert *egyáltalán toll volt a kezükben*, az ilyen hatalom még sohasem irtott ki és vitt csődbe szellemi mozgalmakat. A kancsuka a lelket nem öli meg, csak a vért tüzeli fel, csak a szellem belső forrongását növeli. I. Miklós pedig a legnyersebb erőszakot alkalmazta.

Mikor a cár közoktatásügyi minisztere látta, hogy a külföldről hazatért fiatalok ártatlan tudomány helyett a szellem robbantó anyagát hozzák haza, amiről a Vogüé nagyon szellemesen mondja, hogy „a minisztérium nem fogyott ki a csodálkozásból, mint a tyúk, mely kacsákat költ ki”, egy darabig megpróbált másokat küldeni külföldre, mert azt hitte, hogy a kiküldöttek fejében és szívében van a hiba. De természetesen ugyanazon iskolákban és szellemben, ugyanazon levegőn mások is ugyanolyanok lettek. I. Miklós tehát radikálisan megváltoztatta a módszert. Beszüntették az útlevelek kiadását. Csak elvétve, a legnagyobb nehézség-

gek mellett lehetett kapni ötszáz rubelért. Olyan adó volt azért a „némi német ólomért”, melyet nem a gazdag szellemek, hanem a gazdag zsebek bírtak ki. És mivel a német egyetemekről hazatértek, a német bölcsészet vizein eveztek le a radikalizmusig, az orosz birodalmi egyetemekről, sőt még a papneveldekből is teljesen száműzve lett maga a bölcsészet oktatása, nehogy megmételje az orosz agyvelőket. A „szabadság” szót is ilyen veszedelmes hatású méregnek tartották. A cenzúra alól tehát ez a szó nem kerülhetett ki. A sajtó annyira állóvíz volt, melyben csak ártatlan és színtelen napihírek halacszkái úszkálhattak, hogy mikor már I. Miklós halála után az *Északi méh* hírlapban az első vezércikk megjelenhetett, mely tehát az első szellemi hullámverés volt, a censorok nem győztek csodálkozni II. Sándor cár szabadelvűségén.

És mégsem Miklós cár módszere fojtotta el a „negyvenes évek” erjedését. A nyugateurópai szellemnek az orosz földön való meghonosodását ilyen drákói eszközökkel nem tudták volna meggátolni, hacsak e külső eszközök állták volna útját a belső átalakulásnak. Hogy a „nyugateurópai” szellem mindmáig nem tudott behatolni orosz földre és az orosz lelkekbe, annak más titka, mélyebb, a drákói eszközöknél hatalmasabban ható oka van. Ez a nagy titok: az orosz valóság, mely akár csak az ember testből és a lélekből: *orosz földből* és az *orosz szellemből* áll. Mindegyik oly csodálatos valami. Az orosz föld nagy fehér szemfedője csakúgy egy fehérségbe, egy egészbe, olvasztja össze az orosz birodalmat, mint az orosz lélek részvételtjes lelkü-

lete egybeolvasztja, közös birtokká teszi a lenyűgözött milliók szenvedéseit. A „negyvenes évek” Nyugateurópából hazatért szellemei felvilágosultságot, demokráciát, szabadságra törekvést, szociális elveket hoztak magukkal, de mindez náluk az ész hideg bölcselete, intellektuális vetülete volt. Nemzetközi jelleget kölcsönzött az arculatuknak. Legtöbbje nem tagadta meg az édes anyját, az orosz hazát, sőt annak varázslatos hatalma egy Turgenyewen Parisban teljesen uralkodott, de szívükben kihűlt a szerelem Oroszország iránt. Az a mély szerelem, mely bálványoz, mely ábrándozik, mely nem ismer mást, mely csak arról az Oroszországról akar tudni, amely szent, érinthetetlen, amely Európától különbözik, melyben misztikus erők élnek, hogy egyszer újjáalakítsák a világot. Akik tehát Nyugateurópából akartak szellemet hozni Oroszországba, egyszerre gyanúsak lettek. Felébredt a szlavofilokban a féltékenység szelleme. Mint tigris ugrott fel az orosz lélek, hogy kincseit, gyermekeit megvédelmezze a nyugateurópai áramlattal szemben. A nyugateurópai szó hazaárulást jelentett és megkezdődött a nagy szellemi harc, polémia s mert a politika tilos volt, a bölcsészet tolvajnyelvén a pártpolitika is. Hogy ebben a harcban az orosz földön is orosz lélek küzdött, legjobban mutatja, hogy a hivatalos kormánynak a szlavofil írók se voltak kedvesek, mert az abszolutizmus a teljes szélcsendet többre becsülte, a legjóakaratóbb mozgalomnál is. Szamarint a fellelgvárba csukták *Levelek Rigából* című cikkeiért, melyekben pedig azt a politikát sürgette, melyet Oroszország később követett s

melyért ma fegyvert ragadott: a küzdelmet a germán ellen.

És ha mélyen és őszintén belenézünk azokba az orosz szemekbe, melyek itt megvillantak, csakugyan meglátjuk abban ezt a titkos erőt. Ezek a szemek nem az európai művésztől megérintett Turgenyevekre tapadtak, hanem Dosztojevszkij-re. Az orosz lelkeket Dosztojevszkijnek, a szenvedés írójának és a szlavofil politikusnak szelleme igézte meg. Csak Dosztojevszkij tudta magával ragadni az egész Oroszországot, mert a szlavofilek iskolájába tartozott és mert nem hideg kézzel nyúlt Oroszország sebeihez, hanem érző szívvel és az orosz lélekben gyökeredzett részvéttel. Ez a nyomor iránti részvét, az evangéliumi szellem ezen egyik legmélyebb hajtása hozta Tolsztojt is – jóllehet a kereszténysége más volt, mint Dosztojevszkijé és az oroszoké – közelebb az orosz lélekhez. A „nyugateurópai”-akban pedig épp ez a szív hült ki, a rajongó szeretet hőfoka csökkent s ezt érezte meg az orosz lélek, ezért tudott minden elnyomatás és szenvedés mellett is oly erős reakció támadni a nyugateurópaiakkal szemben. És Oroszország egész a mai fejlődéséig ugyanazon képet mutatja. Ha a kínai falon is átjött szellem hatása nem is múlt el egészen, ha Oroszország politikájában, társadalmi mozgalmában érezhető is, hogy már különböző, idegen erők is működnek, de a győzelem mindig a szlavofil irányé lett, mely erejét az orosz földtől és lélekből szívta. Maga a cárizmus politikája is ügyesen számol e valósággal. Hatalmi és abszolutisztikus törekvéseit belétudja öltöztetni a pravoszláv hit és a gyengébb szlav-

testvérek védelmének köntösébe s így tudja felébreszteni és kihasználni az orosz lélek részvételtjes, lágy természetét. Valósággal az evangélium tőkéről való hajtásokból és venyigékből fonta a cárizmus a korbácsát, mellyel most Európán keresztül akarta hajtani népeit.

De most nagyobb hivatás vár azokra, kik ezeket a hajtásokat gondozásba akarják venni, akik a leszorított venyigéket fel akarják szabadítani, hogy ne korbácsba való vessző váljék belőle, hanem a tőkéről élő, a szabadság napsugarában növekvő, gyümölcsöt termő venyige.

Gogoly álma.

Október 4.

A hajdani kozákélet homéroszi élményeit Gogoly a Bulyba Tarasz művében énekelte meg. Ukrajna Rolandja – Bulyba Tarasz – a lengyel sokaságtól legyőzve jóslatszerűen aposztrofálja Oroszországot. Jóslata abban áll, hogy a nagy Oroszország majd magába szívja a kozák nép lelkét és meg fogja bosszulni a vereséget.

1834-ben íme ez volt még Gogoly álma. Ami, hogy mennyire álom maradt, Gogoly a saját temetésén tanulhatta volna meg legjobban, mert a moszkvai kormányzót megrótták, hogy a temetésen teljes díszben jelent meg és elkísérte a koporsót. Turgenyevet pedig büntetésből jószágaira száműzték, mert Gogolyt méltató cikkében *nagy embernek* merte nevezni azt a Gogolyt, ki a realiztikus nagy orosz regényírók apja volt, mert mint egy közülük

szellemesen mondotta: „mi valamennyien a Gogoly *Köpenyéből* jöttünk elő”. Tudniillik Gogoly a *Köpenyben* teremtette meg Akaky Akakievicsben, a groteszk kis hivatalnokban azt a típust, kit az élet mostohasága nevetséges, de egyúttal sajnálatra méltó alakká tesz. Akakievics Akaky is olyan szegény legény, aki télvíz idején didereg rongyos ruhában s a világon egyetlen vágya egy új köpeny.

Gogoly rosszul sejtette, hogy Oroszország az ukraïnista lelket fogja magába szívni, ha mindjárt ennek a léleknek olyan tolmácsa akadt is, mint Gogoly, ki maga is egy kozák fia volt s ott született Kisoroszországban. Ukraïna földjének – Oroszország Itáliájának e nagy szerelmese pedig valóban úgy indította meg az orosz irodalom fejlődését, hogy ha a hivatalos Oroszország jégkérget fel tudta volna olvasztani ez a délibb napsugár, az ukraïnai nép szabadságszerető, derűsebb lelkülete, ma a kozákok nem egy lenyűgöző hatalom – a moszkovita cárizmus előőrsei volnának a harctereken, hanem a mostani világháború borzalmaitól is meg volna kímélve első sorban maga az ukraïnai nép, mely mióta öntudatra ébredt és önállóbb szellemi életre tett szert, ugyancsak szívesen rázná le a moszkovita jármot.

Nincs is a mi lelkünkben összhangban az a két érzelem, melyet a háborúban a kozák lovasság nem is híre, de puszta fogalma, meg az Ukraïna szó támaszt. Valahányszor e szót hallottuk, mindig ha kissé féktelen, de szabadsághősök jelentek meg előttünk és ebből a szóból, Ukraïna, kiáradt annak a gazdag orosz földnek az enyhe levegője, melyet

a valóságosnál is enyhébbé tett a költészet, a kontraszt Nagyoroszország és Kisoroszország klímája között. Vogüé Gogolyt jellemezvén, ki is jelenti, hogy ha meg akarjuk érteni Gogolyt és az Ukrajna íróit, ismernünk kell a földet, amely őt megteremtette, mint természetes gyümölcsét. Hadd írjuk ide le ezt az ismertetést, szebben úgy se lehetne jellemezni, jobban úgy se lehetne belenézni abba a szabadságszerető, jólelkű népet formáló természetbe.

„E föld – az Ukrajna, a *határ*, vita tárgya a szélső észak és szélső dél befolyásai között. Néhány hónapig a nap teljesen az uralma alá hajtja és ott folytonos csodákat művei. A Kelet e fényes nap-palaival, a virágoktól és földi növényzettől ragyogó síkságokon és enyhe éjszakáival a csillagoktól tündöklő égboltozat alatt. A termékeny talaj páratlan bőségű aratást biztosít, az élet könnyű, következőleg vidám a testnek és a vérnek ezen egyetemes ébredésében. A nagy varázsló, akivel együtt elolvasztja a szomorúságot is, lángolóbb és finomabb szellemeket érlel és kiváltja a lélekből a benne levő összes vidámságot, amelynek melege hangos nevetésben száll fel az ajkakra.

A napfény összege, de egyúttal a nagy síkságok országa ez. A végtelen láthatár nyugtalansága csökkenti a gyönyört, amelyet a szem a környezetén érez; az ember vidámsága nem lehet tartós a végtelenséggel szemben. A szem megszokása a gondolat megszokásává lesz, a távoli úr magához vonzza, lelkünkben követjük anélkül, hogy végét érnők; olyan mint a madár repülése, amely meg-

indul szemünk előtt, melyet önkéntelenül követünk, amint egyre kisebbedik a távol homályában s melyet szemünk még akkor is keres, mikor már eltűnt a levegőben. Innen van a pusztaságok embe-reiben a hajlandóság az álmodozásra, a magába-térésre és a képzelem belső lendülete. A kisoro-szokban van valami a provenceiből és a bretagnei-ből. A tél ismét oroszra teszi. Ez az évad csaknem oly szigorú a Dnjeper mellett, mint a Néva partján, semmi se tartóztatja fel az észak szelét és jegét, amelyek birtokukba veszik ezt a vidéket, a halál hirtelen megakasztja a nap munkáját; a föld és az ember megmerevül. Éppen úgy, mint a moszkvai hadseregek meghódították és szolgaságba hajtot-ták az Ukrainát, a moszkvai égalj is minden évben visszahódítja az Ukrainát, egyenlővé teszi az összes tartományok súlyos életföltételeit. Úgy látszik, mintha e küzdőtéren a természettörténet előre meg-szabta volna a politikai történelem tervrajzát.”

Minek folytassuk tovább e páratlanul jellemző sorokat, hiszen már is elvezettek oda – ahol a mostani háborúban is állunk. Tudjuk, hogy az ukrainaikban álmok élnek a moszkovita járom alól független Ukraina iránt, de ezek az álmok akár-csak a Gogoly álma, álom marad – nincs ében folytatása. A Kievből megindított nagy orosz sere-gek csak úgy magukba olvasztják – a háború alatt – az ukrainaikat, mint az oroszországi tél hava befödi Ukraina földjét és egyenlővé teszi a moszkovita határral.

De a tél csak a természet tetszhalála. A hideg hótakaró alatt is lélezkzik az élet. Az ukrainisták

szíve is dobog a kényszerített kemény katonaruha alatt és a testvérek meghallják ezt a halk dobbanást is. Lám, azt olvastuk, hogy a Kárpátjainkba betörő kozákok és muszkák ellen önkéntes ukrainista csapatok is harcoltak és Gogoly álmának megfordításaképp ezek ma együtt harcolnak és egy célért küzdenek az önkéntes lengyel légiókkal: mindannyian a moszkovita cárizmus lenyűgöző hatalma ellen.

De ez csak természetes. A természet ugyanazon törvényeinek érvényesülése és összetalálkozása a történelem mezején. Gogoly álma, hogy Oroszország magába szívja az ukrainai nép lelkét, nem teljesült. Ezért nem tud a lengyel nép lelke sem fejlődést találni a cárizmus alatt. A szabadság lehetete a cárizmusra pusztulást jelentene, tehát elfojtani az ukrainai és a lengyel nép minden törekvését, megfagyasztani az ukraina-leheletet, ez a moszkovita politika dogmája. A cárizmus hatalmas ereje mellett ez sikerült is.

De meddig? Addig, míg az orosz tél hidege meg tudja dermeszteni a nagy orosz birodalom tagjait. Csakhogy a természet törvényei a népek lelkén keresztül is dolgoznak, élnek tovább a hótakaró alatt. Megjön az ukrainai tavaszi napsugár s amilyen meleg az érintése, bizony még a katonai uniformus alatt meg fognak dobbanni a szívek. Mily szép tavasz volna az 1915.-i Ukrainában, ha a szabadságot vivő osztrák és magyar seregek fegyvereinek diadala közepett úgy valósulna meg Gogoly álma, hogy a moszkovita járom törne össze az ukrainista nép felszabadult ereje alatt.

Kis Krisztus a nagy kereszten.

Február 14.

A haditudósítók, kik Orosz-Lengyelországban a háború véres nyomain követik a hadseregeket, a feldúlt és elpusztított vidékeken szintén észrevették, amit az oroszországi utazók is mint érdekességet meg szoktak jegyezni, hogy a mezei keresztutakon s az országutak mentén Oroszországban is sűrűn meredeznek keresztfák az ég felé. Az orosz nép szintén a Krisztus keresztjével szegélyezi az élete útjait, de ezek a kereszték nem olyanok, mint a mi határaink keresztjei. Akkora fakeresztek nyúlnak a magasba, mint a telegráfpózna, de rajtuk Krisztus alakja olyan piciny, mintha kis asztali feszülethez készült volna. Ha nem volna csillogó sárgarézből, nem is lehetne látni. Szóval: *kis Krisztus a nagy kereszten* – ez az orosz nép keresztfája a virágos mezőkön, a termő szántóföldek között is. A nagy kereszt azután, melyre a szem alig bír feltekinteni, hatalmas árnyékot vet a földre s szinte a messze távolból csillámlik meg csak a Krisztus alakja. Magában véve nem látszik jelentékeny különbségnek ez a mi útmenti keresztfáinkkal szemben, melyeken a Krisztus teste szinte befödi a keresztfát, mégis e különbségben mintha Európa és Oroszország közti különbség volna karakterizálva. Az útszéli orosz keresztfa: a kis Krisztus a nagy kereszten, kifejező szimbóluma az egész orosz életnek, az orosz kereszténységnek.

Oroszország vallásos élete árnyékban fejlődött, igaz a Krisztus megváltó keresztfájának árnyékában és így a megváltás boldogító érzése az orosz

nép lelkében mélységes, de Oroszország vallásosságából hiányzik az a nagy világosság, melyet Krisztus megjelenése a földön jelent. A bizánci szellem a maga kegyetlenségével, türelmetlenségével és merevségével, a lelkekre nem hatott a lux mundi, a világ világosságának fényével. A vallásnak formalizmusában szinte elveszett az igazi hitélet, a vallásosság, mely szellem és élet. Az orosz hierarchia maga nagyhamar inkább állami szervezet jellegét ölti magára, semmint a lelki hatalom organizmusát.

A moszkvai nagyherceg, a moszkvai patriarkha egyházi hatalmára építi elsősorban a maga világi hatalmát, ami talán kezdetben az orosz egyház felsőbbségét reprezentálta, de a fejedelem hatalmának növekedtével, a cárizmus kifejlődésével egyenesen az egyháznak az államtól való függését eredményezte. Az orosz nép lelke mélyén megőrizte a vágyat Krisztus után, a szenvedések a Krisztus keresztségének szeretetére ugyancsak ránevelték, de az orosz egyház maga nem tudta a kereszténység által azt a szellemi világosságot terjeszteni, azt a lelki evolúciót szolgálni, amit a kereszténység Nyugaton eszközölt. Oroszországban az evangéliumi gondolatok gyökere elszáradt a caropapizmus keze alatt, a belső élet, az evangéliumi lelkiség alig is érdekelte az oroszokat; a kultusz, a külsőség lett minden. Mélyebb hatásokat a lélekre inkább a fényes szertartásoktól vártak, mintsem a krisztusi gondolatok mélységéből.

Természetesen nem áll ez kivétel nélkül minden oroszra. Sőt a nagy lelkekben a reakció annyival

erősebben lépett fel, amennyivel inkább meghalt az evangélium szelleme. így lett az evangélium szellemének kutatása, keresése egyenesen speciális orosz jelenség a Tolsztojokban és lelki rokonaikban. Igaz, hogy mindjárt vallási, lelki forradalomba csapott át az orosz egyháztól való elidegenkedés, de ha az evangéliumi szellem nem lett volna száműzve az orosz földről, e szellemi hullámzások is jobban a keresztény gondolkozás végtelen medrében maradtak volna. Az oroszországi „*rascol*”, az orosz egyháznak e veszedelme is lényegében több a reformációnál, egyenesen vallási anarchia, mert már e hierarchiában, a törvényben, a kultuszban – lelki szabadság megöleit látja. És hogy a „*rascol*” éppen a kiváltságosabb lelkek epidémiája lett, onnan van, mert maga az orosz egyház merevségében, formalizmusában, lelkietlenségében terméketlen lett. Az orosz kereszténység kultúráját se vitt a népbe, holott Nyugaton a kereszténység felvétele és erősödése mindig civilizációt is jelentett. A szerzetesnek, a világtól való teljes elzárkózottságnak morálja ugyan a benne megnyilvánuló erkölcsi erők következtében vonzó hatalom lett s az orosz államférfiak között a Leontievek nem ritkák, kik azt hirdetik, hogy a vallásosság és moralitás az athos-hegyi szerzetes életében testesül meg legtökéletesebben, még is a nyugati egyháznak ezen virágzó kertje: a szerzetesi intézmény, nem lett életet mozgató lelki erők fókusza.

Az orosz egyház hatalma inkább lenyűgöző hatalom lett a lelki életben is. A Krisztus felszabadító erejéből mentül kevesebb jutott az orosz népnek,

de annál több az élet keresztjeiből. A muzsik, az orosz birodalomnak atomja, valóban mint ember is cseppséget jelentett. A muzsik szó maga is kis embert jelent. De ez a kicsinység érzése nem az, ami mindnyájunké, hogy parányi vagyunk a nagy életnek, atomjai egy fejlődő nemzet és emberség organizmusának, hanem az elnyomottság öntudata, vagy inkább öntudatlansága. Jellemző, hogy a „szent” Oroszországban, mely Európáról, mint a pusztulás útjára jutott világról beszél, melynek számára a kereszténységet Oroszország lelkülete őrzi és van hivatva megmenteni, a hivatalos szólásmód a keresztény szót a paraszt számára foglalta le. Krestjanin – egyenesen parasztot jelent.

Nem csoda tehát, ha az orosz nép nagy keresztet állít kis Krisztussal. Neki a Krisztus onnan a boldogabb hazából átszűrődő kis világosság, melyre alig mer feltekinteni, meggörnyedt háttal jár a nagy kereszt árnyékában. A nyugati kereszténységben a Krisztus szelleme napfény erejével hat s fejlesztette is mindig az életet. Krisztus ereje nem e világról való, nem földi hatalom – ezt érezték s vallották a nagy keresztény nemzetek és a keresztény lelkek egyaránt, de ez az erő áthat, átkarol minket, magával emel. A kereszt szegélyzi a mi földi zarándoklásunk utait is, de a virágos rétek és termő mezők közt felállított keresztfájáról lehajol hozzánk a Krisztus az ő hatalmas karjaival, hogy magához emeljen. A misztikum, mely Krisztus lényét és a keresztény életet is áthatja, nem a szellem homályban pislogó mécse, hanem nagy és szent érzelem, mely a szívben honol. A lélek világossá-

got kap Krisztustól, lelki szabadságot, isteni erőt; ez pedig mind életlendítő és lelket emelő tényező. A kultusz-kapcsolatban Krisztus személyével és személyisége által – a nyugati kereszténységben, elsősorban a katolicizmus, azért nagy és lényeges szereppel bír a vallásos életben, de ez is a szellem és élet hordozója: a lelkiség motívumai jutnak benne érvényre s hatnak a lélekre az isteni zene kifejező hatalmával.

A nagy harc tehát, melyet most Oroszországgal vívunk, ezért egyúttal a nyugati civilizáció harca is. A keresztény kultúra hordozói a vérben gázoló hadseregek is. És mikor keresztül robognak Orosz-Lengyelország földjén, midőn az orosz keresztekre tekintenek s látják a nagy keresztet a kis Krisztussal, jusson eszükbe, hogy a lelkek felszabadításának harcát is vívják. Tudnak katonáink is, tudunk mi is mély tisztelettel nézni azokra az orosz keresztekre is, amennyiben kifejezői egy nép vallásos lelkének, de miért ne akarnók, hogy nőjjön meg az orosz keresztben Krisztus alakja, hogy legyen több erő és több világosság az orosz népben. Fejlődjön, hatalmasodjon, de ne árnyékban, melyben a flora is csenevész, hanem a kereszt fényében.

Levél Tolsztoj: Háború és Békéjéről.

Október 3.

Asszonyom! A háború kitörése után Ön azt mondotta, hogy újra el kell olvasni *Tolsztoj: Háború és Békéjét*, mert az a háborús világba művészi kézzel emel bele. Ez pedig mindig kellemesebb,

mintha az élet durva kézzel ránt bele a valóságokba. Utal arra is, hogy a németek is felvették *Tolsztoj: Háború és Békéjét* a háborús olvasmányok közé, melyekkel a lelkeket edzeni akarják a háború korszakában. Ön, asszonyom, abból indult ki, hogy mikor a napóleoni háborúknak százados évfordulóján a világot ismét váltóra állítani akaró háború dühöng végig Európán, megkívánja a lélek, hogy újra száz évvel visszapillantson a történelembe s olvassa el egy művész leírásában az akkori időket, hogy beleszívja az ember a szellemét is. Hiszen, amint minden művészi alkotás mindig új és új gyönyörűséget tud nyújtani, sőt a műremek mintha az idővel együtt élve mindig új megnyilatkozásokra is képes volna, így vagyunk *Tolsztoj: Háború és Békéjével* is, ha még oly jól ismerjük is. Igaz ugyan, hogy az idő különösen a háború alatt nem jár ólomlábakon és nem ülhetünk órákhosszat a patogó kandalló mellett, míg egyik szemünk az orosz rengeteg hómezőkön és a másik a *Háború és Béke* rengeteg betümezején siklik tova, de azért teljesen igaza volt, hogy jobb a *Tolsztojok* társaságában tölteni több órát, mint a kávéházi *Conradok* között. Eddig, asszonyom, álláspontjának és a lélek szükségleteit finoman megérező szellemének igaza volt. De egyébként van egy kis különbség *Tolsztoj: Háború és Békéjének* megítélésében és erről akarok néhány szót írni.

Kétségtelen, hogy a *Háború és Békében* a napóleoni háborúk és a háborús részletek rendkívül érdekesek, sőt ma különösen azok, *Tolsztoj* minden hosszadalmasabb okoskodásai és Napóleonnal

szemben elfoglalt elfogult álláspontja dacára is, de nem ebben van a mű célja, értéke s igazi érdekessége sem Tolsztoj a *Háború és Békében* se akart mást, mint megírni, hogy mikép lehet az ember *leginkább ember*. Ember a Tolsztoj szellemében, vagyis hogy az ember emberiségének, tökéletességének és boldogságának a foka is attól függ, hogy mennyi van belőle: az egyszerűségből, a jóságból és az igazságból. Ebben van a mű egész tendenciája, dacára a százoldalas háborús előadásoknak, melyek, hogy akkora terjedelmet foglalnak el a műben, az már *a művész*, de nem a *moralizáló* Tolsztoj tollának tudható be. Nem hiába mondta Tolsztoj ismételten, hogy soha más célból nem írt, mint hogy megpróbálja egyrészt saját maga előtt mind világosabbá tenni, hogy mikép lehet az ember jobb és tökéletesebb, másrészt a lehetőségek megtalálása, művészi meglátása által másokat is rávezetni a tökéletesebbé lehetőség és levés útjára. Ez a szellem a műnek az inspirátora, a géniusza. Ehhez a nagy emberi témához azután csak feleséges keretet, anyagot nyújt egyrészt a világ egyik legnagyobb korszaka: a napóleoni idő, másrészt maga az orosz társadalom a maga kolosszális méreteivel életének – mert még a primitívebb fejlődési korszak – a bőségességével. Ettől nagyobb keret sem regényben, sem az életben nincs a tolsztoji emberi probléma számára, azért nagyobbstíliú mű a Háború és Béke minden más alkotásánál. Mert hiába Tolsztoj elmélete a népeket mozgató erőről és hiába a lekicsinylése is Napóleonnal szemben, Napoleon mindig a legérdekesebb és leg-

nagyobb alakja lesz a történelemnek. Hiába nagyobb ember Tolsztoj szerint Napóleonnál nemcsak Kutozov, de az utolsó orosz muzsik, éppen mert az egyszerűségből, a jóságból és az igazságból több van bennük, mégis a műnek a homlokívezete, melyen át és alatt a belsejébe jutunk, azért oly nagyszerű, mert Napoleon monogramját viseli és mert Napoleon korából emelkedik ki.

Tolsztoj tehát – a nagyszerűség szempontjából – alkalmasabb anyagot nem is találhatott volna, mint a napóleoni orosz háborúban keresni s mutatni meg az emberi értéket, mert így művének nemcsak az egyik pillére hatalmas, de a másik is: t. i. az orosz társadalom, mely sok olyan varázssal, bájjal rendelkezik és ugyanannyi visszataszító vonással, mellyel már egy európai társadalom se. Az ellentétek nagysága nagyobb. Tehát az élet nagy ellentétei között keresni, hogy az igazibb ember melyik póluson van, izgatóbb, érdekesebb.

De Tolsztojban nemcsak a művészt vonzotta ez a felséges anyag, melyből az emberiség monumentuma oly pregnánsan faragható ki. Tolsztoj a lelke fenekéig orosz. Nem mintha az orosz politika ábrándjai foglalkoztatták volna a lelkét, de az orosz földnek minden illatával tele van ivakodva. Tolsztoj művészetével adós maradt volna az orosz népnek, ha nem dolgozza fel azt a kort, melyet ő, ha mindjárt I. Sándor reakciós politikájával végződött is, nem tartott volna Napoleon leverése folytán Oroszország, az orosz nép nagy dicsőségének. Éspedig Napóleont az orosz nép Tolsztoj szerint éppen a maga lelki tulajdonaival verte le. A boro-

dinói ütközet, Moszkva elhagyása és leégése, majd a francia futás orosz földről, mind csak egy-egy állomása az orosz lélek – tehát nem is Kutozov – diadalának és pedig ama fegyverekkel, melyekkel az orosz nép egyszerűsége, jósága és igazsága is kifejezésre jutott, tehát amelyekkel inkább és több embernek is mutatkozott – még Napóleonnál is, vagy leginkább Napóleonnál. És így válik *még maga a napóleoni háború is*, mint az olvadó viasz, Tolsztoj kezében olyan anyaggá, melyet a művész oly könnyen és oly csodásan kezel a maga célja és eszméje szolgálatában. Sajátságos talán homlokegyenest ellenkezik a szokásos állítással, de Tolsztoznak nincs is véleménye a Háború és Békében *a háborúról*. Neki a napóleoni háborúra nem azért van szüksége, hogy a háború mellett, illetve ellen írjon, hanem hogy az orosz nép és lélek fölénye kitűnjék a német és francia felett és hogy emberei, kikben beakarja mutatni, jobban mondva maga is meg akarja keresni, hogy miben és miáltal válnak több és tökéletesebb emberré, átmenjenek a háború tisztítótüzén, vagy ha úgy tetszik, poklán is. Mert hogy a háborút *a valóságban* Tolsztoj az emberietlenség egyik legsötétebb jelenségének festi, az kétségtelen. De elméletben és tendenciában azért nem sorolható Tolsztoj Háború és Békéje direkt a háborúellenes művek közé, mert a népeket mozgató, tehát *a háborúra is mozgató erőről* a műben vallott felfogása, sőt hosszas absztrakt fejtegetése egyenesen kizárja azt, hogy ő lehetségesnek tartson olyan háborút, amelyet, nem a nép akar és nem a nép csinál. Így jut azután Tolsztoj önmaga a

teóriája alapján olyan ellentétbe is, melyből kijutni nem lehet. De ő nem is akar, illetve nem is próbálja meg, mert Tolsztoj a Háború és Békében is elsősorban művész, ki meglátásokkal, ihlettel dolgozik, de nem összegez, nem a logika eredményeivel törődik. Megelégszik, hogy mint moralista – mert Tolsztoj a művész mindig moralista is – a maga erkölcsi eszméjét művészi kivitelben szemléli és állítja elének.

Tolsztoj a háborúnak értelmét, jelentőségét, célját egyáltalán nem is teszi értelmi vizsgálat tárgyává, pedig a háborút, mint az élet egyik legnagyobb jelenségét, mely kétségtelenül az összes emberi erők megfeszítését és felfokozását előidézi, nem venni vizsgálat alá, mint a fejlődés egyik jelentős tényezőjét, legalább is nem vall valami mélyebb történetbölcseletre, az élet nagy törvényeinek megközelíthető megértésére. Megvan ennek az oka Tolsztoj túlfinom és túlérzékeny lelkületében. Nem bírja elviselni az élet nagy kalapácsütéseit, pedig a háború a legeslegnagyobb. Ő mindig az *egyed embert* nézi csak abból az ideális emberi szempontból, melyet az ember méltóságáról, értékéről kialakított felfogása diktál.

Azért a Háború és Békét sem szabad más szempontból vizsgálni, mint Tolsztoj akármelyik más művét. Vagyis Tolsztoj itt is csodálatos művész és egyben meghasonlásra hajló moralista. Ahogy Tolsztoj az orosz társadalmi életet és ebben a könnyű és mégis érdekes világban az emberek külső és belső életét megrajzolja, az a művészet remeke. És erre Tolsztoj lelkének éppen az a tulaj-

donsága képesíti, mely a következetes és átfogó gondolkodástól – a háborúra vonatkozólag is – megfosztja. Tolsztoj lelkének érzékenysége és felvevőképessége a *Háború és Békében* is az élet minden jelensége iránt csodálatos. A lelke olyan hangszer, mely minden életnyilvánulásra hangot ad. Mások lelkének és életének minden rezdülése resonál a lelkében és pedig sokszor tökéletesebben, mint amilyen maga a valóság. Itt már a művész szuverén módon alkot és teremt, nem gondolkodással, hanem azzal az állandó látással és képzelettel, mely a művészi genie sajátja. Tolsztoj e tekintetben annyira tökéletes művész, hogy a lelkületével legellentétebb életörömeket és életnyilvánulásokat a művészetével a legnagyobb realitással rajzolja meg. Aki nem szerette és elmenekült az orosz arisztokrácia légköréből, az minden szépségével is visszaadja ennek a felsőbb köröknek életét. Az a báj, ami a fiatal orosz előkelő leányok – a Natasák – egyéniségéből, lelkéből Tolsztoj mindent megelevenítő leírásai alatt kiárad, az sokkal elevenítőbb és életrekeltőbb erő még a magát Tolsztojt megszemélyesítő Bezu-chij Pierrenél is, mint minden olyan új életfelfogás, melyet Pierre kimoralizál és kiérez a fogságban megismert Karataev beszédjéből. Pedig a moralista Tolstoj éppen Karataev egyéniségét látva ragadja meg a tulajdonképpeni témáját: hogy az emberi érték és boldogság valóságban abban az egyszerűségben, jóságban és igazságban rejlik, mely a franciák által fogságba vetett, nyomorult sorsban sýnylödő Karataevék lelkében van. Pierrenek csak azért kellett az életcélját majd az emberszeretben, majd

a szabadkőmíves eszmékben, majd a nagyvilági élet szórakozásaiban, majd a borban, majd az önfeláldozó hőstettekben és a regényes, tiszta szerelemben is keresni, *hogy ne ezekben*, hanem csak a Karataev lelkében találja meg. Igaz, hogy Pierre mégis csak elveszi Natasát és az egész regény a békében, ebben a harmonikus, családi együttélésben záródik le, de ez már ismét a művész munkája, akinek a génusza sokszor mégis biztosabban halad az élet útjain és igazságain, mintha Tolsztoj, a moralista keresi azt.

De ennek is meg van azért a magyarázata, hogy Tolsztoj miért tudja annyi művészettel élénk varázsolni azt a tisztább, regényes és a küzdelmek után célt érő szerelmet is, amiért a Háború és Békét is biztonnyal a legtöbben oly szívesen olvasták. Azért, mert Tolsztoj mindig *az idealizálásra hajlik*, vagy mondjuk, az ő művész lelkét mindig csak az fogja meg igazán, még az érzésvilágban is, amiben eszményiség fejeződik ki és valósul meg. így tehát Tolsztoj moralitásában is szerep jut művészi lelkületének. Innen az is, hogy Tolsztoj keze alatt a regény folyamán lassan letörik minden ág, mely nem hajt ki az idealizmusban. Lepotyognak a regény terebélyes fájáról a férges gyümölcsök. És senki sem nyúl utánuk; úgy észrevétlenül maradnak el. De ahol valami idealizmusnak kell győzni, ott még a Marja hercegnők Tolsztoj előtt különben nem valami nagy becsben álló hitbuzgalma is glóriába fonódik a maga és mások homlokán.

Valóban, mentül inkább kialakul az óriási anyag a művész kezén a maga célja és eszméje érdeké-

ben, annál inkább elmarad már nemcsak a rossz, de még a közönséges emberi is a regényből. Egyik, mint Andrej herceg, a halálával, mások, mint Nicolaj, Marja, Pierre és Natasa, az életükkel való sítanak meg valamit a Tolsztoj idealizmusából és lelkületéből. E tekintetben legjellemzőbb Andrej herceg halála, mert Tolsztojnak hitét és a lélekről való hitvallását Andrejnek a minden földitől, még a legtisztább szerelemtől való elidegenkedése is fejezi ki. És tulajdonképpen Andrej egyénisége ezért a legbefejezettebb éppen a halála által és itt nem marad vissza semmi abból a tolsztoji gyötrődésből és homályból, mely a Pierre lelkén sokkal inkább végighúzódik. De ez Pierre, az igazibb Tolsztoj, aki az élet minden *napsugarát képes ugyan megragyogtatni* előttünk, de *az ő lelkében még sincs napsugár*. Pedig annyit tisztítja a lelkét az evangélium forrásaiban is, hiszen a Háború és Béke, e nagy darab föld igazán át és át van itatva attól a szellemtől, melyet legfőképp az evangélium lehelt Tolsztojba is, ha mindjárt az ő elbágyadt lelkén ez fényében meg is törött. A világosságból homály, a szenvedésből keserűség, a szeretetből szánakozás, hívő egyszerűségből titokzatosság lett a Tolstoj lelkében. Mindez mint finom érezet húzódik végig a Háború és Békében, csak ki kell azt onnan figyelő lélekkel tapintani.

A Háború és Békét is tehát inkább a *béke* kedvéért érdemes elolvasni, bár kétségtelen, a műnek háborús leírásai is oly páratlanul megkapok, hogy képet adnak a száz év előtti háborúról, egy háborús világ egész szelleméről. Sőt még Napoleon

nagyságáról is, mert jóllehet Tolsztoj kritikájával ugyancsak igyekszik Napoleon alakját megkisebbiteni, művészi intuíciójával azonban itt is annyit éreztet Napóleon nagyságából.

A németek is bizonynyal inkább csak ezért veték fel a Háború és Békét a háborús olvasmányok közé, nem mintha Tolsztoj műve a háború harcias szellemét öntené belénk, hanem mert a háborúnak se akadt Tolsztojnál művészeibb leírója s így leíró művészete által állít be a háború világába. Még a Napoleon- és franciaellenes hangulatba is az orosz háborús néplélek hatása alatt szinte művészi ihlet-séggel élte be magát s ma ez is alkalmas táplálék a német szellemnek.

Tolsztoj Háború és Békéjét azonban nem szánta háborús idők olvasmányának. Az emberről és az emberi életről való felfogás gyökeres megváltozása volt Tolsztojnak, a moralistának a célja.

De mert Tolstojban az idealizmusa mellett is meghasonlásra hajló moralista sem tudta megölni a szuverén művészt, így lett a Háború és Békéből is olyan mű, melyet – s ebben igaza van Asszonyom – érdemes, hasznos is háborús időkben is olvasni.

Orosz foglyok közt.

Október 16.

Kinek ne jutott volna eszébe, midőn az esztergomi vonaton, Kenyérmező mellett feltűnnek az orosz foglyok sátrai, hogy ott fenn, a domboldalon, a ponyva- és deszka-sátrak alatt sok ezer em-

ber lelkében a hontalanság honol? Kietlen, puszta homokdombok, melyeken az őszi dér már annak a néhány fűszálnak is megfagyasztotta az életét – kietlenebbek, sivárabbak, megfagyottabbak csak azok a lelkek lehetnek, kikre a fogságban ráborul a hontalanság érzete. Pedig ez ráborul a legegyszerűbb lelkű muzsikra is – vagy talán ezekre leginkább. Hiszen legközvetlenebbül szívják azt az illatot, melyet az anyaföld lehelletének hívunk.

A céltalanság maga hazátlanság. A tétlenség maga a legmostohább lelkiállapot. Sőt a kényszer-munkában se találja meg az emberi lélek önmaga erejét – azt a feszülő erőt, mely legtöbb embernek egyetlen kincse és boldogsága sorsában. A magavesztettségnek e melankóliája báméskodik ott a kenyérmezei dombok mentén, még azoknak a foglyoknak szeméből is, kik gerendákat faragnak, vaspántokat hurcolnak, földet hánynak, hogy otthont készítsenek maguknak.

„Otthont?” Lehet-e ezzel a meleg szóval illetni azt a hideg hajlékot, mely idegen földön, a hontalanság honában nyújt menedéket az üvöltő szél és a tagdermesztő hideg ellen? Otthon-e az a hajlék, hol rablelkek áhítoznak a haza után, hol azok bújnak össze egymást melegíteni, akik csak egy fagyos érzelemben olvadhatnának össze, – ha ez nem volna paradoxon: – a letörtség érzelmében. Mert a foglyok a háború letörtjei. A többiek a hősök. Akik a harcmezőn estek el, azok megdicsőült hősök. Akik kórházakban fekszenek, azok a szenvedés hősei. Akik fegyverben védik a hazát, küzdő hősök. De akinek elvették fegyverét, leöl-

dották kardját és elhurcolták hazájából is, azok – ha lelkük erős – legfeljebb a hontalanság hősei – lehetnek. De rendszeren nem azok, mert a hősnek lelkében energiák feszülnek, de micsoda energia feszüljön abban a fogoly lélekben, mely mitsem tudva többé hazája sorsáról – ismeretlen világ útszélére került bozótnak, nyűgnek mások számára.

Az emberséges bánásmód – ami az esztergomi táborban se hiányzik – ad ugyan annyi meleget a léleknek, amennyi az élet tengetéséhez keli, de ez a humanitás csak a testnek írja, a hontalanságban a lélek vigasztalan marad. A foglyok elmélázó, révedező, bágyadt tekintete elég bizonyítéka ennek. A szem felcsillámlik egy percre, ha emberséges tekintettel találkozik, az éhező test örömeiben megrendül egy pillanatra, ha nagy katlanokból gőzölgő étel melege, illata száll feléje, a sátor alatt a kifáradt tagok megpihennek az éjszakai sötétben. De ha virrad és felkél a nap, megint csak ugyanaz a hontalanság tárul a fogoly elé. Nincs egy fűszál, melyet a hazának nedve éltetne, nincs egy érzése, melyet az otthon ébresztene. A gondolat elszáll ugyan messze határokon, távolságokon át, de a fogoly léleknek a gondolata is fáradt – alig terjed tovább, mint ameddig a szem lát, hol egy robogó vonatot, hol egy gyakorlatozó újoncsapatot, akik ott a vasúti töltésen túl gyakorolják magukat, hogy hazájukért harcolva, küzdjenek azon haza ellen, amely számára lefegyverzett karjaik már tehetetlenek. Lehet-e ennél csüggesztőbb, zsidbasztóbb gondolat az agyban, melyben még

gondolat terem, mely még tud odáig elszállni gondolatban, ahol az otthona van.

Dante poklának egyik legalsó rétegében azok kínlódnak, kik „szomorúak voltak az édes levegőben.” Dante az önként szomorkodókat vetette a pokol e fertőjébe, de mintha itt szenvednének a háború foglyai is. Nekünk édes a levegő, hisz honunk levegője, melyet szívünk, de ők tehetnek-e mást, minthogy szomorkodjanak benne? Ebben az édes levegőben számukra nincs egy atom, melyből a tradíció édessége áradna ki, melyet valaha közösen szívtak volna szülővel, hitvessel, gyermekekkel, barátokkal, polgártársakkal. A levegő édes-ségét az otthon melege, a haza földjének lehellete adja. Hogy éltető ereje legyen, azzal az érzelmi közösséggel kell telítve lennie, melyet századok hagyománya hozott létre, mely abban az együtt töltött órákban születik, melyek alatt a szülő karján ringott a gyermek, melyek alatt szerető karok ölelkeztek.

Ha mindez eltűnt s még a levegőben sincs már meg, a szomorúság kiveri a lelket. Ránehezedik a bű, lenyomja a hontalanság bánata.

Ezért olyan bánatos arcok a foglyok arcai ez országban, mégha követjük is velük szemben az evangéliumi parancsokat: az éhezőknek ételt adni, a szomjúhozóknak italt adni, a mezíteleneket ruházni.

Ezeket a parancsokat pedig teljesítették. Már nem kell evőeszközzel vájt földalatti üregekben keresni menedéket az éj hidege ellen – sátrak alatt és barakkokban laknak. Nem kell rubeleket

dobálni egy karaj kenyérért, egy pohár vízért, melyet nem az evangéliumi szeretet korsójában hoztak. Az emberi kíváncsiság és kapzsiság elől is elzárták a foglyokat, megemlékezvén arról, hogy embertársaink szenvedéséhez, nyomorához csak részvéttel szabad közelíteni. A fájdalom és szomorúság szent érzelmek, még a foglyokban se szabad profanizálni és a kíváncsiság kínpadjára vonszolni azokat.

Mindez emberségre vall és ha a háború nem lehet foglyok nélkül, a háború keserveinek számláján elfér a fogságba jutás állapota is. S ha igyekeztünk azt mentől tűrhetőbbé, emberiebbé tenni, kötelességünket is megtettük. De azért, ha megnyugvással is látjuk, hogy az esztergomi tábor már nem vad csordák szabad tanyája, hanem fogoly emberek menedékhelye, szívünkben, ha arra járunk, átnyilallik az érzés, hogy milyen különös játékot űz az élet, mikor a hontalanság hónát is megteremti.

A pápaság és a háború.

A konklave szabadsága.

Augusztus 29.

Világháború izgalmai és borzalmai között ül össze Rómában a konklave, hogy a világegyház fejét megválassza. A fegyverzaj és ágyúdörej roppant ereje elnémította a kultúrélet minden hangosabb megnyilvánulását. Sőt nemcsak kultúr-nemzetek nagy művei, hanem maguk a nemzetek roppannak össze pusztuló hatalmak ereje alatt. A háború dermesztő légkörében az egész világ gazdasági életének összes ereiben megfagyott a vér. Mindenén és mindenütt a háború lett az úr. Egyetlen pont a földtekén, hol a nemzetközi élet szálai ma is zavartalanul futnak össze: a világegyház gócpontja, a Vatikán. Itt a halál sem tudta megállítani az életet. Róma mint a mulandóság fölé emelkedett örök város tűnik fel a világ szemei előtt, midőn az emberiség közt minden érintkezést és életet megakasztó világháború közepette is sorba megérkeznek a világ minden tájáról és nemzete köréből a bíbornokok, hogy megválasszák az egyház fejét. Szent Péternek sziklára épített trónja valóban szilárdan áll az egekig csapkodó hullámok között, melyek nemzetek, királyok, népek sírdombjaivá válnak. Ki nem látja, hogy Szent

Péter sziklájára száll a világbéke galambja is? Ott keres és talál fészket, melyet a földi érdekek szenvedélyének tüze fel nem gyújtott, hol még a faji érzés lángjai is megtisztulva lobognak fel: tüzet, meleget, erőt öntve a lelkekbe a béke, a kultúra, a lélek, az Isten országa kincseinek szeretetére és munkálására.

Az egyház erkölcsi értékének, isteni missziójának szinte próféciáknál hatalmasabb bizonyága a világháború közepette zavartalanul összeülhető konklávé. Mert az olasz kormány és a háborúban élő nemzetek diplomáciái, mikor a bíbornokok Rómában való megjelenését és biztonságát garantálták és a legnagyobb figyelemmel lehetővé tették, nem az egyház alkotmányának egy formalitását, egy szabályát respektálták. Hiába volna az egyház alkotmányában konstitúciókban megállapítva, hogy a konklávenak a pápa halálát követő tizenegyedik napra össze kell ülni, a világháború közepette ki törődött volna e szabállyal, ha nem az egyházban rejlő erkölcsi erőre volna szüksége a világnak. Az egyháznak, a látható, egy fővel bíró egyháznak a szükségességét érzi a háború által még jobban széttagolt világ. A krisztusi tekintélyre, mint az erkölcsi hatalom világító tornyára tekint a földi lét: ez állandó háború hullámain hányt-vetett emberiség s ezért tesz meg a világháború közepette is készséges lélekkel mindent, hogy a konklávé megválassza Krisztus helytartóját. Mintha még a földi béke reményének horgonya is az egyház hajójához volna kötve, úgy néz most a világháború közepette az emberiség a Vatikánra,

a konklavera, mely felett a Szentlélek galambja röpköd. Olyan órákat élünk, midőn lélekzetfojtva várjuk az eseményeket, melyek létünk vagy nemlétünk felett dönthetnek és az egész lényünket megfogó és összes érzéseinket megragadó várakozás pillanataiban is a Vatikánra úgy tekint mindenki, mint ahonnan még áldás, lelki jó, nemzeteket regeneráló, az emberiséget felemelő és összekötő erő jöhet.

Csodálatos, hogy egy börtön ablakaira néz ily érzellemmel az emberiség. De egy börtönére, melynek hatalmas, a királyoknál erősebb hatalomnak bizonyult foglya van. Egy börtön ablakaiból kiáradó fényességnek sugaraiban keresi az emberiség a világbéke reménysugarait is. Megfejthetetlen rejtély volna ez, de megfejtí az egyházban rejlő isteni erő, erkölcsi nagyság, mely ma oly fenségében tündöklük.

Az erkölcsi nagyságnak és erőnek pedig lényeges járuléka, sőt éltető forrása is: a függetlenség. A konklavenak világháború esetén való megtartása és szabadsága fényes tanúság az egyház függetlenségének elismerése mellett is. És ha itt előljárt az olasz kormány – aminthogy előljárt diplomáciai nyilatkozatával – akkor már jobbára csak a formalitás kérdése lehet: a római kérdés. Az egyháznak, e világot átfogó és a világ felett is álló erkölcsi hatalomnak szuverenitása és szabadsága már dokumentálva van a hatalmak viselkedése által is. Itt van tehát az ideje, hogy a túlélt formák összeroppanjanak. Az egyház az igazságának talaján állva se zárkózott e római kérdés ren-

dezésétől. Olaszországon a sor, hogy az igazság és jog előtt meghajolva kiszabadítsa magát a reá nézve immár erkölcsi lehetetlenség bélyegéből.

Imádkozzunk tehát, hogy a világháború között zavartalanul összeülő konklave ne csak új fejet adjon az egyháznak, kit a Szentlélek sugallata az egyház és lelkek kormányzásában vezet, de fejedelmet, kinek minden hatalomtól elismert fejedelmi szuverenitásából és függetlenségéből csak a béke áldásai fakadhatnak az emberiségre.

Íme az egyház erkölcsi erejének, igazságának és szabadságának a diadala.

Legyen tehát az örök város valóban az örök béke városa. Város, amelynek nem foglya a lelkek Atyja, az emberiség örök javainak gondozója, hanem királyi trónoknál magasabb trónon székelő fejedelme.

XV. Benedek.

Szeptember 3

Az egyház történelme XV. Benedek pápasága alatt nyert folytatást.

A konklave szavazása eredményre vezetett: *Della Chiesa* bíbornok bolognai érsek lőn az egyház fejévé megválasztva, ki XV. Benedek név alatt fogadta el a választást és foglalja el a pápai trónt.

Az olasz lapok, melyeknek információjára volt utalva a világ, nem is emlegették *Della Chiesa* nevét az úgynevezett pápajelöltek között. De an-

nál inkább élt a vágy a lelkekben, akik a bíbor-noki testület összetételét ismerik, hogy Della Chiesa fejét ékesítse, de nagy ékességével terhelje is a hármass tiara. És a Szentlélek nem az emberek számíthatása, de a lelkek sugallata szerint inspirált: a konklavéból Della Chiesa neve került ki győztesen, Della Chiesa-é, kit röviden így nevezhetünk: *Rampolla tanítványa*.

És itt álljunk meg megilletődve a Gondviselés útjai előtt.

Mikor alig egy éve a nagy *Rampollát* hirtelen elragadta a halál, megdöbbenve álltunk ravatala mellett. Sirattuk a múlt és a jövő emberét. Emberi nagysága akkora volt, hogy nem tudtuk nélküle elképzelni a pápák, az egyház történelmét. Feledtük, hogy az emberi nagyság nem mérvadó az isteni tervekben és célokban. Ami Rampollában emberi volt, azt be is falaztuk a kriptába. De íme, alig falaztuk be, a szelleme mintha visszatérne. A Gondviselés X. Pius utódjául, kinek ősz feje tavalyi nagy betegsége óta már alig-alig bírta a hármass tiara súlyát, azt a férfiút választja, ki Rampollát a dicső pályáján, mint bolygó kísérte. Rampolla, mint a rendkívüli egyházi ügyek titkárságának vezetője ismerte meg Della Chiesát, ki akkor ugyanott alsóbb hivatalt töltött be. Magával vitte Madridba, a spanyol nunciaturára uditore-nak. Mikor államtitkárrá lőn, visszahozta magával Rómába, hol mint Rampolla titkára működött, mígnem 1901-ben az államtitkárságban helyettese lőn. Csak az utolsó útjára – amely már a kriptába vezette – nem vitte magával Rampolla Della Chiesát és

íme a Gondviselés arra a helyre állítja most őt, melyet sokáig Rampollának szántak az emberek.

Della Chiesa csak nem rég, a májusi consistórium alkalmával lett bíbornokká. Pedig már az utolsóelőtti tömegesebb bíborosi kreálások idején is a bolognai érseki széken ült, melynek birtokosa mindig bíboros szokott lenni. Valóban úgy tűnik fel, mintha X. Pius nagy betegségén átesve, megtöredöttségében csak arra várt volna, hogy Della Chiesa megkapván a bíborosi kalapot, Szent Péter székén utódja lehessen.

Della Chiesa nehéz körülmények között veszi kezébe az egyház kormányát. Nagy világtörténelmi események küszöbén, mikor az egyháznak meg kell találnia a maga útját és teljesítenie kell a maga misszióját abban az új helyzetben, mely a világháború lezajlása után Európában és a világon beáll. Aki XIII. Leó világpolitikájának és Rampolla munkásságának látószöge mellett tanulta megismerni a világegyház kormányzását, az bizonyosan éles szemmel fog végigtekinteni a háborgó hullámokon csak úgy, mint majd a béke vizein. És ha Della Chiesa XV. Benedek név alatt lép a trónra, ez meg jelzi az irányt, mely Della Chiesa lelkében él. A nagy egyházjogász pápának nevét bizonyára nemcsak azért vette fel, mert XIV. Benedek bolognai születésű és bolognai érsek is volt, hanem mert Della Chiesa maga is jogász. Mielőtt pappá lett, szülővárosában, Genuában jogot végzett s mint jogászi elme át van hatva a tudattól, hogy az egyháznak – ha mindjárt elsősorban lelki is a misz-

sziója, a mai állami, polgári és társadalmi jogviszonylatok között kell élnie és érvényesülnie. A XIX. század jogállama csak az újabb időkben alakul ki a maga teljességében, ami az egyháznak az államhoz való viszonyát se hagyta érintetlenül. Az egyházi s állami szuverenitás mint két kör kapcsolódnak egybe. Az alárendeltségi viszony helyett az erkölcsi szempontok által való egymásbakapcsolódás jelzi az együtthaladás útját. A kapcsolódási terület nagysága éppen attól függ, hogy államban és egyházban az etikai értékek minő felkarolásra és érvényesülésre tesznek szert. Hiszen hála Isten, csak a dekadencia lejtőjére tévedt államok próbálták az államot kivonni ama nagy erkölcsi szempontok alól, melyeknek isteni gondozója és hordozója az Anyaszentegyház.

Della Chiesának XV. Benedek név alatt kezdődő uralmához, az egyház történelmének eme fejezetéhez tehát a legnagyobb reményekkel nézhetünk. A lélek készsége, hogy a Gondviselés intézkedését lássa megválasztásában, ugyancsak megvan. A hithez szinte szemellátható támpontokat nyújtanak maguk az események. Az új pápának energikus egyénisége, fenkölt jelleme, aránylag fiatalos ereje – novemberben lesz hatvan éves – a szellem, mely benne feltámad, mind azt hirdetik, hogy a választás a legszerencsésebb volt, hogy a háromnapos konklavét, mely kezdetben bizonyos irányok szavazatait mutatta, a Gondviselés irányította, midőn Della Chiesában az egyháznak új fejet adott XV. Benedek név alatt.

A pápa békeszava.

November 17.

XV. Benedek pápa kiadta első enciklikáját. Aki a béke fejedelmének földi helytartója, az a mai világháborúban csak természetes, hogy a béke megóhajtásának szenteli első szavát. Az összes, megmenendő emberiség békéjéért sajog fel XV. Benedeknek a háborútól megilletődött lelke s ebben az egész emberiséget szeretettel átfogó érzésben és szóban az egyház katholicitásának, egyetemességének isteni jegye tündöklök.

A háború, ez a nagy esemény, mely az egyén és a nemzetek életének mezején annyira új barátokat vont s annyi friss földet hozott felszínre, mintha az egyháznak hivatását is nem mondom hogy új, de oly nagyszerű relációkban mutatja be. Mikor ember ember ellen harcol, mikor a haza fiai nagy eszméktől ihletve vért követelnek és vért áldoznak, mily jól esik ránézni a Péter szikláján épült egyházra: íme, az egyetemes testvériségnek – a krisztusi parancsnak és ideálnak – van egy menedékhelye, honnan a testvériség érzése a világháborúban sincs száműzve, ahol valamiféle magasabb polgáriság és realitásában is eszményibb emberség csillaga integet felénk. Most a háború tüze mellett a fénye halvány, illetve az ereje nem elég nagy a háborúban kifeszült erők mellett, de mindenik érzi a lelkében, hogy annak a csillagnak van egyedül tiszta fénye, valamely más, magasabb hazából kapott világossága, melyet elfeledni nem szabad, melyet ott kell ragyogtatni az emberiség egén.

Ki nem látja a világháború kigyúlt tüze mellett, hogy a katolikus egyház ma minden vallások között leghívebben képviseli és őrzi a krisztusi eszmét: az egyetemes testvériességnek tudatát? Mennyire vallásos, mondhatjuk mélyen keresztény lélek az orosz és íme, most az orthodoxia egészen egy hatalmi politika rabláncain vonszoltatik. Tudja-e képviselni ma a protestantizmus – mint ilyen – a krisztusi eszmét, mikor hívei egymással harcban állnak és nincs a lelkeknek Atyja, ki Krisztus nevében szólhat, hogy tesvérek vagytok. A pápa erre figyelmezteti ma a világot. Be más szó ez, mint a kalifa szava, ki szent háborúra hívja fel az összes mozlímeket, pedig mindkét esetben a vallás nevében hangzik a szó. Ki nem érzi, hogy a Krisztus szavából s abból, mely azzal összevág, hallatszík ki az az isteni hang, a szeretet, a békesség szava, melyre az ember vágyik? Mikor? A háborúban? Ott is, de máskor is.

A háborúban e vágy csak a szívek mélyén rejtőzhetik, még csak mint eszme és távoli cél lebeghet a harcban állók előtt, de ezt erősíteni, ápolni, neki biztos medret ásni – valóban krisztusi feladat. Méltó a pápához. S most az egyház szavának egyetemessége, minden földi íztől való mentessége ma a háborús világban oly tisztán csendül – annyira Krisztus hangja szólal meg benne. Csak hangozzék e szó mentül bátrabban. Kopogtasson a szívek ajtaján. Mentül előbb nyílnak meg azok, annál kevesebb testvérnek szíve hűl ki a csatamezőn – mint a pápa mondja –, a testvérgyilkosság véres és borzasztó színterén.

A pápa diplomáciai sikere.

Január 5.

XV. Benedek pápa akciója a harcképtelen foglyok kicserélése tárgyában sikerrel járt. Az összes hadviselő államok hozzájárultak a pápa előterjesztéséhez s valamennyien, Franciaországot kivéve, már hivatalosan is közölték ezt a Szentszékkal.

Vannak, kik a harcképtelen foglyok számát, kik most otthonukba visszatérhetnek, 100-120 ezer emberre teszik. Ez magában véve nagy jótétemény s a pápa krisztusi szeretettől vezérelt kezét hány család és hány hontalan lélek fogja áldani. De a pápa diplomáciai sikerének ezen emberszerető és humánus voltánál van még nagy morális jelentősége is. A háború hullámain oly magasra emelkedik Szent Péter hajója, amilyen magasságba azt közel sem emelhette egy magában véve még oly jeles képességekkel megáldott egyén se, mint XV. Benedek, aki különben is alig néhány hónapja kormányozza a hajót s akit személyesen lehet, hogy senki sem ismer azon uralkodók vagy államfők közül, kik ajánlatát elfogadták.

Itt nyilvánvalóan az egyházban levő és az egyház által képviselt erkölcsi, szorosabban krisztusi hatalom aratott diadalt. A hadviselő államok – Törökországot kivéve – mind keresztény államok, népeik vallják a Krisztushoz való tartozandóságukat. A keresztény ember a szeretetet is Krisztus nevében gyakorolja, a harcképtelen hadifoglyok kicserélése is tehát Krisztus szeretetének nevében történik. A pápa egyenesen erre hivatkozva tette meg a fejedelmekhez a javaslatát, akik most azt elfogadták.

Íme, tehát az egyház szólal meg húsz század múlva is a Krisztus nevében, mikor az egész keresztény világhoz kell szólni. Hiszen a hadviselő államok túlnyomó része: Oroszország, Szerbia, Montenegró, Anglia, Németország és Törökország, sem az uralkodóház vallását, sem az ország többségét véve, nem is katolikus s íme, mégis úgy érzik, hogy a pápa szavából a Krisztus szava cseng ki.

A világháború alatt nem először lehet ezt észrevenni. A pápa merte egyedül kimondani, hogy ebben a borzasztó világháborúban testvérharc folyik és a pápa mutatott reá enciklikájában amaz egyetemes emberi szempontokra is, melyek követelik a békét a nemzetek között.

Nemcsak az egyház egyetemessége tűnik itt ki, hanem – bizonyos szempontból – ennél is több. A szükségesség, hogy Krisztusnak földi képviselője legyen, ki a krisztusi eszméket olyan erkölcsi magaslatról hirdesse, amilyen a lelki hatalom. Íme, itt van a pápákban: Krisztus helytartója. Ez a nagy katolikus igazság revelálódik az egész világ-nak és kap olyan történelmi bizonyítékot, amilyent csak egy világháború nagysága adhat.

XV. Benedek pápa ténykedéseiben megválasztása óta megnyilatkozik ez a vonás. Nagystílűvé teszi ez egyéniségét, de még inkább kidomborítja a pápai hatalom lelkiségét, a pápai trón földi érdekeken felül való magasságát. Katolikusok és nem katolikusok, sőt keresztények és nem keresztények egyaránt azt látják és jótékonyan tapasztalják – mint a harcképtelen hadifoglyok kicseré-

lésénél is –, hogy a pápa krisztusi eszméket képvisel, valósít meg és hű öre olyan nagy erkölcsi értékeknek, melyek minden nemzet kincsei.

Örülünk tehát az emberséges szemponton kívül ezen erkölcsi eredmények miatt is a pápa legújabb diplomáciai sikerének. Látjuk azt is, hogy XV. Benedek pápa nem érte be az eszmék hirdetésével, nemcsak körlevelében fordult a testvérharc ellen, hanem fáradhatatlanul dolgozik, hogy a harcot enyhítse és a békét siettesse. Ki tudja, a hazatérő foglyok is mennyi olyan érzelmi momentumot ébreszthetnek, mely gyűlölködő nemzeteket egymáshoz közelebb hoz. XV. Benedek pápa semlegesége a háborúban, illetve nem is ez a negatív tulajdonság, hanem az a pozitív erénye, hogy atyai lelkületet mutat és őrzött meg minden nemzettel szemben, mindenütt bizalmat ébresztett s nagy érték lesz abban a pillanatban is, mire a béke a lelkekben megéri.

Íme, mennyi okunk van tehát örvendeni, hogy a pápa diplomáciai akciója sikerrel járt és mennyi szép reménnyel tölthet el egyházunk és XV. Benedek pápa további missziója iránt.

A pápa békeimája.

Február 6.

„Hozzád, a Békesség Fejedelméhez esedezünk vágyakozva a béke után” – ez az imádság száll holnap egész Európában az Úr Jézushoz. XV. Benedek pápa ugyanis a holnapi napot tűzte ki Európában békeimanapul.

A pápa rendelkezése kétségkívül összeesik a lelkek óhajával, mert a több mint félév óta tartó háború pusztításai, borzalmi és áldozatai minden nemzetben megérlelték a békének visszavágyását. Igaz, hogy ez a béke nem lehet más, mint az, melyről a zsoltáros úgy énekelt, hogy a földön a béke és az igazságosság összecsókolódtak, de hiszen éppen azért imádkozik holnap minden lélek, hogy az *igazság békéje* szülessen meg a milliók véréből áztatott bíborágyból.

A pápa, mikor a háború megkezdődött, fel-emelte már szavát a háború ellen, melyben testvér testvér ellen harcol. S most a pápa szavára a harctéren harcolók testvérei hullanak térdre a templomokban, hogy békét könyörögjenek maguk és testvéreik számára. Fenséges kép ez a nagy testvérharcban, mely Európa keresztény népei között folyik. íme, akinek megadatott, hogy Krisztus nevében szólhasson, megtudja hajlítani a térdeket imádságra a békéért akkor, mikor a csatatereken dül a testvérharc, mikor mindegyik nemzet a fegyvereinek diadalaiért küzd.

A pápa mégis a békéért imádkoztat. És egyforma buzgalommal fog elhangzani az imádság mindegyik nemzet szívéből, jeléül, hogy a béke eszméje oly magasabb rendből való, mely felette áll az egyének és nemzetek törekvéseinek. Nem lefokozni akarja a pápa a békeimával e törekvéseket, nem is a fegyverek meddőségét akarja lekönnyörögni, hanem, hogy a béke áldása legyen újból az embereké, mint az ég egyik legdrágább ajándéka.

Mikor az ellentétes és ellenséges törekvések olyan

véres hullámokban hömpölyögnek végig Európában, hogy alig van nemzet, melynek földjét el ne borították volna, valóban a magasabb erkölcsi értékek szószólójaként hangzik el a pápának békeimára hívó hangja. Harangszó ez, melyre a lelkekben olyan emlékek és érzések csendülnek meg, melyek nemesebb hivatásunkból erednek. A háború, ha még a szükségesség erejével is tört reánk, nem szabad, hogy elfedtesse velünk magasabb célunkat, melyeket az emberiség a békés munkában érhet el és valósíthat meg. A pápa tehát valóban, mint az emberiség gondviselője s a történelem útjain, mint vezérlő csillag tűnik fel, mikor egy világháború kellő közepén mindazokat a nemzeteket is a békéért való imádságra szólítja fel, melyeknek kezében fegyver van. A nemzetek fenséges térdhajtása a Békesség Fejedelme előtt, mely holnap Európa-szerte élénk táruul, annyit jelent, hogy mikor fegyvert kellett is ragadni a létért és igazságért, mint óhajtani legfőbb és áldáshozó jó: a béke maradt. A nemzetek békéje, a lelkek békéje s mindezek által az Úr békéje, mely az Isten országának is smerve.

S van-e méltóbb feladat és hivatásához közelállóbb a pápára nézve, mintha az Isten országának eljövételén munkálkodik, mintha kérve az Úrtól, hogy „tedd hajlandókká az embereket a béke csókjára” – a lelkeket igyekszik krisztusi lelkületre hangolni, melyből azután a békesség sarjad és létrejön a béke és igazság összelelkezése.

A pápának békeimára hívó szavát hallja meg tehát mindenki. A béke utáni vágy legyen új erő

harcunkban, új erő, mely felemeli lelkünket az emberi, nemesebb hivatás felé, mely acélozza kardunkat az igazság győzelmére, mely a békét meghozza, megszilárdítja és állandósítja – összes áldásaival együtt.

A pápa közvetítése.

Március 17.

XV. Benedek pápának sikerült megegyezést létrehozni *Németország* és *Anglia* között a harcképtelen hadifoglyok és a hadi szolgálatra alkalmatlan internált polgári személyek kicserélése tárgyában. Németország a korhatár tekintetében elfoglalt álláspontját egyenesen a pápa közbenjárására adta fel, akit a közvetítésre maga az angol kormány kért fel Howard követe útján.

XV. Benedek pápának és személyében a pápaságnak nem ez az első erkölcsi diadala a világháború alatt. De a Németország és Anglia közötti közvetítésnek jelentőségét, amely az angol kormány „Öszentsége eljárása fényes sikerének” nevez és hálás köszönetet mond érte a pápának, nagyban növeli az, hogy a pápa a *protestáns* Németország és az *anglikán* Brittan ia közt volt közvetítő fórum. Két nem katolikus ország és állam nyújtott kezet egymásnak – egy humánus cél megvalósulása alkalmával – Péter köszikláján keresztül akkor, midőn az egész világon a háború hullámai tornyosulnak.

Valóban magasztos látvány. Páratlan történelmi jelenség, melyet, ha még annyi része volna is benne

XV. Benedek egyéni képességeinek, bölcsességének és diplomáciai tehetségének, mégis csak Krisztus földi helytartójának nagy erkölcsi tekintélye hozhatott létre. Csak egy, a legszentebb célokat szolgáló, csak egy, a legnemesebb eszméket képviselő orgánumnak, melyet az emberi érdekeken és erőkön felülállónak kell elismerni, lehetett ma Németország és Anglia között olyan tiszteletreméltó és hathatós a szava, hogy az meghallgattatásra talált és még inkább, hogy egyenesen hozzá fordultak a véres harcok közepette. Mikor Anglia a háború kitörése után, bár ideiglenes jelleggel, de a Szentszékhez a tekintélyes Howard személyében követet küldött, mindenkinek éreznie kellett, hogy a világ érzi a pápaság világtörténelmi jelentőségét – a világtörténelmi időkben jobban, mint talán egyébkor. Anglia félretett minden egyházellenes tradíciót vagy féltékenységet és sietett a világ ama pontjára is őrt állítani, mely pontnak – a Péter sziklájának – a világban való fontossága, kiemelkedő volta ma oly szemmel látható. Németország pedig abban, amit megtagadott Angliának, rögtön engedékenységet mutatott, mikor a pápa közbenjáró szava elhangzott, mikor a német követ azt jelentette, hogy a császár a „pápa óhajának tenne eleget”, ha beleegyeznek a harcképtelen hadifoglyok kicserélésébe anélkül, hogy ragaszkodnék a polgári internáltak 54 éves korhatárához.”

A megegyezés tehát Anglia és Németország között kifejezetten nemcsak XV. Benedek műve, de az egyház feje óhajának teljesülése. Ilyen megvilágítás mellett még több glória fonódik XV. Benedek-

nek, mint az *egyház fejének* homloka köré. És benne vibrál ebben a fényben egy csodálatosan szép jövőnek hajnala. Mintha összeomlani kezdenének az elválasztó falak azokban a nagy protestáns országokban, melyekben az egyháztól való elszakadás és *érzés* a legnagyobb méretű volt s egyúttal új karakterrel vonta be az országoknak nemzeti és állami életét is. Azokat a válaszfalakat a történelem folyamán emberek emelték. Emberi szempontok és emberi hibák képezték az építőköveket. Az ilyen építményekben pedig sok a *történelmi* – tehát emberi elem, ami azonban lassankint múlttá szokott válni. Mintha a világháború alatt, mely új történelmet csinál, sokat észlelnénk a jelenségből. Maga XV. Benedek pápa trónralépésekor úgy jött, mint az isteni és emberi értékek, erkölcsi és testvéri szempontok általános őrzője és képviselője, minthogy a pápaság mindig is az volt, mint Krisztustól alapított intézmény. De XV. Benedek szavában ez a krisztusi hang, az evangéliumi üzenet az ember számára, olyan erős akcentussal csengett ki. Emberek! *testvérek vagyunk Krisztusban* – ezen volt a hangsúly, ezt pedig a szeretet hangsúlyozta. XV. Benedek pápa ezért a testvériség és szeretet nevében szólalt fel az öldöklő háború ellen és a testvériség és szeretet nevében sürgette, hogy ne pusztítsuk el a háborúban az erkölcsi javakat, a kulturális értékeket, melyeket együttesen hozott létre az emberiség, mely most harcba keveredett. XV. Benedek e szavának gyümölcse érik. Egyelőre a háború alatt emberbaráti tények létrejötte által. De szava a lelkeket mélyebben is megfogja.

Mert a krisztusi szó visszhangra talál mindazokban, kik Krisztust akarják bírni lélekben. Hangulat és érzésváltozások állnak be egész országokban, amely érzelmek történelmi jelentőséggel bírnak, éppen mert jobbára történelmi elemből táplálkoztak.

A pápa közvetítő eljárása sikerének tehát valóban örülni kell, nemcsak humánus, nemcsak a hadifogyók és internáltak szempontjából, hanem azon erkölcsi diadal és palma láttára is, melyet az egyháznak két hatalmas protestáns ország fejlődeme és néplelkülete nyújtanak.

Isten útjai kifürkészhetetlenek. A tengerek hullámai is – mint az élet fodrai –, majd Összecsapódnak, majd kiegyenlítődnek. Az emberiség történelme is hullámverésekből áll, melynek közepén világítótoronyként áll Péter szikláján Krisztus helytartója.

A pápa a béke követelője.

Július 37.

Et nunc reges intelligite... és most királyok, nemzetek sorsának intézői, okuljatok... a zsolta-rosnak eme szavai csendülnek ki XV. Benedek pápának békeszózatából, mely míg egyrészt fenséges himnusza a békének, másrészt a felelősségrevonás bátor szava: a nemzetek és vezetőik lelkiismeretéhez. Mintha a Szent Ambrusok és Nagy Theodoziosok kora virradt volna fel. XV. Benedek pápa látva nem is a tesszalóniki mézárhlást, mint Szent Ambrus, de „a rettenetes mézárhlást, amely egy év óta homályt vet Európa becsületére”, nem is próbál-kozik meg az igazságos és nem igazságos háború

különbségének felállításával lelkiismereteket megnyugtatni vagy terhelni, hanem, mint egykor Szent Ambrus, odaáll a nemzetek fejedelmei elé, mondván: „Hallgassatok reánk, hallgassatok kéréseinkre, az Örök legfőbb Bíró helytartójának atyai hangjára, mert ennek a Bírónak felelősséggel tartoztok...” „Akiket az isteni gondviselés nemzetek élére állított, vessetek véget ennek az iszonyú gyilkolásnak...” *

Szent Ambrus Nagy Theodozios császárt az Isten házába nem engedte be, míg lelkiismeretét meg nem tisztította a tesszalóniki mézszárlás bűnetől, XV. Benedek az emberiségnek, a kultúrának, a sok ezer és millió fiatal emberéletnek kapuja előtt állva inti a világháború mielőbbi befejezésére a hadviselő népeket és fejeit. Mind a két kép a történelem nagy jelenetei közé tartozik. Mindegyik megfelelő és stílszerű a maga korához.

XV. Benedek ezzel belépett a nagy pápák sorába, kik szavukkal és cselekedeteikkel a felséges krisztusi erkölcsi rend hirdetői, megmentői voltak – az egész emberiség számára. Nincs a pápa felhívásában egy szó sem, mely kizárólag egy, ha még oly általános vallás érdekeit szolgálná. XV. Benedek a testvérekből álló emberiség összes lelki, szellemi és földi javaiért emeli fel szavát. A béke áldásait Krisztus misztikus nyájának számára óhajtja és ezért kéri a Mennyek Urát, hogy „azokat is, kik nem tartoznak a római egyházhoz, kösse össze a tökéletes kegyes tevékenység kötelékével...”

Ezekre a misztikus szavakra figyelmezz is az egész világ. Mindenki, vallás és fajkülömbőség nélkül, átsuhanni érezte a lelkén és a világon a béke

géniuszának szellemét. A magasból jövő, minden érdeken felül álló tiszta hangra, mint ezüst csengetyűszóra elnémult minden ajak, mely az egyházat szidalmazni szokta, sőt talán ezeken az ajkakon olvadt fel leghamarább a megfagyott szó – csodálkozásban és dicséretekben.

Hiába is mondja tehát a háború stádiumát a mai stratégiai eredményekből és a harcolók elkeseredett lelkületéből megítélő sajtó, hogy a pápai szózat nem a kellő időben jő, hogy annak hatása most alig lesz. Akik így beszélnek – nem hatoltak a pápai szózat mélyére. Nem amikor, de *ahogyan* a fő, a klasszikus, a történelmi jelentőségű XV. Benedek békeszózatában. Tarthat még a háború hónapokig vagy befejezést nyerhet gyorsabban a pápa szavára, ez mindenesetre nem közömbös éppen azon nagy emberi és kultúrértékek miatt, melyekre a pápa utal. A keserű könnyek, melyek csendes kunyhókban vagy az oltárok lábánál szivárognak, eszerint fognak még kisebb vagy nagyobb patakokban ömleni. A romok halmaza és az árvák száma is eszerint lesz kisebb vagy nagyobb. De mindenha egyformán hallani fogják az emberiség, a nemzetek, a fejedelmek a szavakat, melyekkel XV. Benedek a keresztény Európa becsületét a homálytól megtisztítva, ragyogóvá akarta tenni, melyekkel a Teremtő adta gazdagságokat, csak *úgy* mint az emberek lángesze és munkája alkotta javakat meg akarta védeni. XV. Benedek a világbéke templomának kapujában a dörgedelmes szavakkal: „vessetek véget a háború rettenetes mészárlásának...” „mondjátok le a kölcsönös mégsem-

misítés szándékáról, meggondolván, hogy a nemzetek nem halandók...” minden idők és korok fenomenális jelensége lesz s vele dicsősége az egyháznak, glóriás típusa Krisztus helyettesének, az örök legfőbb Bíró helytartójának.

„A világ egyensúlya és a nemzetek üdvhozó és biztos nyugalma a jog tiszteletére és a kölcsönös jóakaratra sokkal inkább van alapítva, mint a fegyverek tömegére és a rettenetes erődhálózatra...” mondta a pápa ágyúk dörgése közben a nemzetnek, És a pápa szava túl fogja harsogni és túl fogja élni az ágyúk bömbölését. Fegyverek döntenek el ma nemzetek sorsát, de misztikus erők dolgoznak a népek lelkében – a jövőn. A pápa szavából ez a misztikus erő szivárog a lelkekbe, ha még ma nincsenek is mind meglágyulva a befogadásra. De az isteni Gondviselés és terveiben az egyház örökidőkre dolgozik. Isten vetése lassan érik, de még is csak Krisztus – a nap érleli. XV. Benedek szavában az emberiség felett sötétre borult és gyilkos villámokat szóró égbolton, ennek az égi világosságnak sugara villant meg. Mindenki észrevette, mindenki meglátta, mindenki megsóhajtotta és végül mindenki imádságba fog ezen világosság kiadásáért – annál inkább, mentül borultabb és feketébb ma még az ég.

Ha XV. Benedek pápa felhívása nem a béke angyalának szózata még, annál inkább az örök Bírónak harsonája, mely a lelkiismeretekbe dörgi az ébresztő szót: „vessetek véget a rettenetes mézszárlásnak ... felelősséggel tartoztok ... ne mondjátok, hogy a mérhetetlen konfliktusokat nem

lehet a fegyverek ereje mellőzésével elintézni...” Theodoziusok, császárok, fejedelmek, a nemzetek sorsának minden intézői nem mehettek be a haladás, jólét, az isteni és emberi gazdagságok templomába. „Előbb térjenek vissza a népek testvériesülve a szeretetben, a tudományban, a művészetben és iparban való békés versenyhez” – ezt mondja XV. Benedek a XX. században.

Szent Ambrus a milánói székesegyház kapujában másfél ezer év előtt így mondotta ezt a tesszalóniki méiszárlás után: „Térjen vissza Felséged, hogy lelkiismeretét új bűnnel ne tetézzé.”

És Nagy Theodozius császár eltávozott. Az erkölcsi rend fensége és hatalma – az egyház-fejedelem szavára pedig megmaradt.

Napról-napra.

A Habsburgok mártírja.

1914. június 28.

A szerajevói tragédia – Ferenc Ferdinánd és neje meggyilkolása – történelmi méretű és jelentőségű esemény volt és marad mindenha. Mártírhalált halt egy Habsburg az eszméiért. Erre még nem volt példa a Habsburgok történetében. És ha egy fejedelmi sarj, ha egy trónok várományosa hal eszméiért vértanúhalált, akkor ott csakugyan nagy világtörténelmi erők mérköztek össze, ha mindjárt oly gálád és aljas módon is, mint azt a szerajevói tragédia mutatja. De ez már délszláv-stílus, ez Balkán-módszer. Ferenc Ferdinánd a *habsburgi imperialisztikus gondolatnak a halottja*. Nem mondhatjuk, hogy imperialisztikus törekvéseknek, mert hiszen még csak az eszme élt lelkében, hogy a Habsburgok trónját úgy kell megerősíteni, hogy a katolikus délszlávokat kell a Habsburg monarchia egyik pillérévé tenni. Nyugat felé már nincs mit keresniök a Habsburgoknak, tehát Ferenc Ferdinánd Kelet és Dél felé nézett. Még pedig nyitott, éles szemmel. A nagyszerb törekvések abból az irányból tornyosultak már a látóhatáron s a történelem igazolni fogja – máris sok részben igazolta, – hogy Ferenc Ferdinánd korán, talán mindenkinél előbb meglátta a láthatár borulását. Azt

mondják, cselekedni is akart. De övé a tett még nem, csupán az eszme lehetett. Már ezért is halállal lakolt. A bomba Belgrádban készült. A gyilkos fegyver ravaszát szerb kéz húzta meg, ki-tűnően célozva, éppen úgy, amilyen biztosan és cselszövőn dolgoznak azok a titkos kezek.

Nem a véletlen tragédiája tehát, hogy éppen azt a Habsburgot teríti le a gyilkos szláv golyó, aki a monarchián belül maga is éppen szlávbarát érzelmeiről volt ismeretes. Igen, Ferenc Ferdinánd a monarchiának szláv népeit is szerette, gondozta, annyival különösebb gonddal, amennyivel szükségesebbnek látta ebben az érületben és talán – valami közjogi alakulatban is gátat emelni a monarchiaellenes szláv törekvésekkel szemben. És ha Ferenc Ferdinánd is azon hadvezérek közé tartozott volna – ezt nem tudjuk, csak sejthetjük, – kik a támadást tartják a legjobb védelemnek, hát hogy ez mennyire jó álláspont volt, szomorúan felel rá a szerajevói Browning durranás, amely éppen akkor kiáltja be a történelembe a véres szerajevói tragédiát, amikor ott támadó jellegű hadgyakorlatokat fejezett be a trónörökös.

Így kerül be Ferenc Ferdinánd a Habsburgok világtörténelmi alakjai közé, jóllehet trónra nem léphetett, így lesz mindenha a hódító Habsburgok egyik típusa, jóllehet egy darab földet sem szerzett.

És így lett Ferenc Ferdinándból, kit házassága, szerelme, közös halála a hitvessel a romantika hő-sévé tett, eposzi hős is, kinek mondák, legendák fonódnak nevéhez.

Hartwig halála.

Július 11.

A történelmet irányító kéz milyen szándékkal intézi az eseményeket? Vagy a véletlenek olyan összetalálkozásainak vagyunk tanúi, melyek önmagukban is megdöbbenők?

Nem lehet a kérdések egész tömege elől menekülni, mikor Hartwignak, a belgrádi orosz követnek hirtelen haláláról értesülünk. A nagyszerb álmoknak nem is csak protektora, de az álmok valóra válásának egyik legtehetségesebb, legravaszabb mozgatója hal meg néhány pillanat alatt *Giessl* osztrák és magyar követnek házában akkor, midőn *Giessl* a szerajevói tragédia után bécsi utasításokkal érkezik Belgrádba, midőn Hartwig a néhány órával előbb megérkezett osztrák és magyar követhozásért siet, hogy megcáfolja ama híreket, mintha a szerajevói tragédia mártírjai iránt nem tanúsított volna kellő részvétet.

Abban a pillanatban hal meg tehát Hartwig, midőn az ő tanácsára, befolyására legnagyobb szüksége lehetett annak a Szerbiának, mely előtt Hartwig tervein keresztül csillogott fel a Nagyszerbia képe, de amelyen oly sötét foltot ejtett a szerajevói merénylet. Hiszen a szerajevói összeküvésben ugyanolyan eszme dolgozott galádul és durván, amelyet Hartwig propagált, erősített a diplomácia rejtett és sima módjain. És ha Hartwig a szerajevói merénylet hallatára megrémülve mondotta: bárcsak, az ég szerelmére, *ne* szerb volna a merénylet, ez csak Hartwig okosságát és messzelátását igazolta, de nem azt, hogy a szerajevói

jevői merénylők nem annak az eszmének voltak elvakult fanatikusai, mely Hartwig elméjét foglalkoztatta és szívét melegítette.

Hartwig belgrádi fészkeben csendesen, mint a pók, de kellő ösztönnel és tehetséggel a szláv politika hálójának szálait fonta. A neopánszlávizmusnak elméje, szíve egyaránt ő volt s ha a hivatalos orosz diplomáciával nem is mindig harmóniában, de mindenkor Oroszország hatalmas hátvédje mellett szötte terveit, irányította lépéseit. Az új orosz politikának ő volt az Ignatievje. A történelmi alakulás, az idők fordulása Belgrádot jelentősebb ponttá tette a Balkánon Konstantinápoly-nál. Hartwig tehát e ponton vetette meg lábát. Nem egyszer híre járt ugyan, hogy visszahívják, mert a hivatalos orosz politikától túlságosan függetlenítette magát és a maga terveit szolgálta, de Hartwig nyugodt volt. Bízott az udvarnál a pártjának erősségében, tudta, hogy minden orosz jó szemmel néz rá lelkében, ha a szlávoknak érdekeit szolgálja. Oroszország mindig is jól értett a kettős játszámához. Izvolszkyt is, Hartwig mesterét és partnerét elküldötte a külügyminisztériumból, de azért Izvolszky is dolgozik Parisban.

Hartwig munkájának gyümölcsei pedig szépen értek. A balkáni államok négyes szövetségét megalakította és a Balkán-háború sikerrel járt. És ha a második Balkán-háború e tervén rést ütött is, résen volt, hogy helyrehozza a csorbát. Tervei nem haltak meg a második balkáni csatateren sem s egyelőre Szerbia és Montenegró egyesítését tűzte ki célul. Mindezen tervek felett pedig ott lebegett a

nagyszerb álmom és mindezen tervek éle Ausztria és Magyarország ellen fordult. Lehet, hogy Hartwig nem volt halálos ellensége a kettős monarchiának abban az értelemben, hogy feloszlását óhajtotta. De hogy a Habsburg-monarchia keleti politikájának Hartwig volt a legnagyobb ellenfele, az kétségtelen. A Habsburg-monarchiára pedig létkérdés, hogy milyen keleti és jelesül milyen Balkán-politikát csinált. Ezért néztek egymással farkaszemet a monarchia és az orosz befolyás alatt álló és nagy álmokat szövő Szerbia politikája. És most egyszerre alszik ki az a két szempár, melyeknek szembenézése, tekintete a legélesebb volt. Ferenc Ferdinándot, a Habsburg imperialisztikus gondolat képviselőjét, a katolikus délszláv politika tervezőjét Szerajevóban megöli a szerb összekövés. Hartwig pedig, az orthodox pánszláv-idea nagystílű munkása szélütésben meghal Belgrádban, az osztrák és magyar követ karjai között akkor, midőn Hartwig tisztázni megy magát a vád alól, hogy nem mutatott volna kellő részvétet a szerajevói tragédia után.

Valóban csodálatos egybefonódása nem is az élet, de a halál szálainak. De ha a két ellépöluson az élet fénye ki is aludt, ez csak két egyénnek eltűnése a történet mezejéről. A két szembenéző kialudt világítótorony között a nagy tenger hullámszik tovább. A nagyszerb törekvések élnek. És ha Oroszország fel is adta régi Balkán-terveit, de nem szűnik meg ama törekvés, hogy a Balkánon függetlenségre szert tett nemzetek Szentpétervárra tekintsenek. A pánszláv politika

célja marad, hogy a nagy szláv világ e kisebb bolygóinak is az orosz érdekszférában kell megfutniok pályájukat.

A monarchia jegyzéke Szerbiához.

Július 24.

A monarchiának Szerbiához intézett jegyzéke, mint történelmi idők előszele süvített ma át egész Európán. Magában a kettős monarchiában a jegyzék energikus hangja, kibúvót nem tűrő tartalma a kedélyekre csak felemelőleg hatott. Jóllehet a jegyzék a legkomolyabb eseményeket indíthatja meg, mégis az az érzés dominál az embereken, az a hangulat nyilvánul meg az egész sajtóban, hogy egy tűrhetetlen feszültségtől szabadult meg egész közéletünk. A monarchia fellépésére fellélegzett mindenki s kész mindenki mindarra, amit Ausztria és Magyarország léte és biztonsága megkíván.

Ez az eltökélt és egységes elhatározás jutott kifejezésre a magyar parlamentben is – azon nagy ellentétek és belső harcok dacára is, mely a magyar politikai világot jellemzi.

Az európai sajtó a monarchia fellépését szintén megértő szavakkal kommentálja. Úgy látszik azonban, mégis kissé meglepte a hatalmakat a jegyzék minden sorában kifejezésre jutott erő és megalkuvást nem tűrő határozottság, de ez a meglepetés inkább onnan van, hogy már nagyon el volt a világ szoktatva az ilyen fellépéstől, nem mintha a monarchia ultimátumszerű fellépése nem volna jogosult.

A fellépés jogosultságát eléggé igazolják már

magában a jegyzékben felsorolt tények, melyek kétségtelenné tették Európa előtt nemcsak azt, hogy a szerajevói gyilkosság Belgrádból irányított, hanem azt is, hogy Szerbiát a monarchia elleni összeesküvés szelleme teljesen hatalmába kerítette. A signatarius hatalmakhoz ma intézett körjegyzék külön és újból is rámutat erre, az adatok nagy halmazát tartalmazó dossier pedig szintén a hatamak rendelkezésére áll. Egyszóval Európa előtt bűnös tények és véres események állnak tanuságul, hogy a kettős monarchia türelmének meg kellett szakadnia s kényszerítve volt saját léte és biztonsága miatt a leghatározottabb és elhatározó lépésre.

Kétségtelen, hogy bár a monarchia jegyzéke nem lépi túl a felállított feltételekben és a követelt garanciákban a szükséges kereteket,” olyan feltételeket is szabott, melyek nemzetek és államok között szokatlanok. De bőven igazolja ennek szükségességét az, hogy Szerbia ünnepélyes ígéretét szegve meg, folytatta a monarchia területi épségét is veszélyeztető üzelmet, hogy ezekben az üzelmekben Szerbia egész katonasága, állami alkalmazottai, valóban egész Szerbia részes volt s hogy már a célt szolgáló eszközök között a gyilkosság is szerepelt. Mikor odáig jutottunk, hogy a királygyilkosság fegyverré vált egy szomszéd ország ellen irányuló politika szolgálatában, ott már a civilizált nemzeteknek érezniök kell, hogy vége a diplomáciai eszmecseréknek. Ennyiben tehát tényleg ultimátum a monarchia jegyzéke, de azt lehetne mondani, hogy még a béke ultimátuma. A kettős

monarchia Szerbiának a szerajevói gyilkosságban kulmináló és ennek révén bebizonyult bűnös üzemei és törekvései után egyenesen a *megtorlás* útjára léphetett volna. Európának és minden civilizált s a nemzetek jogait tisztelő államnak jogosnak kellett volna elismerni ezt a lépést is. De a megtorlás helyett a monarchia a garanciák megteremtésének módját választotta és azon lehetőségnek nyitott ajtót, hogy Szerbia megbánva magatartását, jó szomszédvá váljon.

Ha Szerbia nem teljesíti a monarchia követeléseit[^] ezzel a legekleatásabb módon fogja bebizonyítani, hogy ellensége a monarchiának és olyan törekvéseket szolgál, melyek egyenesen a szomszédos állam területi integritását és biztonságát veszélyeztetik. Melyik nagyhatalom az, amely oda mer állani ezen politika mellé, melyik meri magára vállalni azt a felelősséget, hogy állambontó tendenciák nyílt védőjévé csapjon fel? Amelyik nagyhatalom ezt megteszi, az maga is azon állam nyílt ellenségévé válik, amelynek megbontása céloztatik.

A történelem ítélőszéke előtt tehát így áll a kérdés. Akármint dönt is Szerbia a hátralevő 24 óra alatt a magatartása felett, nincs fórum, mely igazolhatná más országoknak és hatalmaknak agresszív fellépését.

A következő órák minden várakozása tehát Szerbia felé irányul. Megdöbben-e végre Szerbia maga is attól, amit előidézett, amit cselekedett, vagy szembehelyezkedik a monarchia akaratával, azokkal a jogos követelésekkel, melyek felállítására a monarchia kényszerítve volt.

Az események és a körülmények úgy hozták magukkal, hogy eme várakozás idejére és a monarchia egész akciója alatt *a súlypont a monarchiában Magyarországra esett.* Természeti fekvése, gróf Tisza Istvánnak egész szereplése, a nemzet hangulata egyaránt hozzájárult ehhez. Nem jelenti ez azt, mintha a magyar nemzetben gyűlölet vagy ellenségeskedés élne Szerbiával szemben. De igenis akaratlanul és a tények erejének bizonyosága mellett beigazolódik, hogy a Habsburgok monarchiájának természetes súlypontja, legszilárdabb magja Magyarország.

A magyar nemzet mindig is tudta ezt s dinasztiahűségét szinte fokozta ez a tudat. Bécsben ezt nem akarták eddig eléggé mérlegelni s honorálni, az események logikája talán meg fogja hozni ezt a belátást is a jövőre nézve.

Oroszország bűne.

Augusztus 2.

A nagy európai háború Németország formális hadüzenetével megkezdődött. De a világháborút tulajdonképpen egyesegyedül Oroszország okozta. Oroszország magatartásától függött, hogy az osztrák és magyar monarchia elintézheti-e a maga dolgát a bűnös és a monarchia integritását veszélyeztető Szerbiával vagy a természetszerűleg lokalizált konfliktusból európai háború fejlődik, melyben nemzetek milliói csapnak össze s ontják majd véruket a csatatéren. Oroszország a háborút választotta s ezzel kezébe nyomta a kardot Németországnak és az európai államok legtöbbszörének. Orosz-

ország mint a civilizáció és béke réme áll ezzel a tényével a történelem előtt. A felelősség teljesen őt terheli a sok vérontásért, a nemzeti értékeknek és a civilizáció áldásainak elpusztulásáért.

Oroszország pedig erre a borzasztó és szomorú szerepre egy királygyilkos országért vállalkozott, melynek bűnei és a monarchiaellenes törekvései az egész világ előtt véres dokumentumokkal vannak bebizonyítva.

Az eljárás pedig, melyet Oroszország a szerb konfliktus kitörése óta tanúsított, maga olyan volt, melyet csak olyan nagyhatalom követhet el, mely királygyilkosok védelmére adja kardját. Az orosz cár és a német császár közötti táviratváltás, a vezető állásba levő orosz államférfiak szöszegése olyan történelmi tények maradnak, melyek a most kitört világháború történelmi megítélésénél Oroszországra a legsötétebb árnyat fogják vetni. Mialatt a cár táviratban a békeközvetítésre kérte fel Vilmos császárt, ki ezt a kérelmet nemcsak vállalta, de a béke érdekében dolgozott is, Oroszország megkezdte a hadi készülődést. Az orosz külügyminiszter és az orosz vezérkari főnök becsületszavukat adták, hogy Oroszország nem készül ellenséges cselekvésre Ausztria és Magyarország ellen s ugyanakkor már foganatosították a mozgósítást. Csoda-e, ha a németek császárját, ki a hűség és megbízhatóság fejedelmének bizonyult, ezek a tények arra az elhatározásra kényszerítették, hogy hadat üzent Oroszországnak?

Az európai háborút úgy sem lehetett már elkerülni, mihelyt Oroszország a mozgósítás abban-

hagyása fejében felállította ama teljesen jogtalan feltételeit, hogy egy osztrák-magyar-szerb háború esetén ragaszkodik Szerbia területi integritásához és Szerbia szuverenitásának sértetlenségéhez, különben kardot ránt a királygyilkos Szerbia mellett. Oroszország érdekeire mindenesetre nem lett volna kedvező, ha a balkánon megérzik a monarchia kardjának erejét és szavának súlyát, de szabad volt-e Oroszországnak a maga érdekeit elébe helyezni a szükséges igazságszolgáltatásnak, az európai békének, a civilizáció áldásainak? Oroszország az igazságnak, a békének, a civilizációnak ellenségévé vált tehát abban a pillanatban, mihelyt nem akart semlegességet tanúsítani a szerb konfliktusban. Hiszen a monarchia még azt is szinte kétséget kizárólag kifejezésre juttatta, hogy őt magát hódító szándék még a kitört szerb háborúban sem vezérli. De természetesen a monarchia a győzelmes háború végén módot talált volna és kellett volna is keresnie, hogy a Balkánon vége legyen a nagy-szerb és monarchiaellenes áramlatnak s hogy az orosz protektorátusban való bizakodás ne legyen állandó tűzcsóva a Balkánon. Az elvet, hogy a Balkán a balkán nemzeteké, éppen Ausztria és Magyarország képviselte most is és Oroszország vindikált és vindikál magának olyan jogokat, melyek nem illetik meg, melyek sértik a balkáni államok szuverenitását. Szerbia szuverenitásának hangoztatása orosz részről tehát tiszta ámitás és nagyon is átlátszó palástja a nagy pánszláv törekvéseknek. A germánság és a szlávtság összeütközése ilyenformán nem maradhatott el a históriából, melyben

most órák századokat számítanak. Az események a fürgeteg erejével jönnek, zúgnak – nemsokára Európán keresztül. A fürgeteg az orosz síkságon kerekedett, onnan indult meg. Németország Ausztria és Magyarország oldalán elébe áll vaserejében, hogy megállítsa és visszaverje. A francia mozgósítás mutatja, hogy Oroszország is számít segítségre. Ki tudja, melyik nap már egész Európa fegyverben állhat, sőt döröghetnek a fegyverek.

A világháború örvényében.

Augusztus 5.

Anglia hadüzenetével megnyílt a világháborúnak örvénye. Anglia hadüzenete nem jött váratlanul. Sir Edvard Grey angol külügyi államtitkár és *Bethmann-Holweg* német kancellár beszédei után nyilvánvaló volt, hogy Anglia Belgiumnak megszállását, illetve a német csapatoknak a semlegesnek elismert belga földön való átvonulását *casus belli*-nek tekinti. Németország azonban nem törődött azzal, hogy Anglia felfogása ebben a hadüzenetre okot talál. Azzal is számolt, hisz a német kancellár beszédében nyíltan beismerte, hogy Németország megsértette Belgium neutralitását azzal, hogy Belgiumon keresztül indította seregeit Franciaország, egyenesen Paris felé. Németországnak szüksége volt a várható francia támadással szemben, hogy seregeinek a rövidebb és katonailag könnyebb utat biztosítsa, különben a francia részről *hadüzenet nélkül* megkezdett támadások után nagyhamar azzal a helyzettel találta volna magát szemben, hogy Franciaország szállja meg Belgiumot vagy vezeti rajta keresztül a seregeit.

Háborúban vagyunk. Még pedig kegyetlen és a nemzetközi jogok és konvenciók megsértésével kezdődő háborúban. Francia részről máris több olyan nemtelen kísérlet történt, mely a nemzetközi megállapodásokat sértette, Vilmos császár tehát úgy lépett fel, ahogy a helyzet diktálta neki. A német flottának a Földközi-tengeren való operálása is ezért kezdődött meg, bár Franciaország halogatja a hadüzenetet, lehet, hogy részben belpolitikai okok miatt.

A világháború tehát teljesen kifejlődőben van. Németország és Ausztria és Magyarország azonban minden eshetőséggel szemben áll, mert minden eshetőséggel előre számolt. Erejét elég nagynak tudja a szembeszálló erőkkal szemben, az pedig bizonyos, hogy a hármás-entente népeinek hangulata közel sem oly egységes és lelkes, mint Németországé és a kettős monarchiáé. A szláv kisebb nemzetekben való bizakodás meg egyenesen nem vált be, a Balkánon is olyan a konstelláció, amely mindenképp Ausztria és Magyarországnak kedvez. *Bulgáriának* öntudatos politikája Törökországnak barátságos fellépése mind az orosz számítások be nem válását jelentik.

Oroszország tehát, ha Anglia megelőzve Franciaországot, ki is lépett a harctérre, megdöbbenve láthatja, hogy könnyelműen idézte fel a világháborút, nem is szólva annak erkölcsi háttéréről, hogy egy királygyilkosságon ért ország bűnös tetteinek és terveinek védelmezőjeként lépett fel. Az orosz határokon a németiség részéről elért sikerek meg azt mutatják, hogy benn Oroszországban is

nyomott a hangulat és nemcsak az orosz nemzet imponáló egységes akarata hiányzik, de az a belső nyugalom és konszolidáltság is, mely nélkül erőteljes fellépés nem is képzelhető. S ezt Anglia ellenséges fellépése sem pótolhatja.

Ferenc József a világháborúban.

Augusztus 17.

Akit egész Európa a béke fentartójának tartott, akinek lelkét teljesen betöltötte a vágy, hogy a b^ke áldásai közepette fejezze be Isten kegyelméből hosszú évtizedeken át tartó uralkodását, felséges királyunk egész Európán át visszhangzó ágyúdörejek között ünnepli születésének nyolcvannegyedik évfordulóját. Akinek egykor bekövetkezendő halálára a monarchia feldarabolásával végződő európai konflagrációt jósoltak, az ősz király most egy fiatal vállakra való energiával nyúl bele a történelem kerekéi közé, hogy ne morzsolhassák össze országát, népeinek boldogulását, hanem ellenkezőleg, összemorzoltassanak azok, akik éhes torokkal lestek a monarchiára, mint prédára.

Ferenc József, a királyok patriárchája, fegyverbe szólította népeit, mert veszélyeztetve látta létüket. Uralkodásának nagy históriai eredménye: a dunai kettős monarchia szilárdsága és hatalma, a kettős birodalomban a népek kulturális fejlődése és szabadságban való virágzása, jutott veszedelembé. Birodalmainak határai mellett és azokon jóval túl is titkos és nyílt ellenségek dolgoztak már a leggaládabb eszközökkel, hogy megingassák a Habsburgok dunai monarchiájának pilléreit, hogy erő-

szakos rázkódtatások által kimozdítsák abból a mederből, melybe a história és Ferenc József bölcs uralma terelték. Már bombákkal dolgoztak, melyeket nemcsak ekrazittal, hanem élő és minden ekrazitnál robbanóbb anyaggal: a népek felizgatott és félrevezetett faji szenvedélyével töltögettek.

A béke patriárchája tehát kardot rántott, melyet népei örömujjongva ragadtak meg és hordozzák körül mind a négy táján a világnak. És a kihúzott kardban a királygyilkosságig elvetemültek az igazság boszuló kardjának villanását félik, a veszélyeztetettek a megmentő erőt üdvözlik, az elnyomottak pedig a felszabadító hatalmat remélik. Így vált a béke ősz királyának kezében a háború kardja milliók szemében az igazságszolgáltatás, milliók számára a honmentés és a szabadság szimbólumává.

Valóban csodálatos kép, méltó a mai csodálatos időkhöz. Az eszméitől eltántorodó ember a történelem ujjának egy érintésére eszmékért halni kész. Egyik Habsburg mártirhalált hal, hogy a mártírvérből szabadság fakadjon és a Habsburgok trónjának birtokosa nemzetek és népek felszabadítójaként legyen üdvözölve – idegen földeken, a lengyelek és ukrainai nép között is.

Ferenc József történelmi alakja valóban napról-napra nő. Az ősz homlokát övező dicsfénybe egész új sugarak szövődnek. Fényesebbek a hatalom sugarainál: a szabad nemzetek szeretetének és a felszabadulásra várakozó nemzetek reményeinek sugarai. Csak olyan nagylelkű uralkodó és nemes ember szerezhette meg e gloriolát, ha mindjárt

több mint félszázadon át ült is az országok trónján, amilyen lelkület és erények ékesítik ősz királyunkat és teszik alakját oly tiszteltté fejedelmek és népek előtt.

Micsoda vigasz, nyugalom, boldogság lehet ez a háború a rettenetes és borzalmas napjai között az ősz uralkodónknak. Trónja zsámolyánál található-e nagyobb kincset, mint népeinek lelkesedését az élet-halálharcban is, mint idegen földek népeinek bizodalját, hogy szabadság, kultúra, haladás lehet osztályrészük a Habsburgok jogara alatt. Ferenc József pedig ezt a névnapi ajándékot kapja milliók kezéből. Áldás száll reá még a csatamezőkön kiömlő vérből is, mert él a tudat országainak népében, hogy e honpolgári vérré a haza földjének volt szüksége: a hazáéra, mely biztonságot, szabadságot és boldogságot ad.

Ferenc József úgy ünnepli tehát a háború napjaiban nyolcvanegyedik születése napját, hogy nemzetek borulnak le történelmi nagysága előtt. És tudjuk, hisszük, hogy az ősz uralkodó holnap és e történelmi napok láttára, melyek oly magasztosan revelálják neki és a dinasztíának a népek és elsősorban a magyar nemzet csodálatosan nemes lelkületét, viszont lelkében leborul a nemzet nagysága előtt.

Nemzetek és népek sorsát intéző Mindenható, seregek és királyok Ura add, hogy ebben az egymásraborulásban, ebben az eggyéolvadásban forrjanak össze mindenkorra a királynak és a nemzetnek, az igazság fejedelmének és a szabadság népeinek szívei.

Európa sakktabláján.

Augusztus 18.

Európa földje, e beláthatatlan nagy csatamező ma egy harcmező, egyetlen sakktabla képét mutatja, melyen fel vannak állítva az országok seregei. Egy-egy mozdulattal már meg is indult az élet-halálra menő játszma. Minden további húzás a figurákkal – melyek ma egy-egy hadsereget jelentenek – csak arra fog szolgálni, hogy a védő és támadó seregek megvívhassák a döntő ütközetet.

Eddig a helyzet az, hogy Németország és Ausztria és Magyarország lépett elő egy-egy jól kiszámított fölényes húzással. A sakktabla „parasztjai” – a néphadsereg – megmozdultak. Igaz, hogy csak lassan léphetnek előre. Minden talpalattnyi földet – a nagy európai sakktabla minden kockáját – meg kell hódítaniok, hogy szilárd és zárt sorokban álljanak szembe az ellenség csapataival. A „parasztok” mellett azonban történt már egy-egy húzás a sakkjátszmában és jelentősebb szerepet játszó figurákkal. Németország egy bátor húzással már kiütötte Franciaország egyik bástyáját: Lütichet, mely jóllehet belga erődítmény, de tulajdonképpen Franciaország egyik védőbástyájának volt szánva. Az orosz harctéren is több oldalról folyik már a sakkhúzás Varsó ellen. A futárok irányában haladnak előre úgy a német, mint az osztrák és magyar csapatok, hogy visszaszorítsák az orosz sereget a második védvonalba.

A nagy történelmi játszma, melynek kimenetelétől a hadbaszállt hatalmak sorsa függ, az európai

sakktábla nyugati és északkeleti oldalán dől el. Itt valósággal világtörténelmet csináló erők mérkőznek, amelyek szembekerülését, diadalát vagy kudarcát Európa új térképéről fogja megtanulni a jövő nemzedéke. Nem csoda tehát, ha mindenki, aki Európa mai képét hordja lelkében, egész lelkével figyel minden mozdulatot, mohón lesi minden új húzását az intéző kezeknek. A németek nagy császárja maga is hadba szállt, hogy közvetlen közelből a csatatéren intézze és nézze végig a játszma fejlődését: a történelem készülését. A mi öreg királyunk is odahagyva pihenő helyét, íróasztala mellett várja a híreket, adja utasításait s nézi állandó figyelemmel, hogy mily törhetetlen lelkesedéssel és halálmegvetéssel küzdenek seregei, mert tudják, hogy ezek vére hullása nyomán milliók új élete fakad.

A nagy játszmának vannak még passzív szemlélői is. Jobbára a Balkánon és Európa déli részein. De a passzivitás is aligha tarthat sokáig. Belékerülnek a harctér vonalába, mert Európa egyetlen sakktábla ma. Ha egyes országok csapatai még mozdulatlanul állanak is – az a körülmény, hogy Európa sakktábláján a helyük, eldönti sorsukat is: *előbb-utóbb nekik is részt kell venni a nagy játszmában, a harcokban is.*

A mi harcunk.

Augusztus 19.

Imádságos hangulatban üli meg a magyar nemzet Szent István ünnepét. Vigasság helyett vigaszt keres a magyar nép első szent királya ünne-

pén a reá szakadt nehéz időkben. „Hol vagy István király, Téged magyar kíván...” a magyar nemzet e fohásza régóta jött annyira a lelkek mélyéből, mint e vészteljes napokban.

Hiszen a harc, mely megindult, éppen *Szent István örökéért* folyik. Szent István fektette le nemcsak állami létünk alapjait, de a Nyugathoz való kapcsolódással ő jelölte meg fenmaradásunk, haladásunk feltételeit is. És a mai harc, a germán és szláv mérkőzés nem egy szempontból a Nyugat és Kelet harca. A haladó nyugati kereszténység civilizációja áll szemben a keleti orthodoxia megkövesültségével. Ebből a szempontból a mostani háború kultúrharc is Nyugat és Kelet találkozási pontján. A Gondviselés pedig a magyar nemzetet éppen e találkozási pontra helyezte, mint a nyugati kereszténység pionérját. Századokon át az volt feladatunk, vérünket is azért áldoztuk, hogy a keresztény civilizáció diadalmasan haladhasson előre. Vérünkkel kellett szilárddá és ellenállhatatlanná tenni Nyugat bástyájává lett államiságunkat és nemzeti létünket.

S ki nem érzi, hogy abban a rettenetes harcban, mely Európa földjén ma dúl, a magyar nemzetnek sorsára nézve döntő pillanatok következtek el? A Hohenzollernek Németországgal való védés dacsövetség modern formában egyenesen folytatása annak a politikai irányzatnak, melyet Szent István király jelölt ki a magyar nemzet számára. Ennek a politikai irányznak, ennek a köze ezeréves történeti tradíciónak, sőt szükségességnek harcát kényszerítették reánk az új idők. Azok az

áramlatok, melyek Oroszországból irányítva és táplálva arra törekedtek, hogy megakadályozzanak ama hivatásunkban, melyet mint Nyugat bástyája Kelet felé betölteni hivatva vagyunk.

Nem véletlen tehát, hogy az az európai konflagráció, mely Európát lángba borította, Szent István országát Németország oldalán találja. Már Andrássy és Bismarck gondolata a szövetséget illetőleg abból a mély történelmi igazságból hajtott ki, mely Szent Istvánt inspirálta, midőn a nyugati civilizáció áldásait akarta biztosítani országának.

A magyar nemzetben is azért tört ki most a háború beálltával az a nagy lelkesedés, melynek párját alig találni. Századok tradíciójának ereje dolgozott a lelkekben, midőn készséggel fegyverhez nyúlt, hogy állami létét és nemzeti művelődését megvédelmezze a Keletről jövő veszedelem ellen. Szent István királynak lelke lebeg felettünk s az egyház dicső szentje – Szent István alakja – ezert is tudta mindenkor megihletni minden hazafi lelkét, mert éreznie kellett, hogy a szent Jobb útmutatása az egyetlen helyes és üdvhozó a magyar nemzetre.

A ravaruskai sírdomb.

Szeptember 17.

Az egyéni élet teljesen szünetel a háború alatt. Mindenki a köznek, a háború sikerének él – vagy sikeréért hal meg. A túlzott individualizmus korában, mely a modern életnek egyik legjellemzőbb vonása volt, szinte jól esik megállapítani ezt az univerzális jelenséget. Nincs is ma annak ideje,

hogy egyeseket akár játékonyságukért, akár hősiességükért túlságosan ünnepeljünk, sőt még az egyéni fájdalomnak is háttérbe kell szorulni s mint cseppnek kell eltűnni a tengerben, midőn százezrek vértengere áztatja a honi vagy az ellenséges földet – de azt is a hazáért.

Mégis néhány percre meg kell állapotnunk megilletődéssel és kalaplevéve egy rövidke háromsoros hír előtt. Szárazon, mint ahogy a hivatalos kiadás ma ezrek halálát tudtul adja, jelentik, hogy báró Hötzenorfi Conrad Herbert, dragonyos-hadnagy, Hötzenorfi Conrad vezérkari főnöknek fia Ravaruskánál elesett.

Hötzenorfi Conrad, az apa intézi ma háborúnk sorsát. Az ő elméjének zsenialitásában, kezének biztonságában van sorsunk. Hötzenorfi Conrad, a vezérkari főnök éjjelt napallá téve tervez, intéz rendelkezik élet és halál fölött. És aki mindenkinek parancsol, az a tulajdon fiát ott látja Ravaruskánál, ahol az orosz legnagyobb és legkegyetlenebb erővel támadott és ma már halva látja abban a közös sírban, hová vitéz dragonyosaival együtt temették. Az apának talán annyi ideje sem maradt, hogy könnyeket hullasson fia sírdombjára. Neki milliók sorsát kellett tovább intézni ugyanazon nyugalommal, ugyanazon, a fájdalomtól meg nem tompított éberséggel, nehogy az egyről – ha mindjárt tulajdon fia is – gondolkodva, az egyért elszomorodva, milliók és a haza üdve szenvedjen.

Valóban megrendítő mivoltában is inkább fel-emelő kép. Méltó abba a nagy időbe, melyet élünk s melyet mindenkinek a Hötzenorfi Conrad lel-

kületével kell ítélni. Egy sorsunk, egy hazánk, egy sírunk van ma mindnyájunknak, ezt hirdeti fenségesen Hotzendorfi Conrad fiának halála és a vitéz dragonyosaival való eltemetése a csatatéren. Egy gondolatunk, egy célunk, egy érzelmünk lehet csak – a győzelem. Ezért kell lemondani egyéni mivoltunkról, érdekünkről, érzelmeinkről – sőt fájdalomunkról is.

Felemelő példával íme, az jár elő, kinek keze a leghatalmasabb s aki egy kézmozdulattal elhárít” hattá volna magától a legnagyobb fájdalmat. De mialatt elméje milliókért dolgozik, szívében csak a haza iránti kötelesség s a háború sorsában való egyenlő osztozkodás érzése él. Az ilyen példa varázsa nem maradhat el. Az ilyen erénynek meg kell sokszorozódnia azoknak a milliónak lelkében, akikért ilyen erények megszülethetnek. Többre emberi erő nem is képes, de most éppen arra van szükség, ami csak emberi erőtől egyáltalán kitelik. Hotzendorfi Conrad ebben jár elől nagy-szerű példával, ezt megcsodálni, ezt látni mindenkire nézve csak ösztönzés lehet és vigasztalás is^ a hazáért hozandó áldozatok közepette.

Tekintetünk eddig rá volt irányítva Hotzendorfi Conrádra, mert elméjének minden villanása, kezének minden mozdulásától jó vagy balsorsunk függhetett. Most érzéseink is az ő nemes alakja köré fonódnak, hisz a kötelességérzet és az áldozatoság inkarnációt nyert benne. Nem tudtunk tehát elmenni szó nélkül az ő fájdalma mellett se, melyet ha neki milliók sorsa miatt éreznie sem szabad, kell hogy mi fogjuk fel és érezzük át.

A ravaruskai csatater közös sírdombjára, melybe Hötzendorfi Conrad fiát is eltemették, hullasson mindenki könnyet s kegyeletéből fonjon koszorút.

A dualizmus és a háború.

Október 17.

Bátran lehetne nevezni a mostani háborút s a háborúban Németország, Ausztria és Magyarország szerepét azon szövetség erőpróbájának, melyet Bismarck és Andrássy hoztak létre Németország, Ausztria és Magyarország között. Ennek a szövetségnek pedig, mely csak később vált hármasszövetséggé, a két nagy államférfiú koncepciója szerint mindig tengelyét képezte a Habsburgmonarchia ama dualizmusa, mely az 1867-iki kiegyezésben valósult meg. A dualizmusnak is erőpróbája tehát a háború s csak a vakoknak kellene bizonyítani, hogy a háború minden fázisa megmutatta a dualisztikus alap erejét és szilárdságát.

Vakok azonban mindig vannak. Ámulva olvashatjuk úgy németországi lapokban, mint osztrák lapokban, hogy a mostani háború az összmonarchikus gondolat fényes igazolása és hogy semmi kétség se lehet aziránt, hogy a háborúból az összmonarchikus érzésnek, sőt politikai ideálnak megerősödvé kell kikerülnie. Nem szólunk arról, hogy a fegyverek ropogása és a haza polgárainak vérontása közepette egyáltalán szabadna-e *ilyen* kérdéseket felvetni, de mert sok tudós és politikus a háborúban is történelemmel és történetcsinálással foglalkozik – a papíron, nem kerülhetjük el

az ilyen eszmefuttatásokat sem. És ha már napfényre kerülnek, szükséges igazán a nap fénye mellett vizsgálni meg azokat.

A Reichspost nagy örömmel közli Martin *Spahn* strassburgi történettudósnak a Hochlandban megjelent cikkét, mint olyant, melyet meg kell szívlelni s tanulságai szerint kell a monarchia nagy jövőjét biztosítani. Spahn pedig jóllehet jól látja, hogy éppen Andrássy és Bismarck politikája terelte a kettős monarchiát kelet felé s szabta eléje azt az utat, melyen szemébe nézhet Oroszország balkáni törekvéseinek, mégis oda konkludál, hogy a kétféjű sasnak erős szárnyai alá kell húzódnia a monarchia népeinek és országainak. A Mária Terézia és I. Ferenc korának politikai ideáit tüzi ki vezércsillagul s egyenesen ilyen kijelentésre ragadtatja magát: *der Dualismus scheint plötzlich vergessen.*

A történelem tanúsága tehát hiábavaló? Saját diadalaink nem tudnak meggyőzni az igazságról? Talán megfognak győzni ellenségeink szavai. Gróf Ignatjev most megjelenő emlékirataira utalok s látni fogjuk, hogy az orosz diplomaták e legravaszbabbja, a „hazugságok atyja”, mennyivel jobban ítélte meg a dualizmus értékét a Habsburgok monarchiájára Oroszországgal szemben. Azt írja Ignatjev:

„Ha Ausztria megszűnhetne a latin propaganda és a *szláv népek deperszonifikálásának* eszköze lenni, ha Bécsben nem a *magyarok* és a szlávok közt nem a lengyelek állának legfelül, akkor könnyű volna egy olyan ország kormányával

egyetértésre jutnunk, amelyben a túlsúly a velünk vérokon népek oldalára van. *A régi Centralisztikus Ausztria könnyen lehetne a mi szövetségesünk. De a dualisztikus Ausztria ... ami legfőbb vetélytársunk és ellenségünk, akivel előbb-utóbb élet-halálharcot kell megvívnnunk a hegemoniáért a közelebbi Keleten, Oroszország egységéért és integritásáért. Az osztrák (és török) szlávoknak a mi szövetségeseinkké és a mi politikánk eszközeivé kell lenniök a németység ellen. Csakis e cél elérése végett hozhat Oroszország nekik áldozatokat és gondoskodhatik a felszabadításukról és megszilárdításukról. Az eszközt célnak tekinteni, vagyis csak a szlávok felszabadítását szem előtt tartani, aztán megengedni, hogy egy oroszellenes politika szolgálatába álljanak és a humanisztikus sikerrel beérni: részünkről határozottan rosszalando eljárás volna.*”

Íme Ignatjev, a mostani háborút okozta orosz politikának atyamestere mennyire meglátta, hogy a dualisztikus monarchia, melyben a németségé és magyarságé az államvezető szerep, Oroszország pánszláv törekvéseinek legfőbb akadálya. Ignatjev nem szégyenli kimondani, hogy ő a monarchia szlávjait csak eszköznek tekinti az orosz politika szolgálatában, következésképp akár föderalisztikus, akár tisztán centralisztikus Habsburg-monarchiában a szlávoknak csak azt a szerepet szánná és *megerősödésüket* arra használná ki, hogy robbantó anyag legyenek a monarchiában. A monarchia egyensúlyát nemcsak felborítsák, hanem egyenesen romokba döntsék, hogy a monarchia szlávjai Oroszország ölébe hulljanak.

Micsoda vakság tehát még most is, az orosz háború közepette, föderalisztikus vagy centralisztikus Habsburg-monarchiát emlegetni. Andrássy és Bismarck éppen mert Ignatjevok logikáján és politikáján átláttak, azért ragaszkodtak a dualizmushoz. Andrássy azért küzdötte nagy harcait Beusttel, sőt magával Ferenc József császárnak akkori hajlamaival szemben, mert azt tartotta, hogy: „a szlávokat nem lehet kielégíteni. Végső céljukat, az összes szlávok egyesítését legfeljebb Oroszország útján érhetik el.” Ezért, bár Andrássy nem volt ellensége Oroszországnak, de eléje vágott Oroszország minden, a monarchiát gyengítő politikájának és megakadályozott Ausztriában is minden olyan alakulást, mely egykor Ignatjev jóslatainak bekövetkezésére vezethetett volna. Emlékezünk csak vissza a Hohenwart-kormány tervei ellen való akciójára, amely kormány, mint azt Bismarcknak is jelentették: „Ausztriában a német elemet akarta a vezető szerepről leszorítani s ezzel a magyar kiegyezésnek ezt az előfeltételét elejteni, egyben helyébe a szláv vezetést állítani be.” Bismarck maga aggódva nézte, hogy sikerül-e Andrássynak a gyeploket megragadni s a szekeret más irányba terelni, mert tudta, hogy ha nem, lejtőre jutott nemcsak Ausztria, de az a szövetség is, mely Andrássyval együtt már akkor lelkükben élt, mint egész államférfiúi gondolkozásuk alap-gondolata.

A dualizmus óta lefolyt korszak bizonyoságot tett arról is, hogy a dualizmus azért nem jelentette a szlávoknak a monarchiában való elnyomá-

sát. Sőt szabadon fejlődtek, megerősödtek, de mert ez nem Oroszország büvkörében és szellemi protektorátusa alatt történt, nem is lett azzá a veszedelemmé, amivé Ignatjev szánta a monarchiában a szlávok megerősödését, mint írta, eszközzé az orosz politika szolgálatában. Sőt Ignatjev cinikusan bevallotta azt is, hogy a szlávoknak olyan erősödése és felszabadulása, mely végelemzésben az oroszellenes politika ellen irányul, egyenesen nagy hiba. S vajjon a mostani háborúban a dualizmus mellett szabadon fejlődő szlávok hűsége nem igazolja-e Ignatjev e félelmét?

Hallgasson el tehát a németországi és osztrák sajtóban a dualizmusellenes hang. A vakok ne akarjanak vezetni. A mostani háború rettenetes megvilágítással szolgál – igazán napfény erejével, hogy mindenki megláthassa az igazságot, a dualizmus fényes erőpróbáját. A kettős monarchia ezért tud teljes erejével Oroszország ellen fordulni és a monarchia szláv elemei érzelmileg is azért egyek a monarchia összes népeivel, mert a dualizmus megteremtői nem engedtek érvényre jutni olyan politikát, melyben Ignatjev tervei szerint a monarchia szlávjainak az orosz politika eszközeivé kellett volna válniok.

A háború halottak estéjén.

November 1.

Ki nem érzi, hogy a háborús év halottak-estéje elé némiképp más érzelmekkel megyünk, mint mikor ezen a szent emlékezésnek szánt novemberi estén, azzal a gondolattal igyekeztünk a temetőbe,

hogy imádságban, lélekben családi gyászünnepet ülünk. A hitvesi, fiúi, szülői, rokoni szeretet a sírdomb virágjaiban nyílt ki, a hűség kegyelet égő mécseseiben gyúlt ki. Elálldogáltunk a szeretet és kegyelet e szimbólumai mellett, az imádság szent hídján össze is találkoztunk szeretteinkkel ott a sírdomb keresztje tövében. Múltak a percek, múltak az órák s a mélységes érzelmek lassú és így szinte nesztelen hullámozása, mint szomorúan andalító ének verődött vissza a lelkünkben. Bánatunk jóleső emlékezéssé vált, imádságunk önmagunk vigaszává és szomorúságában is szerettük a halottak estéjét, az ezüstös fátyollal betakart temetőt, melybe legalább egy szürke novemberi est száll le fényességben.

Az érzelmeknek e lassú, szinte nesztelen hullámozását az idén felkorbácsolja a háború. Ez a kegyetlen szörny megfosztja a halottak estéjét is a maga fátyolos bájától. A Mors Imperator nem virágos koszorúk és szelíd fényű mécsesek között mutatja az arculatát, hanem véres hullák mögül, melyek hegymagasságban emelkednek már azon a csatasíkon, melyen az 1914-ik évhez fűződő világháború folyik. Temetetlen holttestek mellől vicso- rítja fogait, melyek új martalékra várnak. Epidé- miás gyilkos kaszája talán több rendet akar vágni az emberiség soraiból, mint amennyit onnan ki- döntött az ellenség halált osztó kardja. Majd meg virágtalan egyszerű sírdombok tetején ül, melye- ket halottak estéjén is sötétség vesz körül, Hiszen idegen földön emelkedik a sírdomb, nincs aki virággal hintse be. Vagy ha hazai föld fogadta is

be a háború halottjait, a hitves, a szülő, a gyermek nem tudja, hogy melyik sírdombra tűzze a szeretet virágját, melyiken gyűjtsa ki a kegyelet mécsesét. Jeltelenek, kietlenek, sötétek maradnak tehát épp a hősök sírjai, ha csak egy vándor néhány őszi galyat nem dob reá, ha csak a nép – aki a testvériségből, a haza földjének szeretetéből is legtöbbet szítt a lelkébe – ki nem zarándokol a csataterék sírdombjaihoz, hogy megsirassa, felvirágozza a haza hőseinek, egyben mások hitveseinek, mások gyermekeinek, mások szüleinek sírját, hiszen azok a mások neki testvérei, honfitársai.

A halottak estéjének családi jellegét és csendes melanchóliáját is elrabolta tehát az idén a háború. A családi sírbolt és sírdomb mécsesei mellett nem betűzhetik a lelkek, hogy a szenvedés mennyi napjától és hány keserves órájától szabadította meg az Istenben nyugovót a halál. A csataterék sötétlő sírdombjain tehát az élet írásainak ama mély értelmét is nehezebben leli fel az ember, melyet az Isten kezének minden vonásában könnyen feltalál a Gondviselésben bízó lélek. Még csak belebámulni tudunk a háború nagy örvényébe, mely már százezreket nyelt el, még csak próbálgatjuk meggyújtani a hit világosságát a háború e förgöteges orkánjában, de a szívek eleven sajkása nem szűnik, mert a Mors Imperator érintésére mindig újra, s talán mindig erősebben vérzik a tátongó seb, melyet a nemzetek testén út a háború.

Az emberi lélek azonban nem csak a szent melancholia tornácában talál otthont és nem csak

az egyéni, meg családi érzelmek mélységes hullámain ringatja a maga életének csónakját. A felkorbácsolt hullámokban nem merül el, csak magasabbra emelkedik az emberiség életének sajkája. Az emberi lélek a fenségest, a nagyszerűt megtudja látni még a pusztító orkánban, még az élet katasztrófaiban is. Talán éppen azért, mert a lélek tudatában van és érzi, hogy hatalma, élete épp úgy nem záródik a virágos sírdombbal, amint nem vész el sötét örvényben sem. A szívünk kívánsága lehet, hogy szerető kezekkel hímzett szemfödél takarjon, hogy puha párnán nyugodjék fejünk a sírdomb alatt, melyen virágot ültetnek, mécesst gyűjtanak, de ha eszmékért hősként kell meghalni, édes nyugovó a nyirkos anyaföld is. Akiknek pedig nem tudunk párnát tenni a fejük alá, akiknek szemfödője a katonaruha durva posztója, akik a szűz anyaföldben fekszenek – azok mind eszmékért meghalt hősök. És erre a gondolatra a Mors Imperator gúnyos vigyorgása is futva menekül onnan a sötét sírdombokról. A haza eszméjében ezredek alatt kigyúlt minden fényesség szétárad a csatatér ciklopsz-sírdombjain. Már nem sajnáljuk, hogy nem koporsóba szorítva nyugszik halottunk, mert a koporsó mindig szűk volt nyugovó helyül a hősök számára. Még ha égbenyúló piramisok épültek volna is holttestük fölé, azt se tartanok fenségesebb sírboltnak, mint a haza földjét, mert piramisoknál mindig tudjuk, hogy azokat milliók nyögve építették egy számára, a haza hősei pedig egyenként, lelkesedve haltak meg milliókért.

A háborús év halottak-estéje tehát, ha fel is korbácsolja a halottak estéjének csendes érzelmeit, ha meg is fosztja azt szent melanchóliájától, ad helyébe páratlan érzéseket, melyeket elnyomni a virágos temetőben se lehet. Nem is szabad. A halottak estéje a szentek közösségének ünnepe is. A szent közösség nagy érzésével gyászoljuk a haza halottait, a csatatér virágtalan sírdombjai alatt nyugvó hősokeket.

És csendes emlékezés helyett elmélkedjünk, jól belenézve a néhány méternyi sír helyett abba a világörvénybe, mely hőseinket is elnyelte. Azt fogjuk ott látni, hogy ebből az örvényből, a hősök jeltelen sírjából az élet elementáris erejével készül mindaz feltámadni, amiért a béke napjaiban azok éltek, kiket eszményképül állítottunk magunk és mások elé. Halottak estéjén úgyis el szoktunk zarándokolni a nemzet nagyjaihoz, hogy a rájuk való emlékezés által lelkünkbe szikrák hulljanak abból a tűzből, mely zsenijükben, idealizmusukban, akaraterejükben oly hatalmas lángokban lobogott, hogy nemzedék fáklyái lettek a történelem útjain. A nemzet nagyjainak sírjain kívül megszoktuk koszorúzni eszméink, törekvéseink hőseit, kik ha talán kisebb körben is, de hasonlóképp tüzet gyújtottak a lelkekben. Mert közelebb állottunk hozzájuk, sokszor a lelküknek kisebb lángja is intenzívebben csapott le a mi lelkünkbe is.

A háború halottak-estéjén a nemzeti héroszoknak és a heroizmus megtestesítőinek sírjánál emlékezve és elmélkedve közvetlenebbül fogjuk érezni,

hogy a Gondviselés küldöttjei voltak. Mindannyian próféták, kik fenntartották Isten népei között a nagy hitet, az emberiség, a nemzetek megtisztulása, tökéletesedése iránt. Tehetségük és jellemük egyaránt az erkölcsi értékek bőségszarúja volt, melyből, hogy kinek-kinek mennyit adtak, az élet könyvében van róla a számolás.

A háború égő fáklyáinak fénye mellett tehát megnő a békében is eszméknek élt halottaink alakja. Amennyivel nagyobbak bizonyult a világmegrázkódások óráiban az eszmék hatalma, annyi-
val több értékét látjuk képviselve Bennük, kik megtanítottak nagy célokban hinni és nagy célokért élni. Az ő szép lelkeik eddig csak a magány és csend óráiban olyan hazatérő szellemek voltak, kiktől jól esett hallani valamit a lélek országáról, az eszmék birodalmáról, most Isten harsonás angyalai lettek azokkal a hősökkel együtt, kik a csatamezőn harsonák hangjai mellett, dalolva halnak meg a hazáért.

íme mily csodálatos nagy fény gyúl ki a háború halottak-estéjén az itthoni és távoli sírdombokon, melyek alatt hősök pihennek. A kegyelet mecsekeit, a szeretet virágait hozzátartozóink, szereteteink sírjain ez nem árnyékolja be, de tagadhatatlan, hogy a szentek közösségének fenséges gondolata a jobban megkap, mint bármikor. Nagyobb stílusú lett a halottak-estéje is. Kilép a családi ünnep köréből – nagy nemzeti gyász-ünnepé válik, melynek gyászát a hősök glóriájának fénye enyhíti, magasztosítja fel.

Ezzel a magasztosult lélekkel tartsuk az idén

halottak-estéjét. Az imádság hídja kapcsolja össze az innenső és túlsó partot. Az innensőt, melyen a harc és munka még folyik a hazáért – a mássikkal, melyen a béke és a dicsőség hónába megtérteink pihennek.

Magyarok dicsérete.

November 23.

Tisza németországi útja alkalmából a német lapok és a magyarországi lapokban berlini táviratok nagy elismeréssel szólnak a magyarok hősiességéről, Boroevics Szvetozár, ki seregével a Kárpátok tövében áll, mint erős sorompó, hogy az oroszok be ne hatolhassanak, szintén a magyarok dicséretét zengi. A magyarok erős várának mondja katonáink *lelkét*, nemcsak a Kárpátokat.

Mialatt pedig a magyarok lelki tulajdonságairól, hősiességéről ilyen elismeréssel szólnak országok és tábornokok, idehaza egy gróf Apponyi Albert elméjének fényessége mellett arról elmélkedünk, hogy mit jelentünk mi néhány milliónyi magyarok a világháborúban és hogy Magyarország milyen jelentős szerepet tölt be – épp úgy, mint a múltban – a Kelet és a Nyugat ütköző pontain. Az elmélkedésünk oly természetesen és a történelem szigorú logikája szerint kapcsolódik bele a magyarok dicséretébe, oly összhangban is van vele, de csak addig, míg az eszmei világban maradunk, míg egy elmének fénysugaraiban ragyog a nagy nemzeti igazságunk: hogy a magyar nemzet, mert organikus egésznek képez, mert képes az önálló nemzeti életre, mert államalkotó erővel bír-

azért tudta a maga nagy hivatását betölteni Kelet és Nyugat találkozó határain s azért fejt ki oly benső feszítő erőt a mai világháborúban is, midőn Oroszország keleti kultúrája akarja elnyomni a nyugati kultúrát.

Ha ezen igazság realitását tényleg felismernék azok, kik a magyarok dicséretét zengik s ha – éppen mert igazság – a mentől teljesebb érvényesülését is sürgetnék, akkor nem is állnának meg a pusztá dicséretnél és nekünk az igazságunkkal nem kellene fenséges előadások területére menekülni. Az élet tengelyévé kellene tenni azt a politikát, hogy azt az országot, mely ilyen organikus erőt képvisel, mely történelmi hivatást tölt be, mely világháborúban fontos tényezőnek bizonyult: fejlődni kell engedni. Rajta kell lenni, hogy az állami önállóságban és a nemzeti egységben befekvő, növekedő erő a nemzeti lét teljességének ereje által hatványra emeltessék.

Ez a cél kitűzése és elősegítése volna az igazságnak tényleges elismerése. Az igazságnak, melyről elmélkednünk szabad, a háborúban annál inkább, mert nemzeti egyéniségünknek a harcba dobása óriási erkölcsi és fizikai erőt képvisel. Ezt az erőt fiaink nem is sajnálják, a háborúban mint orosz-lánok küzdenek és talán igaza lesz Apponyinak is, hogy ahol a kapacitáció nem használt eddig, ott a tények ereje fog hatni.

Németországban határozottan tapasztalni lehet, hogy a magyar nemzetről való felfogás tisztuláson ment át. Németországban most a háború mérlegén mérik meg a nemzetek erkölcsi és fizikai erejét

s ez a mérleg a javunkra szól. Megnőtt a faji értékünk, bemutatkozott a nemzeti lélek, mint olyan, mely a nyugati értékek és érdekek hősi megértője. A németiség világmissziót vél teljesíteni a háború által – főleg a győzelem által. Ezért oly lobogó és izzó a nemzeti géniusz. Mi szerényebbek vagyunk – beérjük az Európában teljesítendő misszióval – de ez a misszió ugyanaz: a nyugati keresztény civilizáció megmentése és a lelkünkön át keletre való átszármaztatása. A magyar mindig is ezért élt, küzdött, tehát csak a történelem igazsága teljesebben be, ha most is ezért kockára téve lelkét éppen a nyugati kultúra győzelme hozna számára nem pusztá dicséretet a faj nemességéről, de tökéletesebb nemzeti életet.

Advent a világháborúban.

November 28.

A világháború annyira belemarkolt az életbe és annyira beleereszkedett a lélek legmélyebb rejtekeibe is, hogy befolyásolja a vallási ünnepek hangulatát s azok értelmét – ha szabad így mondani – színezi.

Advent a világháborúban, ez a két szó úgy nyílik át a lelkünkön, hogy nagy, hatalmas, eleven érzéshullámok támadnak nyomában. Az advent – az Úr jövetelének megsóhajtása, várása – mindig kifeszíti és felhangolja lelkünk húrjait, mert az Úr Jézus jövele megváltást jelent. A küszködő, tülekedő, lelke háborgásában hányatott embernek a megváltás boldogságot, örömet, békét jelent. A föld porát taposó embernek, aki érzi, hogy a porból mennyi tapad hozzá, jól esik várni, vágyakozni

az Úr Jézus jövetele iránt, aki felülről jő, mert országa nem e földről való s magával hozza az ember számára a mennyek országát is.

A világháború feszültségében, minden nagyszerűsége mellett a borzalmaiban, az ádáz harcban, amikor testvér testvért 61, az Úr Jézus jövetelének gondolata csodás erővel kapja meg a lelket. Minden sóhaj, mely a véres csatamezőkön és az elhagyott tűzhelyeken a szívekből felszáll, mi egyéb, mint a lélek mélyéből feltörő sóhaj a megváltás iránt. Az ember hazája a küzdelmek hona, az ember mégis a békesség országának vágyával, szent sejtésével küzdi meg az életet s mentül inkább feldúlta s elrabolta a világháború a békét a földről, annál erőteljesebbé tette a belső vágyat a békesség mennyei kincse után.

Az adventi ének: Egek harmatozzatok, a felhők csepegiék az igazat, nyílják meg a föld s teremje meg a Megváltót – ma nem templomok szentélyében, nem hajnali misék szent hangulatában hangzik el csupán, hanem benne rezdül a világot bejáró harci riadókban is, melyeket erős hősi lelkület szólaltatott meg. A háború dübörgése alatt megnyílt a föld. Láttuk, hogy a háború ekevasa mint szánt új, mély barázdákat az élet l-mezején, melyek a tavaszi barázdák minden frissességét, gyökereztető erejét mutatják egy új élet, nemzetek tavaszodása számára. De a barázdák mindjobban sírhalmokká változnak. A nemzetek lelkében mesterségesen táplált, vagy a faj természetes erejéből táplálkozó gyűlölet megenyhült annyival mindenestre, amennyi életenergia megsemmisült.

A karok harcolnak, de a lelkekben nesztelenül, mint ahogy az ima száll a Mindenhatóhoz, támad a sóvárgás, hogy a megnyílt föld teremje meg a Megváltót: a békességet.

Ez már advent a világháborúban.

Advent, melyben a várakozás, a vágy az isteni békesség után nem kisebb, mint abban a négyezeréves adventben volt, mely az Úr jövetelét megelőzte. Tudjuk, hogy a háborút mindaddig hősi lélekkel kell megvívunk, amíg a győzelem nem lesz a miénk. A magyar nemzet lelkülete, küzdő csapataink hangulata nem is hagy kívánni valót. De mégsem lehet belépni az advent időbe anélkül, hogy lelkünket a szokottnál jobban meg nem ragadná az adventi ének: Egek harmatozzatok... jöjjön az Úr, ki a békesség fejedelme.

A lelkek legbensőbb érzéseinek és vágyainak emez előretörését szabad megfigyelni a csatamezőkön, az elhagyott otthonokban is. Ezzel nem csökken az energia, melyet a háború tőlünk követel, csak emberibbek leszünk a háborúban. Ez pedig csak dicsőség számba megy. Ez amennyire nem veszélyezteti a győzelmet, annyira elősegíti a békét.

Ezzel a hangulattal kezdjük meg az adventi időt – a békesség varasának szent idejét. Nem ellankadni és ellágyulni akarunk, de emberi érzéseinkbe akarunk visszahelyezkedni. Ezek pedig a békesség vágyaival telvék. Ezek a szív amaz óhajában egyesülnek, ami az adventi énekben tör ki: Egek harmatozzatok, a felhők csepegjék az igazat, nyíljék meg a föld és teremje meg a Megváltót: a világháború után a békességet.

Belgrád a mienk.

December 2.

Konduljanak meg a harangok, hirdessék túlradó örömrüket, határtalan büszkeségükret, rendületlen bizalmunkat – ezekkel a szavakkal adta tudtára a székesfőváros polgármestere a polgárságnak Belgrád bevételét, mely ma történt meg, Őfelsége trónralépésének napján. Valóban harangok ércszava fejezheti ki legjobban a belgrádi győzelmet, hiszen az első esti harangszó is egykor a belgrádi győzelem hírére hangzott el, mely azóta nekünk nemcsak az Isten angyalának, de a nemzet géniuszának is örvendetes hírhezó szava.

A harangok szavának lelke is van, kiérzi ezt minden lélek a harangok szavának zúgásából. Belgrád bevételének híre pedig valóban a magyar nemzet lelkébe markol. Nemcsak a szerbek elleni háború dicsőséges haditénye nekünk Belgrád bevétele. Nemcsak az igazság első nagy ítékezése és diadala a gázság felett az, hogy a belgrádi konakon, a véres tervek és tettek e tűzfészken, szerb vérben fürdött magyar zászlók lengenek. Nekünk magyaroknak még ennél is több Belgrád bevétele: egy darab föld – a haza drága földjéből, melyről ismét azt mondhatjuk: *hogy a miénk.*

Régi dicsőségünk fénye lobban fel azokban az örömtüzekben, melyeket Belgrádban a hősök, Adriától a Kárpátokig az ujjongó nemzet kigyújtanak. Egy darab dicső magyar történelem kel életre, melyben már Salamon király, II. és IV. Béla, majd a nagy Hunyady János és Szavojai Jenő nevei tündökölnek. Nándorfehérvár – ez az annyi-

szor vérrel áztatott hazai föld – a dicsőség, a hősök földje volt. A kereszténység és a félhold nagy mérkőzésében Európa szeme csüggött rajta. A lelkek ott erősödtek vagy borzadtak meg aszerint, hogy a magyar zászló lengett-e a várfalakon vagy a félhold kísérteties fénye áradt szét onnan.

Ki hitte volna akkor, hogy jön még idő, mikor újra Belgrád lesz az ütközőpont Kelet és Nyugat között, hogy a Keletet egy eltévelyedett és bűnös törekvésekbe merült keresztény nemzet fogja reprezentálni a nyugati kultúrát képviselő és védő magyarsággal szemben.

Szerbia Piemontja lett az orosz szlávizmusnak és Belgrádban a Hartwigok keze sodorta a diplomácia fonalát úgy, hogy gyilkos hurok lett belőle más népek, fejedelmek és országok számára. A gonosz tettek nyomában kifreccsent vér azonban bosszúért kiáltott az Égre.

És megjött az igazságot-tevő, bűnhődést és dicsőséget, a pusztulást és újjászületést osztogató világ-háború.

Belgrád – mint Szerbia fővárosa – eltűnt a földszínéről. Elbukott egy ország fővárosa, hogy magával rántsa azt az országot is, mely a hősök városából a cselszövők és gonosztevők városát csinálta.

A magyar zászló, mely becsületet jelent, egy tiszta múltú nemzet, melyhez csak a martyromság vére tapad, lett úrrá a belgrádi váron. Feltámadt a Nyugat és Kelet harcában újra Nándorfehérvár Hunyady János zászlójával, Kapisztrán János keresztjével, amely zászló és kereszt a nyugati keresztény

civilizáció jelvénye is. A harangok tehát szóljanak. Hirdessék az Isten angyalának és a magyar nemzet géniuszának örvendetes üzenetét: Nándorfehérvár újra a mienk.

Anglia felelőssége.

December 3.

Mentül jobban bensodródunk a világháború országokat elnyelő véres áradatában, annál inkább kitűnik, – amit kezdetben nem akartunk hinni Angliáról – hogy a világháborút Anglia egoizmus, féltékenysége és ravasz politikája idézte elő. *Bethmann Hollweg* kancellár is a német birodalmi gyűlés tegnapi ülésén Angliát állította a történelem ítélőszéke elé, mint amely hatalom Isten és ember előtt viseli a felelősséget a katasztrófiáért, amely Európára és az emberiségre elkövetkezett. A német kancellár egész nyíltan abban jelölte meg a világháború okát, hogy Anglia elérkezettnek látta az időt, hogy *politikai szövetségársaival összezúzza a legnagyobb európai versenytársát a világpiacon.*

Valóban nagy bátorság kellett hozzá, hogy mikor annyira Kelet és Nyugat harcáról beszélünk, a világháborúért a németek kancellárja egyenesen Angliát tegye felelőssé – de a tények s a világháborúnak mind jobban ismeretessé váló előzményei igazolják e bátorságot. És különös, hogy *Bethmann Hollweg*, a mostani kancellár e bátor megállapításában tulajdonképpen nem tett egyebet, mint megismételte azt, amit *Bülow*, a volt nagynevű német kancellár szintén oly bátran megírt a

Németország II. Vilmos alatt című nagy irodalmi vállalatban nemrég megjelent tanulmányában, amely tanulmány mintegy ízelítő volt abból a nagyszabású memoire-ból, melyen Bülow Rómában a Villa Máltában állítólag dolgozik.

Bethmann Hollweg és Bülow megállapításainak találkozása nem véletlen. Nem is jelenti azt, hogy Bethmann Hollweg csak kópiázza a világpolitikájában Bülowot, hanem kifejezésre juttatja azt, hogy Németország következetesen látta és számolt is Angliának Németországot a világpiacon levérni szándékozó politikájával.

Bethmann Hollweg és Bülow szinte szószerint ugyanúgy jellemzik e politikát, mely abban áll, hogy Anglia évszázadok óta mindig azon kontinentális hatalom ellen fordult, melyet legerősebbnek látott s amelyről, fejlődését látva, feltehetően» hogy Anglia tengerentúli világpolitikáját keresztelheti. A XVIII. század közepén lord Chatam még azt mondta: „Az egyetlen veszély, amelytől Anglia tarthat, azon a napon keletkezik, midőn Franciaország nagy tengeri kereskedelmi és koloniális hatalom lesz”.

Az idők járása azonban másképp fordult. A veszélynek ez a napja 1870 ben leáldozott s a Bismarck által megteremtett Németországban lépett a világporondra az Angliára veszedelmes, nagy tengeri kereskedelmi és koloniális hatalom. Bismarck maga még nem inaugurálta e világpolitikát, sőt tudjuk, hogy szinte szembe került vele, de mégis Bismarck adta meg Németország világpolitikájának *lehetőségét* azzal, hogy Németországból a

legerősebb kontinentális hatalmat csinálta. A német világpolitika Németország kontinentális hatalmi állásában gyökerezik, sőt Bülow nem habozik kijelenteni, hogy „a német kontinentális *politika súlyát ma már csak világpolitikával lehet fentartani*”.

Németország eme külpolitikai alaptételében meg van adva az Angliával való összeütközés szükségessége, mert Anglia egoizmusa nem akarta megtűrni, hogy bárki is veszélyeztesse tengeri hegemóniáját vagy keresztezhesse világpolitikáját.

Németországnak növekvő hatalmával s mint nagy hatalomnak egészen jogos, de Anglia egyeduralmát veszélyeztető világpolitikájával szemben az angol diplomácia a hármas entente-ban látta meg az ellensúlyozó és leghatásosabb eszközt. Ez magyarázza meg VII. Edwárd politikája végrehajtójának, Greynek minden lépését, melyről a lepelt a világháború rántotta le. Belgium, Franciaország, Oroszország, Japán maguk is most láthatják ezt a magamesztelenségében. A francia revanche-láz, az orosz szlavofilizmus, a belga semlegesség, a japán szerződés, a jól számító angol politika kezében mind csak alkalmas eszközöknek mutatkoztak a saját egoisztikus céljai érdekében. Sőt Anglia eme határtalanul önző és nagyravágyó politikája hiúsította meg azt is, hogy Németország – bár erre Bülow tanúsága szerint egy időben meg volt a hajlandóság – nem köthetett Angliával szövetséget. Németország a teljes paritás alapján az angol-német alliance-t nem perhorreszkálta volna, de nem köthette magát Anglia vontató kötelére. Csak természetes, hogy Németország, ha nem is akart rivalisa

lenni Angliának, de az angol barátság kedvéért Anglia bolygójárává se akart válni.

Bethmann Hollweg tehát joggal beszélhetett úgy a birodalmi gyűlésen, ahogy beszélt. Anglia politikája idézte fel a világháborút és az is teszi tartóssá. Ez növeli borzalmait is. Németországnak Anglia eme céljával van leszámolósa s azért lesz a mostani világháború mindinkább e két hatalom világpolitikai mérkőzése, élet-halálharca. Franciaország és Oroszország már láthatják azt is, hogy a maguk külön céljait úgy sem érhetik el, de Anglia egoizmusa a francia és orosz kiontott vérpatakoktól se fog megborzadni. Anglia félve gondol egy győzedelmes Németországra, nagyobb félelemmel és irigységgel, mint amilyennel a fejlődő Németországot nézte, ezért minden erejét és ravaszágát felfogja használni a világháború folytatására, hogy Németországot letörje vagy legalább meggyengítse. Bülow tanúvallomása az angol politikáról s Bethmann Holweg bátor megállapítása egyaránt ilyen színben állítják Angliát a világtörténelem ítélőszéke elé. Fel kell ezt jegyezni és meg kell ezt jegyezni az ítélethozatal előtt.

Bülow.

December 5.

Jelenleg Európában ugyan a fegyverek beszélnek és cselekesznek, de Bülownak, a volt kancellárnak a németországi római nagykövetség élére való állítása mégis oly diplomáciai esemény, melynek Európa mérlegében való súlyát a háborúban is érezni kell. Bülow a gyönyörű „Villa Malta”-ban, az enyhe

olasz földön, melyet egyrészt olasz származású felesége, másrészt Itália kék ege miatt második hazájaként szeretett, már hozzálátott emlékiratai rendezéséhez. Átvette a „csendes ember” szerepét, kinek a história és nemzete számára már csak annyi teendője van, hogy memoire-t írjon a múltról mások okulására.

Vilmos császár éles szeme azonban a csatamezőkről is odalát a Quirinálra s azt gondolta, hogy ma ott egy Bülowra van szükség. Bülowra, a német államférfiak és diplomaták ezen egyik leggazdagabb tapasztalatú, mély látású és tekintélyben álló alakjára. Nem állítjuk, hogy Salandra miniszterelnöknek a fegyveres semlegességről tartott minapi beszéde, mely az egész olasz kamarát úgy felvillanyozta s amely a „minden eshetőségekre kész politika” zászlaját lengette meg, adott lökést Vilmos császár elhatározásának. Hiszen már jóval előbb lanszirozták Bülow megbízását. De Vilmos császár és Németország nem nélkülözhetik Bülowot akkor, midőn a nemzet minden erejét és erélyét belevitte egy élet-halálharcba s amikor a Quirinálról különösen jó, ha olyan német férfiú szeme tekint szét, aki Bismarck mellett tanult meg nézni és látni, ki kezdve a berlini kongresszustól, melynek már titkára volt, egész a közelmúltig ugyancsak be volt avatva az európai diplomácia titkaiba, illetve aki maga kilenc évig irányította Németország *világpolitikáját*

És ennél a szónál: világpolitika, meg kell állni. Mert a mai háborúnak indokai éppen a világpolitikában gyökereznek. Mert igaz, hogy gyönyörű fejtegetéseket lehet írni ma a fajok vonzódásáról

és gyűlöletéről, a szlávság és germánság szükség-szerű összemérkezéséről; a világháború indokait keresve el lehet kalandozni a pszichológiai rétegekben is, hogy a szlávok miszticizmusra hajló természete jobban rokonszenvez a francia lélekkel; a mai háború mégis csak abból a világvversenyből tört ki, mely Anglia és Németország között folyik. Az oroszoknak miszticizmusra hajló lelke ugyan könnyebben összetalálkozik a francia lélekkel, mely a materializmustól megcsömörülve, szintén a sejtelmek intuíciós világába menekült a német racionalizmus helyett, mégis a háborút Európára nem ilyen lelki differenciák hozták, hanem – mint azt éppen Bülow bevallotta a memoire-jának már megjelent egy részletében – az, hogy Angliának és Németországnak világpolitikai leszámolója van egymás között Anglia önzése és a tengeren való egyeduralom vágyai miatt.

Mikor a 80 éves Bismarck a hamburgi kikötőt meglátogatta s látta a sok hajó-óriást, azt mondotta kísérőjének: „Meg vagyok hatva és mélyen megindulva, hisz ez új időt, egészen új világot jelent”. Ezen új világ felé Vilmos császár terelte Németország hajóját, illetve flottáját s ebben Bülow volt leghívebb munkatársa. Bismarck még csak Németország kontinentális hatalmát tartotta szem előtt és ezt akarta a legnagyobbá tenni, Bülow már azt vallotta, hogy már a kontinentális politika *súlyát* is csak világpolitikával lehet fentartani. A világpolitikáról való lemondás egyenlő volna a német nemzeti életerő lassú, de biztos elbénulásával.

Csoda-e tehát, ha egy Bülow a világháborút,

melyben a leszámolás megkezdődött, nem nézheti a Villa Malta ablakából, mint memoire-okat író csendes szemlélő. Vilmos császárnak elhatározása nagyon is érthető s hogy egy volt kancellár elfogadja a quirináli nagykövetség vezetését, az nemcsak Bülow hazafiságát jellemzi, de azt is, hogy milyen fontos hely ma a háború tornyosuló hullámai között éppen az a pont, melyet a háborús hullámok még nem borítottak el.

Bülowra nagy missió, éber feladat vár tehát. De a kinevezésének még sincs provokatív jellege sem Olaszországgal, sem az ententetal szemben. Bülow Rómában a legnépszerűbb emberek egyike s állandó összeköttetést tartott fenn mindig a vezető körökkel. Bülow megbízatása csak emeli a német quirináli követség díszét s honorálás számba mehet Olaszországgal szemben az olasz kormány korrekt magatartásáért. De természetesen senki Bülownál hamarabb nem venné észre s hathatósabban nem tudná ellensúlyozni és eredménytelenné tenni, ha más törekvés mutatkoznék.

Az entente-tal, nevezetesen még Angliával szemben sem kihívás Bülow megbízatása, mert éppen Bülow volt az, aki az Angliával való jobb viszonyt szívesen megteremtette volna, ha annak nem az lett volna az ára, hogy Németország rendelje magát alá Anglia törekvéseinek. Németország a másodrangú szereppel a világpolitikában nem érhetne be, Anglia pedig a paritás alapján nem kért az alliance-ból. És hogy a mai háború Angliával tört és a leszámolás ideje megjött, abban valóban Bülownak keze ártatlan.

Bülow ügyes és tapasztalt kezére azonban a mind jobban növekvő világháború közepette szüksége volt Németországnak. Vilmos császárt tehát az elhatározásában csak a kellő előrelátás, a helyzetek jó megítélése vezette. Jól látta, hogy Bülownak ma a német quirináli nagykövetségen van a legmegfelelőbb helye, ezért bízta meg a nagykövetség vezetésével.

Frigyes főherceg tábornagy.

December 10.

A dicsőségesen harcoló osztrák és magyar hadsereg főparancsnokát, *Frigyes* főherceget a király tábornaggyá nevezte ki s legfőbb megbízásból báró Bolfras tábornok, a király katonai irodájának főnöke nyújtotta át a legfelsőbb kinevező kéziratot. A főhadiszálláson rögtön lelkes ünneplésben részesítették *Frigyes* főherceget, aki mély meghatottsággal fogadta a legfőbb hadúr elismerését.

Frigyes főhercegnek e kitüntetése azonban nemcsak a vezető katonai körökben, de az egész hadseregben, sőt az egész országban nagy örömet keit. Nekünk magyaroknak különösen okunk van örvendezni, hogy *Albrecht* főherceg öröke – amely *Albrecht* halála óta nem töltetett be – *Frigyes* főhercegre száll, mert *Frigyes* főherceghez mindig, a mostani háború előtt is, közel állott a magyar nemzet. Mondhatjuk, hogy *Frigyes* főherceg ismerte s ezért szerette és becsülte a magyar lelket. Neki nem volt szüksége a mostani háború nagy tanulságaira, hogy értékelní tudja a magyar nemzetet és a magyar katonát.

Megvan ennek a katonai magyarázata is. Frigyes főhercegnek mindig az volt a hadseregről a véleménye, hogy a hadsereg értéke az *egyének* értékétől függ. Azon katonai vezetők közé tartozott, kik embernek nézték a katonát s nem gépnek, következésképp úgy bánt a katonákkal, mint bajtársaikkal és arra volt gondja, hogy a katona mentül több ember legyen, mert annál jobb katona lesz. Mondani sem kell, hogy a most folyó háború katonailag ezt a felfogást mily fényesen igazolta. Nemcsak nem áll, hogy ma a technikai eszközök mellett a személyes érték, bátorság, erény nem érvényesül, ellenkezésképp, láttuk, hogy erős lélek kell a háborúban is. Hindenburgnak az erős idegekről tett kijelentése szinte szállóigévé lett – de abban az értelemben, hogy az erős idegek erős lelket is jelentenek.

Frigyes főherceg tehát méltán foglalja el helyét a legfőbb katonai méltóságban. Az a páratlanul álló haditény, melyet az osztrák és magyar hadsereg először a többszörösen túlerős ellenség fel-tartóztatásával, majd erőteljes offenzívájával s mostani Nyugat-Galiciában és Orosz-Lengyelországban folyó mérközésével véghez vitt, mindenkorra nevezetessé tette azok nevét, kik e hadműveletet intézték. Frigyes főherceg pedig jeles vezérkari főnökünkkel, Hötzendorfi Conráddal teljes egyetértésben és állandó együttműködésben ott van a harc-téren s egyrészt valóságos atyja a katonáknak, másrészt a legbiztosabb kezű hadvezér. A legfőbb hadúr elismerése tehát természetes volt s csak kifejezése annak az elismerésnek és hálának, mellyel

a nemzet az egész hadsereg és vezetői iránt viselkedik. Frigyes főherceg ugyan a legfelsőbb kinevezést a „hősöknek tulajdonította, kik összehasonlíthatatlan vitézségükkel a legfőbb katonai méltóságot kiküzdötték neki”, de e nyilatkozata is csak arról tanúskodik, hogy mennyire összeforrottnak érzi magát katonáival. Frigyes főherceg most nem mondotta – nem is mondhatta –, de a magyar képviselőháznak, illetve a magyar nemzetnek nemrégiben a miniszterelnök által megüzentette, hogy mily hősöknek tartja a magyarokat s hogy mit köszönhet a monarchia a magyar nemzet hősieségének, a magyar katona dicső erényeinek. Ez az üzenet arról a helyről, hol a háború tűzének lángjait legjobban látják, hol legjobban tudják, hogy ebben a tűzben kiknek tettei, nevei ragyognak, megtalálta a magyar nemzet szívét. Megdobbant ez az örömtől s azért most, midőn a legfőbb hadúr Frigyes főhercegnek küldi a legnagyobb elismerést, szíve egész melegével veszi körül Frigyes főherceget tábornagyi méltóságában. Aki megtalálta a nemzet szívéhez az utat a békében, annak valóban joga van arra, hogy háborúban, mikor annyi véráldozatra van szükség, irányítója legyen a nemzet erejének. A legfőbb katonai méltóságot igaz örömmel látja a nemzet abban a kézben, melyet olyan lélek mozgat, amely a katonában embert, a nemzetben lélekkel bíró organizmust lát.

Frigyes főherceg nem a háború nagy tanulságai-ból tanulta ezt meg, de annál inkább bízhatunk abban, hogy legfőbb méltóságában az alája rendeltekkel is megérteti – a háború után.

A magyar nemzet értékelése.

December 18.

Diadalmas örömtől visszhangzik a német, az osztrák és a magyar sajtó az oroszlengyelországi és galíciai győzelem hírére és mindenütt a legnagyobb hálával és elismeréssel emlékeznek meg a német és az osztrák és magyar hadseregről. Ez a pillanat tehát legkevésbé látszik alkalmasnak elszomorító, sőt egyenesen felháborító jelenségekkel való foglalkozásra. De mivel a háború eme nagy fegyverténye is a német, osztrák és magyar seregek hősiességét dokumentálják, talán éppen ez a pillanat olyan, melynél fokozottabban érezni fogja mindenki, hogy minden igazságtalanság, minden nemzeti egyéniségünk ellen irányuló és a történelmi tanulságait is arculcsapó szándék mennyire csappanthatja azt a nagy lelki és erkölcsi erőt, mellyel harcainkat vívjuk.

Arról van szó, hogy míg Németországban mindjobban tudatára jönnek *a magyar nemzet értékének*, melyet a háború oly fényesen revelált, addig bizonyos osztrák körökben újra és újra előállnak az összmonarchia régen csődöt mondott eszméjével s egyenesen úgy állítják be a mostani háborút, mint amely igazolása e törekvésnek s következésképp a háború gyümölcse kell hogy az új Nagy-Ausztria legyen.

Csak a minap olvashattuk a Frankfurter Zeitungban egy német tisztnek levelét, melyben sajnálkozását fejezte ki a német tiszt, hogy a németországi sajtó nagy része még most sincs tisztában Magyarországnak közjogi helyzetével; hogy nem lát-

ják, „hogy Magyarország teljes és egyenlőrangú fele a kettős monarchiának; hogy folyton csak német-osztrák seregekről írnak, holott – mint a német tiszt írja – *osztrák* és *magyar* közös intézményekről van szó s mi az a pár szótag (tudniillik a magyar szó kiírása) akkor, ha arról van szó, hogy piros-fehér-zöld lobogós fegyvertársainknak *külsőleg is megadjuk azt a becsülést, amely megilleti őket*”.

íme, mikor így írnak és így éreznek már a németek, közül azok, kik a világháború fénye mellett látnak és megtanultak olvasni a kettős monarchia életkönyvében, akkor előáll az osztrák sajtó – természetesen magas hátvéddel – s az osztrák egységes állam gondolatának csinál minduntalan propagandát.

Dr. Králik Richárd, kinek a közelmúltban jelent meg *Ausztria története* című nagy műve, melyet olyan osztrák bibliának szánt, a Reichspost minapi (dec. 17.) számában „Die Folgen des Weltkrieges” című nagyobb tanulmányában arra a merényletre vállalkozik, hogy most a háború tanulságai és következményei gyanánt hirdesse az Új Ausztriát. Králik költői lendületű tehetsége mindjárt verseket is farag:

Euch, ihr Slaven und Germanen,
Ihr Magyaren und Romanen
Ist im *neuen Oesterreich*

de az ilyen exaltációval még nem törődnének, ha nem látnók és nem tudók, hogy itt komolyan megy a dolog s tárgyi argumentumokkal és majd

politikai törekvésekkel, iparkodnak alapot vetni ennek az ideának. Maga Králik is sokkal tekintélyesebb ember Ausztriában, mintsem hogy a poétaságban merülne ki a befolyása.

Lássuk tehát néhány idézetben, mit is hirdetnek már a háború közepette a Lajtán túli ellenségeink.

Der erste Erfolg des Weltkrieges wird – írja Králik – die Befestigung *des österreichischen Staatsgedankens* bleiben. Nagy elégtétellel konstatálja ezután, hogy már az ő történeti művében is éppen ennek az osztrák államiság gondolatának létezését, valóságát emelte ki. Majd így folytatja: a háború bebizonyította, hogy „Oesterreich ein Rechtsstaat höherer Ordnung ist”, sőt ebben a magasabb rendű osztrák jogállamban látja az előképét a jövő államainak, melyekben minden nép a maga jogához jut. Ennek a népek egyenlőségét biztosító államjogi egységnek lesz mintaképe az Új Ausztria és azért nyíltan hirdeti a törekvést az egységes Ausztria megteremtésére: „Tendenz zur Einheit des Staates, zur Vereinigung des ganzen Volkes... Králik szerint e törekvés benn van az idők méhében, benn van a történelmi fejlődésben. Nem a háború teremtette meg, csak *jobban felébresztette* és a törekvést igazolta.

Valóban el kellene keseredni minden magyarnak, midőn Ausztriából ilyen hangokat hall előkelő helyekről s midőn ilyen törekvéseket hirdetnek nagy pártok cégére alatt, ha a magyar nemzet nem azért harcolná a maga harcát most is egész lélekkel, mert tudja, hogy ez kötelessége, hogy ez nemzeti erejének próbája és egyúttal ezeréves élet-

nek és fejlődésének élet-halálharca. A magyar nemzetet ezek a disszonáns hangok, illetve sokkal több, ezek a háború tanulságai és dicső tényei láttára egyenesen vakmerő merényletek nem fogják útvjáról letéríteni a háborúban se, de még sem szabad feljegyzés nélkül hagyni azokat, mert ezekkel számolni kell. És le is kell számolni. A magyar állam jelenlegi vezetőinek figyelmét több ízben felhívtuk már e jelenségekre. Hogy résen vannak-e, nem tudjuk. Tisza István ajkáról ugyan a parlament ülésén hallottuk, hogy a háború tanulságai nem maradhatnak gyümölcsözetlenül a magyar nemzet számára se, de sajnos, látjuk, hogy a gyümölcs ilyen színnel s ilyen ízzel érik, amilyen a Králíkok felfogása.

A magyar nemzet vezérférfiainak kell tudniok, hogy az ő kötelességük tovább terjed, mint a háborúban vezéreknek lenni a megfeszített nemzeti munkában és harcban. A jövő biztosítása és előkészítése is a kormányzati kötelességek közé tartozik. Hála Isten, a magyar nemzet nem egyeseknek erejéből fogja meríteni a maga nemzeti és állami létének megőrzésére, további kiépítésére az erőt, ez benne van a nemzet organizmusában, lelki és fizikai erejében. Állami életünk vezetőinek tehát csak tudatában kell lenniök a mögöttük rejlő erőnek, annak, melyet mint a nemzet mandatáriusai ettől a vért adó, győzelmeket arató, hőslékű létét és alkotmányát egyaránt védő nemzettől kölcsönözhetnek.

Bosznia és a dualizmus.

1915, Február 9.

Alig történt meg a közös külügyminiszteri székben a változás, híre járt, hogy a közös pénzügyminisztériumban is változás lesz. *Bilinski* távozik és *Körber* jön.

Hogy a háború folyamán éppen a közös miniszteri székek cseréltek gazdát, mindenesetre feltűnő dolog, de ha nem kutattuk gróf Berchtold távozásának okát, nem feszegetjük *Bilinski* bukását sem. *Bilinski* a bukásra megérett akkor, mikor a szerajevói merénylet véres kézzel lerántotta a leplet a boszniai állapotokról. Mi akkor rögtön azt vallottuk, hogy a felelős tényezők éppen a felelősség elvénél fogva kell hogy viseljék a monarchiára oly súlyos csapás következményeit.

A háború hulláma most magával ragadja *Bilinski*t is. És jön *Körber*, az osztrák államférfiak egyik legjelentékenyebbje, ki tökéletesen ismeri Ausztria ügyeit, csak Boszniát és Hercegovinát nem ismeri s csak azt a nyelvet nem érti, mellyel Bosznia-Hercegovinában megértetheti magát.

De az igazat megvallva, a mai súlyos állapotok között nem ez a fontos. *Körber* egyéniségének mérlegelését bátran kikapcsolhatjuk a számvetésből, midőn a háború kellő közepén a közös pénzügyminiszterségben beállott változásról s annak jelentőségéről kell írni. Hiszen Bosznia-Hercegovina kormányzásáról most beszélni se lehet. A katonai uralomé ott a szó. *Körber* csak gíbicelhet Bécsben a Johannes-gasseban, hogy a háború Bosznia-Hercegovinára is milyen kimenettel fog végződni.

De éppen ez a szó: *a háború után*, ez az, ami fontossá teszi a mostani körös pénzügyminiszteri változást. Mikor a háború talán egész Európa térképén jelentős változásokat fog előidézni, a háború után talán csak nem akarjuk fentartani Bosznia és Hercegovinára nézve a mostani állapotot, hogy a közös pénzügyminisztérium igazgatása alatt tovább lebegjen, mint Mohamed koporsója Ausztria és Magyarország között. Bosznia *közjogi rendezésének ideje* itt lesz a háború után. E nehéz kérdésnek szemébe kell nézni s ezt a célt nyíltan be kell vallani. Bosznia annexiója alkalmával úgy is újra kísértett a birodalomnak, mint egyetlen jogalany-nak fikciója, el kell ezt végleg tüntetni akkor, midőn Ausztria és Magyarország a nagy harc után új életet kezd.

A kérdés mindenestre nehéz. Az 1880. VI. t. c. el is rendeli, hogy minden *változáshoz* Boszniának a monarchiához való viszonyában *a monarchia két államának egyetértő jóváhagyása szükséges*. De nem is akarhatunk mást Ausztriával szemben. Egy élet-halálharc megvívása után ki akarja az új életet széthúzással és egyetlenkedéssel kezdeni?

Másrészt azonban úgy a történeti jog, mint a geográfiai és ethnográfiai valóságok természetes követelménye gyanánt tűnik fel, hogy Bosznia és Hercegovina Szent István koronájához csatoltassék. A 67-iki kormányzási eskü ugyanazt rendeli, mert abban világosan benne van, hogy „Magyarország és társországainak mindazon *részeit* és *tartományait* melyek *ezután* fognak visszaszereztetni, koronázási eskünk értelmében is a nevezett országhoz és társ-

országaihoz visszakapcsolandjuk”. A Horvátországgal kötött egyezmény, az 1868. XXX. t.-c. pedig Dalmácia visszacsatolásának követelését is megállapítja. Ezt természetesen Horvát-Szlavonország területéhez.

Mindezek a kérdések a *dualizmus* keretében kell, hogy megoldassanak a háború után, mert hovatovább jobban bebizonyosodik, hogy a monarchiának két természetes központja van: Bécs és Budapest és mindegyiknek meg van a maga természetes szférája. Hála Isten, a háború megmutatta azt is, hogy a magyar és horvát nemzet testvéreknek tekintik egymást a halálban, tehát annál inkább az életben. Ha Bosznia és Hercegovina közjogi rendelkezése, Szent István koronájához való csatolása azt kívánná, hogy Horvátország területe is nagyobbodjék, ez még mindig üdvösebb volna, mintha a monarchia déli részén éppen a *rendezetlen* állapot alkalmas talaj délszláv álmok ápolására. Ausztriának, melynek ugyancsak nem válik hasznára és belső életének konszolidálására, ha még szláv elemekkel s területtel gyarapodik, ezt épp úgy be kell látnia. A dinasztikus érdek, vagy mondjuk a kettős monarchia közös érdeke hasonlóképp ezt sürgetik. A közös pénzügyminiszterre tehát nagy feladatok várhatnak, éppen most, amikor tulajdonképpen közvetlenül ne is igazgathatja Boszniát. Ez a feladat: a jövő előkészítése. Ezért fontos, hogy a közös pénzügyminiszterumból Bilinszki távozik és Körber jön. Mint kvalitásokkal bíró, Ausztria érdekeit is világosan látó ember, Körber sokat tehet a monarchiára e fontos és elodáz-

hatatlan kérdés megoldása ügyében. Mert ha a két miniszterelnökre tartozik is Bosznia és Hercegovina helyzetének közjogi rendezése és ha az ő kötelességük formális javaslatot terjeszteni a parlamentek elé, az, aki Bosznia kormányzására ma befolyást gyakorol, sokat tehet olyat, ami a két miniszterelnök útján simábbá, akadálytalanabbá teszi.

Oroszország és a Dardanellák.

Március 1.

A Dardanellákat bombázó francia és angol flotta, vajjon Sasonownak, az orosz külügyminiszternek ama kijelentését akarja-e realizálni, hogy „a török háború közelebb hozza Oroszországot *azon törekvéshez*, hogy a nyílt tengerhez jusson?” Olyan világgraszoló kérdés ez, mely a Dardanellák ostromát a jelenlegi háború legnagyobb és egyúttal a legmeglepőbb tényévé teszi.

Mert a felelet semmi kétség sem lehet, hogy Sasonow óvatos és mégis nyílt kijelentése *az orosz uralomnak Konstantinápolyra és vidékére való kiterjesztését jelenti*. Aki még kételkedik ebben, az hallgassa meg, hogy mit mondott Sasonowval egyidejűleg Goremykin orosz miniszterelnök, Goremykin már egyenesen „Oroszországnak *Konstantinápoly kapui előtt való fényes jövőjéről*” beszélt. Sőt ezzel sincs kimerítve és meghatározva az orosz törekvés, Gurko, az orosz birodalmi tanács elnöke Oroszország törekvését ugyancsak most így jelölte meg: „mi kívánjuk *a valóságos egyesülést a délszlávokkal.*”

Íme, ilyen kommentárok – s ugyancsak előkelő és illetékes ajkokról valók – kísérik a Dardanellák

bombázását, az angol és francia ágyúk bömbölését. Mihelyt a Fekete-tenger orosz tóvá változik, a balkán-államok önálló léte és fejlődési lehetősége megszűnt. Egyszerre vége amaz álmoknak, sőt az életerőt csodásan nevelő törekvéseknek, melyek jegyében a Balkán-háború is megindult.

A bolgár lapok már nyíltan hirdetik is visszhangul a Dardanellák bombázására, hogy Oroszországnak törekvése: a kisázsiai partokon megvetni a lábát, a Balkán-államok végromlását jelenti. Sőt már a görög lapok is hasonló hangnemben írnak. A görög félhivatalos meg meri mondani, hogy Oroszország eddig a kis Balkán-államok védőjének hirdette magát, de ha Konstantinápolyt és a Dardanellákat elfoglalja, kitűnik, hogy a *pánszláv egoizmus imperialista agresszivitássá vált*.

Íme Görögországnak is fáj már a feje az angol-francia bombázástól. Nem lehet a helyzet más Olaszországban és a többi neutrális államokban se, melyek eddig részben az ententera kacsintgattak, részben várták a jó, illetve jobb szerencsét. Az összes Fekete-tengeri, Aegei- és Közép-tengeri hatalmaknak is megrémülve kell gondolni arra az eshetőségre, hogy Oroszország jusson a világ egyik legfontosabb partjának birtokába.

De éppen azért a Dardanellák bombázása talán jókor, még idejében jó. Oroszországról le hull a maszk a háború kellő közepén. Igazolva van az osztrák és magyar monarchia keleti politikája, mely midőn önzetlen jóakarattal támogatta a Balkán-államok szabad fejlődését, midőn Oroszország védő karjaiban látta a megfojtó karokat. Ezt hirdeti

már a folocsúdott Balkán-államok lapjai is. És ebben van az igazság is. Oroszország még a mostani háborút is azon hamis ürügy mellett provokálta, hogy egy szláv Balkán-állam függetlenségét és szuverenitását védelmezi. És íme, már a háború alatt kitűnik, hogy Oroszországot régi vágyai és imperialisztikus törekvései hajtják: megszerezni birodalma kulcsát: Konstantinápolyt.

Az angol-francia hajók bombázása pedig azt mutatja, hogy Oroszország ezen, most már nyíltan is bevallott törekvését diplomáciája is elősegítette. Megerősíti ezt ama görög híradás is, hogy a Dardanellák bombázását hat nappal megelőzőleg Anglia és Oroszország között hosszas tárgyalások folytak. Igaz, hogy a görög híradás úgy tudja, hogy Anglia hangsúlyozta, hogy a Dardanelláknak és Konstantinápolynak nem szabad *egy kézben* lenni, hanem Anglia és Oroszország között kondiminiumot kell hogy képezzenek, de ki tudja ma megmondani, hogy mit jelent e formula és hogy ki fog tudni egy világháború végén az orosz törekvésnek ellenállni, ha az a lábát megvetette Kisázsziában és zsebre vágta birodalma kulcsát.

Ma tehát a helyzet az, hogy ami ellen Franciaország, de főképp Anglia folyton tiltakoztak, amit a krími háború után a párisi szerződésben megállapítottak s ami mellett folyton izgatták még Ausztria és Magyarországot: hogy a Dardanellák ne legyen szabad út az orosz flotta részére és ne kerüljön orosz kézre, ezt a mindig perhorreszkált törekvést és célt most Anglia és Franciaország hajóhada szolgálja. Az angol politikának a háború

alatt tapasztalt perfidiái és pálfordulásai között is ez a legmeglepőbb, a legkihívóbb és legerköcs-
telenebb. Sasonow és az orosz államférfiak nyilat-
kozata után ámulva láthatják ezt a Balkán-államok,
melyek nem akarták elhinni, hogy számukra egye-
dül Ausztria és Magyarország keleti politikája a
jóakarát és becsületesség politikája, ellenben az
orosz politika álarcban a létük ellen a romlásukra tör.
A maszk lehullott Anglia asszisztenciája mellett.
Hisszük, hogy Oroszország valódi arcától meg fog-
nak borzadni a létüket és függetlenségüket féltő
Balkán-államok és a neutrális hatalmak is, melyek-
nek talán mégse mindegy, hogy az orosz medve
az Északi-tengertől a Urálon át a Földközi tengerbe
nyújtja-e ki a lábát.

Przemysl eleste.

Március 23.

Przemysl büszke vára romhalmaz. Ez a gondo-
lat nehezedik lelkünkre, hiszen a Przemysl név-
hez lelkünknek annyi reménye, álma fűződött.
Képzletünkben Przemysl volt a várkastély, melybe
orosz halandó sohasem teheti be a lábát. Przemysl
volt az a vaspáncél, melyet, aki mint a monarchia,
a testén hord, sérthetetlen. A Kárpátok falával
bekerített Magyarország kapuja előtt Przemysl
volt a Cerberus. Azt hittük, hogy sárkányfogai között
fennakad mindenki, aki a kapun be akar hatolni.

És most Przemysl romokban hever. A várkas-
tély – nincs. A páncél a tűzben elolvadt. Cerbe-
rus kiadta páróját. De nem ellenséges golyó teri-
tette le. Romokká nem orosz ágyúk lötték.

Vaspáncélját is önkezelével szaggatta össze. A tragédiában ez Przemysl várának a büszkesége, ha mindjárt lelkünkben ez a legtragikusabb. A fővezér a Przemysl elestét bejelentő hadseregparancsban méltán küldhette a bajtársi üdvözlést és köszönetet Przemysl *le nem győzött hőseinek*. Mert a vársereget alkotó Tamássy-féle honvéd divízió, a magyar vartüzérség győzhetetlen volt még az utolsó kirohanás és az utolsó orosz támadás alatt is, amikor már az éhség volt a várparancsnok, akit nem a hadúr nevezett ki, de akinek szavára katonáink ép úgy engedelmeskedtek.

Pedig nehéz lehetett – szinte emberfeletti az engedelmeskedés. Hiszen Przemysl vár tragédiája a saját testét önkezelével szétmarcangoló hős példája marad, aki semmit se hagyott élő húsából a vér-szomjas ragadozónak – csak a csontvázát darabokra törve. Az erődművek összerombolvák. A municióraktárak nagy teli hamuvedrek. A hidak helyén mély űr tátong. A közlekedési eszközök minden faja hasznavethetetlen törmelék. Telefon, távíró, Marconi-állomás mindmegannyi holt pontja az életnek. Az utolsó szikrában Kuzmanek várparancsnok a várat átadó bejelentése vetette fel szomorú fényét a hadvezetőség szeme előtt. Azután a rádióállomás is levegőbe repült, hogy onnan többé semmiféle hír ne röppenjen a világba.

Az öntestét széttépő hősnek volt annyi ereje, hogy a reá leselkedő ellenfelét mindaddig visszatartotta, míg az utolsó véredényt és ideget le nem tépi magáról. Az orosz támadó sereg nem tudta megtörni a vársereg ellenállását akkor sem, midőn

már a védekező sereg fegyvereinek ropogását túlharsogta a robbantások szörnyű, végítéletszerű dörgése. Az irtózatos detonáció pokoli zenéje mellett az orosz hadsereg ugyancsak nem járhatta a diadaltáncot, mert a földrengésszerű rázkódtatások elmúltával az orosz hadsereg csak azt láthatta, hogy a Przemysl büszke vára eltűnt – a földbe ásott sírjában s neki mint ellenfél csak az maradt, hogy koszorút tegyen a hős fejfájára.

Az orosz sereg csak tisztelgéssel fogadhatta a hős várparancsnokot és egytől-egyig hősökből álló seregét is. A fegyverletétel alatt éreznie kellett, hogy a hősök fegyvereiket nem a cár, de az Éhség előtt rakják le, mely a cárnál is hatalmasabb. Magyar anyák, hitvesek, gyermekek hősöket sirasatnak tehát az orosz fogságba került fiaiokban, férjetelekben, atyátokban. Szívünk sajog ugyan a szomorú látványra, hogy hősök hosszú sora húzódik fegyvertelenül Przemysl büszke várának sírhelye mellől az orosz síkságra, de nem szabad feledni, hogy ők már eddig is a hős védelem alatt többet tettek a hazáért és több kárt tettek az ellenségben, mint amennyi a létünkért vívott harcban kinek-kinek a kötelességteljesítés aránya szerint kijut. Ők megtették kötelességüket – a legnagyobb önfeláldozásig, ami e háborúban csak tapasztalható és elgondolható volt.

Mialatt pedig fájalmunkban tiszteljük a fogolyhősöket, gondoljunk a magunk kötelességére, hogy azt úgy tudjuk teljesíteni, mint a przemysli hősök.

Legfőbb kötelesség a kislelkűség leküzdése. Szálljon belénk és mindenkibe a przemysli vársereg

nagylelkűsége. A Kárpátokban küzdő seregeinknek is ez fogja nevelni az erejét, ha látják, hogy mennyire fájdalmas a szívnek Przemysl eleste, annyira nem jelenti az leveretésünk kezdetét. A védőseregnek fogságba jutása nagy fájdalom ugyan a honfiúi szívnek, de a szám sem gyöngíti jelentékenyen összes haderónket. A Przemysl vára alól felszabaduló orosz sereg pedig alig jó számba a harcban álló seregek millióihoz képest. Öt-hat divízió lehet mindössze. Talán annyi se, amennyi már *halált halt* az orosz hadseregből Przemysl ostroma alatt.

Przemysl tehát, ha nem is vált valóra a hozzá fűzött álmunk, de a hadvezetőségnek a háború fordulatai és alakulata szerint való számításaiban betöltötte szerepét. Nagyban hozzájárult a hadműveletekre, azonban alig lesz befolyása a vár elestének, mert a második ostrom óta nem volt már aktív szerepe Przemysl várának. A mai háború és hadviselési mód amúgy is megmutatta, hogy a hadtudomány és a nyomában járó közhit sok légvárat építettek, melyeket a háború első fuvalata elsöpört.

A váraknak szerepéről vallott vélemény is ilyen légvár volt. *A háború a maga egészében vett fel várharc jellegét*, melyet a várszerűen megerősített sáncokból és lövészárkokból vívnak. A földfeletti harcból földben folyó és földalatti harc lett. Minden talpalatnyi föld tehát, melyen hadseregünk áll és küzd, erőt jelent a lélekben erős hadsereg. *Modern Anteusok* lettek katonáink, kik a földből visszatudják nyerni erejüket. Ha tehát Przemysl

büszke vára el is tűnt a föld színéről – ez nem kiseb-
 bíti annak a földnek erejét, melyen hadseregünk áll.
 Bizzunk a haza földjének titokzatos erejében.
 És tegyünk meg mindent, hogy e föld mentül ter-
 mékenyebb, mentül több erőt adó legyen és az
 lesz, ha nemcsak a fájdalom megszentelte könnyel
 áztatjuk, de *lelkünk* és testünk minden erejét belé-
 sugározzuk és belefektetjük. Megérzi majd ezt az
 anyaföldön keresztül az a testvérünk is, ki a földbe
 ásva magát küzd tovább a le nem győzött hősök
 legendás bátorságával – Przemysl váráért már
 nem, de hazájáért és a végső diadalért.

Bismarck.

Március 31.

Ha nem esnék Bismarck születésének százéves
 évfordulója a világháború évébe, akkor is nem
 egyszer foglalkoznék a német, sőt a világsajtó a
 mostani háború alatt Bismarck alakjával és politi-
 kájával. Hiszen szinte refrainszerűen mondogatják,
 hogy a Kárpátokban, a Memel partján és a Vogé-
 zekben folyó harcok utolsó láncszemei annak a
 politikának, melyet Bismarck inaugurált. Bismarck
 születésének holnap ráánkösöntő száz éves évfor-
 dulóján, tehát még kevésbé mehetünk el Bis-
 marck vasalakja mellett, hogy fel ne pillantsunk
 reá és meg ne hallgassuk a történelem szavát,
 mely immár a visszhang tisztaságával beszél a
 Bismarck idejéről, nagyságáról.

A németekről ellenséges és gyűlöletes hangon
 író entente-sajtó azt hangoztatja, hogy a német
 népnek génusza a mostani háborúban – *Nietzsche*.

A nietzschei, barbár értelmű „Willen zur Macht” szállta meg az entente-sajtó szerint a német népet s az egy ördögös dühösségével akar mindent letörni, ami nem német, vagy legalább is ami útjában áll a nagy célnak – Deutschland über alles.

A gyűlölet csak igaztalan ítéleteket teremhet, így van ez ezúttal. A németek háborús szellemének semmi köze a nietzschei őrjöngéshez és hóborthoz. A durvaság maga nem erő. Nietzsche durva „Willen zur Macht”-ja, mely minden morális korlátot összezúzott, nem az az erős akarat, melylyel Bismarck a német nemzetet összekovácsolta s nem az a győzelmi akarat, mely a német nemzetet most átjárja és erejében fokozza. Ha perszonalifikálni akarjuk ma – az élőkől eltekintve – a német nép génuszát, mely *a háborúra nem inspiráltat de a háborúban lelkesíti*, az Bismarck szelleme. Bismarck forrasztotta össze a német népet egy érzésben, egy célban, egy akaratban, illetve amit e tekintetekben Bismarck emberi ereje és belpolitikája hibái miatt el nem érhetett, azt végzi el most a nagy háború, – ez az egyes emberénél annyiszor nagyobb hatalom. A német nemzet, melyet Bismarcknak sikerült a Hohenzollern hegemónia alatt erős nemzeti államban egyesíteni. a mostani világháború alatt forrt össze igazán érzelemben s szolgál és tekint egyetlen célra: a német nagyság megőrzésére és fokozására.

De ha Bismarck szelleme a harcoló német nép génusza is, a történelem visszhangja mintha azt mondaná, hogy *ezt a világháborút* nem a Bismarck politikája okozta, még közvetve se. Bismarck poli-

tikája nem nézett olyan csillagokba, melyekbe háborút jeleznek. Bismarck a német nemzet erejét összegyűjtötte, nemzeti érzését felfokozta, Németország kontinentális hatalmát nagy célul kitűzte, de Bismarck nem csinált olyan politikát, hogy az ok okot követve, világháborúba sodorja alig meghatalmasodott nemzetét. Az a politika, melyet Bismarck 1854-ben kitűzött, de amelyen lelkében már régen merengett és dolgozott, nem most folytatódik a kárpátokban, Visztula és Memel partján és a Vogézekben. Még ha igaz is, hogy a Bismarck győzedelmes politikája oltotta be, mint mérges fullánk, a francia nemzet testébe a revanche gondolatát, ez maga nem szülte volna a világháborút. Különösen nem Oroszországgal szemben, melyre Bismarck ha nem is félelemmel, de félszemmél mindig odatekintett s kereste, vagy inkább kívánta barátságát. És Bismarck értett hozzá, hogy a berlini kongresszus dacára hol megnyirbálta az orosz sas szárnyait, mégis fentartsa Oroszországgal a jó szomszédi viszonyt. Az úgynevezett orosz-német viszonybiztosítási szerződés is csak Bismarck bukásával ért véget s nem is Bismarck volt az, aki a német tengeri uralom olyan irányát vagy arányait szabta meg, melyet azután az angolok jogtalan és irigy féltékenységgel szemléltek. A német nemzet ereiben a vért Bismarck dagasztotta meg, de ő azt hitte, hogy ennek számára elég bő csatorna van a kontinensen is.

Bismarck különben sem tartozott a mohó étvágyú államférfiak közé. Sokkal több volt az okossága, mintsem a mérsékletet ne tartotta volna a

legnagyobb politikai bölcseségnek. És azért nem árt, ha a Bismarck szellemétől:– ha már háborúba szorítottak ellenségeink, – hagyja magát inspirálatni a német nemzet. Nem rossz génusz ez a háborúban se. Van ennek a szellemnek annyi energiája, hogy lelkesítsen, erős akaratot acélozzon és van annyi önmérséklete, hogy a lehetőségekkel, melyek közé a nemzetek ereje, pszichéje, története is tartozik, számoljon.

A világtörténelem visszhangjának szava így varázsolja elénk Bismarck politikáját és nagyságát.

A német nemzet pedig, mely a háborúban olyan nagy, erősnek, céltudatosnak és vasakaratúnak bizonyult, amilyen maga Bismarck volt, büszkén ünnepelheti génusza személyesítőjének százéves születési évfordulóját. A bismarcki műre, a német nagyság e fundamentumára, békében és háborúban olyan hatalmas építményt emelt, melyet a világ megcsodál s amelyet nem a nietzschei durva erkölcsi törvényeken keresztül gázoló „Wille zur Macht”, hanem a fegyelmezett, erkölcsi erőtől kemény vasakarat hozott létre.

Nagypéntek a háborúban.

Április 7.

Miképp ül magában a város, mely néppel volt tele, özvegyé lett a népek asszonya.

Sión útai szomorkodnak azért, hogy nincsenek, kik az ünnepre jöjjenek.

Minden népe fohászkodik és kenyeret keres, minden drágaságait odaadják eledelért, hogy megelégedjenek.
(*Jeremiás siralmi.*)

Európa nemzeteinek siralmává lettek Jeremiás siralmai. Jeruzsálem ugyan nem pusztult el. A nemzetek fővárosainak falai mind épségben vannak, de ki nem hallja a népek lelkéből feltörni e siralmakat. Nem a háború, de a pusztításai miatt. A harcmező mindenki szemében a hősök földje, az eszmékért halált halók Golgotája, de a kereszt tövében a fájdalom nem szűnt meg még az Istenanya szívében sem. A nemzetek is siratják diadalmas halálban elvérzett fiaikat. Megözvegyültek a népek asszonyai. A néppel teli városok néptelenednek. Nincsenek, akik ünnepeljenek. És a nép fohászkodik a kenyérért. Odaadja minden drágaságát. Odaadja fiainak életét is, hogy megéledjenek, hogy új nemzeti életre szülessenek.

A háború keresztje tövében csakugyan Jeremiás siralmi lettek a népek nagypénteki énekévé. És míg a népek és nemzetek Nagypénteken a Krisztus keresztjéhez a fájdalomban is boldogan húzódnak, mint megváltásuk fájához, addig a háború keresztje alatt szenvedő emberiség a világháború Nagypéntekén a Golgotán áthaladva, lehetetlen, hogy ne hallja a Krisztus ajkáról is a Jeremiás siralmait: „Óh, ti mindnyájan, kik átmentek az úton, figyelmezzetek és lássátok, ha vagyon e fájdalom, mint az én fájdalom, mert megszedett engem, (mint a szőlőt), mondotta az Úr az ő elbúsult haragja napján) Jeremiás e siralma a világháború Nagypéntekén a Krisztus lelkének fájdalma. Nemzeteknek, kik mindannyian a Krisztus keresztje árnyékában és fényében nevelődtek fel, lehetetlen meg nem érezniök Krisztus e panaszát. Hiszen gyil-

koló fegyverrel állnak szemben egymással azok, kiket Krisztus érettük ontott vére forrasztott testvérekké.

A Krisztus ajkáról elhangzó panaszt és fájdalmat meg kell hallanunk, ha mindjárt tudjuk is, hogy nem mi kényszerítettük a bűnök ostorával az európai nemzeteket a világháború keresztútjára. De ha már járnunk kell e keresztutat, járjuk a Krisztus lelkének hősiességével, emelkedettségével, megnyugvásával. Higyjünk a világháború Nagypéntekén a kereszt megváltó hatalmában. A keresztfa az Istenember csurgó véréből öntözve lett a legdrágább gyümölcsöt, lehetetlen, hogy a nemzetünk vérével öntözött háborús kereszt nem hozza meg a nemzetre áldását. Krisztus tanította meg az embert, illetve Krisztus mutatta meg példájával az embernek, hogy az eszméért keresztalált is tudjon szenvedni. A hazaért meghaló hősök lelkébe szívták e tanítást. Életüket áldozzák a harcok mezején.

Mikor tehát Jeremiás siralmi törnek ki a háború keresztje tövében a nemzetekből s mikor a Krisztus ajkáról is hallatszik a jeremiási sirám, egyenesedjünk fel, emeljük fel lelkünket és higyjünk az életodaadás, a vérrel áztatott kereszt lelkét és nemzeteket megváltó hatalmában.

A pillanat megragadása.

Május 8.

A politika a háborúban szünetel. A hősök hőstettei a Kárpátokban azonban nem szünetelnek. A folytonos diadalok mámore vibrál a levegőben.

És mohón várjuk a diadalmak folytatását, mert epedve óhajtjuk a végét.

A levegőben, illetve a lelkekben azonban egyéb érzelmek és vágyak is érezhetők, csak jó szemmel és érző magyar lélekkel álljunk az események között. Az ember földi élete úgyis alig egyéb, mint a rohanó élet egy-egy pillanatának megragadása. Az írónál az ötlet, a művésznél az ihlet, a gondolkozónál az eszme megvillanása: mindmind megragadása a valóságnak. *Az államférfiúnál az élet megragadása pedig a kellő pillanatban végrehajtott tett, a politikusnál gyakran a Jól megválasztott pillanat.*

A napról-napra egymásra tornyosuló események a történeti idők és pillanatok lelkületébe öltöztették a nemzetet, a nemzet képviselőt: a parlamentet is. Láttuk, hogy a rettenetes véráldozatot a hazáért a parlament egy nap alatt egyhangúlag ajánlotta meg. Látjuk, hogy valahányszor a miniszterelnök győzelmi hírt jelent be a Házban, egységes örömben folynak össze az érzelmek és ami ennél több: mindenkiben magasra szökik egy szebb jövő reménye. Látjuk, hogy valahányszor a miniszterelnököt a forrongó világesemények Bécsbe szólítják, utána szinte lélekzetfojtva várja mindenki a hazatértét: vajjon nincs-e, nem következette be új fordulat a nagy történesekben, melyek hazánk sorsának történelmét is csinálják.

Mikor értünk meg nemzeti életünkben, politikai világunkban ilyen egységesen és egy szívvel-lélekkel átélt pillanatokat? Mikor reprezentálta a magyar miniszterelnök minden kifelé hallatszó szava-

ba, vagy a külvilág füleivel nem hallható tanácsával ily pregnánsan és kifejezetten az egész magyar nemzetet?

Ki nem érzi tehát, hogy itt oly pillanatokat élünk, melyeket megragadni s a *nemzet egésze javára* fordítani: kötelesség; meg nem ragadni és partikuláris érdekeket félteni: bűn.

Az ország kormányát kezében tartó miniszterelnöknek ezt hatványozottan kell éreznie. Mentül inkább kezében összpontosul a nemzet ereje, mentül inkább szavában szólal meg a nemzet, annál élénkebben kell a lelkén átfutnia mindig hangnak, gondolatnak és ténynek, melyek a nemzeti erőiben a széthúzást, a nemzet szavában a diszharmóniát éreztetik és mutatják.

Gróf Tisza István a parlament háborús ülészése alatt láthatta, hogy a nemzet képviselőinek lelkülete, készsége, hazafisága egy, ha a *haza érdekéről van szó*. Az a kép, melyben a magyar nemzet ereje a magyar társadalom munkája és a magyar hősök tettei folytán a világ előtt bemutatkozott, nem halványodott és nem rajzolódott el a magyar parlament magatartása és hadi ülészése alatt. Sőt a nagyvilágnak látnia kell, hogy a Habsburg-monarchiában erőteljes és egészséges nemzeti élet csak Szent István birodalmában van, mert a nemzet szava – mely ma az alkotmányos világokban a parlamentek nyelvén beszél – csak Magyarországon hallatszik és pedig úgy, ahogy egy séges, történelmi hivatásuk tudatában levő nemzetek beszélnek.

De gróf Tisza István azt is látja – mert látnia

kell, – hogy a nemzet ezen imponáló egysége még mindig csak *kifelé* jelentkezik, még mindig csak akkor összpontosul az egész nemzet energiájává, ha „a haza veszélyben van” gondolata és érzése ragadja meg a lelkeket. Erre a gondolatra elülnek a lelkekben sistergő szenvedélyek, megtorpannak az egymás ellen gyülemlő energiák. De természetes és egészséges állapot-e ez? A lelki feszültségek és a széthúzó belső erők leküzdése, eltüntetése – mint a testben az állandó láz – mekkora fogyasztása a nemzeti organizmus erejének? Államférfiakra, kikre a hivatás vár, hogy a nemzetet az ő erejének természetes súlyával, sőt a történelmi idők felfokozta erejével képviseljék és vezessék a világtörténelem útjai és eseményei között, szabad-e orvoslás nélkül hagyni ez állapotot, ha megadattak a nagy pillanatok, a tárgyi lehetőségek, sőt az érzelmi momentumok is a gyógyításra?

A nagy pillanatok a Gondviselés ajándékkaképp jelentkeznek. A tárgyi lehetőség a legkonkrétabb formában birtokban van, mert *a hazáért mindenki mindenre kész*. Az érzelmi momentumok már annyira betöltik a lelkeket, hogy ki is buggyanak. Már a parlamentben is elhangzott a szó: hogy ki hiszi azt, hogy akár jobbról, akár balról ott lehet folytatni a dolgokat, ahol a háború előtt abba hagytuk? Mindenkinek ezt sugallja a jó érzése és mindenkinek ezt diktálja a józan esze is.

A pillanatot meg kell tehát ragadni. A lelkiismerete kell, hogy mindenkinek ezt mondja, mihelyt csak egy napra is – mint a mai napon – a poli-

tikai fórumtól távol a lelkiismerete fórumára zárándokol.

A háború nagy eseményeinek tanulságai és az élethalálharc között a nemzeti nagy erő kifejtésben revelálódott nagy igazságok pedig világító-fáklyaként lobognak abban a sötétségben, mely a magyar parlamenti élet felfordulása és csődje által az alkotmányos életre borult. Mindenki láthatja: miben vétkezett. Az egyes azonban, ha még oly magas polcon is áll, sokkal kisebb ponttá vált a világtörténelem idejében, hogy most egyesek bűnéről kellene beszélni. Az egyesek Canossába járásának sincs most ideje.

Csak egy kérdés, egy valóság, ha lehet mondani, egy lény van ma: a nemzet. Tehát mindent, a múlt bűneit, vagy a jelen teendőit csak a nemzeti élet nagy szempontjaiból szabad megítélni.

A legnagyobb szempont, tehát egyúttal a legfőbb kötelesség: a nemzetet végre nemzetszámba venni, melynek lelke, öntudata, ereje, becsülete, akarata van, mely alkotmányos intézményeiben, szabadságában, polgárainak jogaiban és kötelességeiben él és érvényesül. Már pedig az utolsó évek alatt a magyar parlament életében, viszállyában, végre gyűlöletes harcaiban egy olyan nemzet önmagát emésztő sínylődése, beteges küzködése, kínzó sebláza jelentkezett, melynek organizmusát gúzsba kötötték és megmérgezték.

A háborúban, a szabad erő kifejtésben, a kötelékek mint cérnaszálak szétszakadtak, a mérget az erős organizmus kivetette s a nemzet tetteiben

csodákat művel. A nemzet erejével együtt a lelkek is megnöttek – még a parlamentben is –, ha a hazáról van szó. *Nincs párt, nincs egyéni érdek, nem lehet tehát hatalmi érdek se.*

Aki e gondolatnak ma testet ad, az ragadja meg a pillanatot. És ebben benn lesz a múltak *minden kiengesztelése is,* mert az eredendő bűn – s így minden más bűn ősforrása és szülője – az volt, hogy Magyarország kormányzása, közéleté, politikai pártélete és mindezek által a nemzet a hatalmi és pártérdek s amivel együtt jár: a személyes érdekek szempontjai alatt szenvedett.

Akinek a hivatás jutott, hogy ilyen történelmi pillanatok és nagy felelősségek idején vezeti az országot és irányítja a kormányzást, annak a kötelessége, hogy a pillanatot megragadja, a gondolatot valóra váltsa s *teremtse meg annak az új politikának feltételeit,* amely számolva a politikai élet alapelveivel és önmagát szabályzó természetével – pártok és irányok szabad, egyenlő mérkőzéseivel – biztosítja egy nemzetnek eleven, egészséges, szabad életét.

Ahol bebizonyosodott, hogy a haza érdeke mindenekfelett való eszme, oly varázslatos szó, oly koncentrációerő a harcmezőn s a társadalomban, ott könnyű olyan politikai kurzust inaugurálni, – csak becsületes szándék kell hozzá, hiszen a módját is tudja mindenki, – hogy a politikai pártok nem széthúzó erőket, de különböző elveik mellett is összetartó erőt képviseljenek a nemzet életében. Önző és pártérdekek szenvedni fognak, de a nemzet nyerni fog erőben, súlyban.

Most, mikor a nemzet erejének és súlyának legteljére van szükség s mikor ez valósággá egyedül a belső egység és nem csupán ad hoc összetartás és együttérzés által válhat, az államférfiúi lelkiismeret kategorikus imperativusa jelöli meg a kötelességet: a lelkekben is kiengesztelődést teremteni és a nemzetet nagy célok egységében összeforrasztani. Itt válik azután államférfiúi kötelességgé a pillanat megragadása.

Az olaszoknak tett ajánlat.

Május 17.

Az olasz kérdés régóta benn van a levegőben. Mind jobban érezhető volt valamelyes fülledtség. A Salandra-kormány minapi lemondásának hírében megjött a viharfelhő is s az Olaszországból érkező s közzétett hírek, mint megannyi villámok cikáztak már nem is a látóhatáron, hanem a fejünk felett.

Nyilvánvaló lett, hogy az olasz kormányválság Olaszországnak háborús terveivel függ össze, illetve hogy Olaszországban azért állt be belső krízis, mert az entente csalogató ígéretei folytán *bizonyos olasz körök kiakarják mozdítani Olaszországot neutrális helyzetéből*. Orosz lapok közölték is azt a sok jó falatot, mely az olasz irredenta szem- és szájnak ingere s amelyet az entente tálcán – mely azonban még könnyen összetörhet – kínál Olaszországnak, ha csatlakozik az ententehez s fegyveres erejével toldja meg egy lépéssel az entente nem elég hosszú kardját.

Meg lehet érteni, hogy mikor egy világháború

gőzekéje forgatja és talán felforgatja Európa térképét, hogy akkor az olasz nemzetben is felébredtek bizonyos aspirációk és vágyak, vagy jobban mondva olyannak látták az időket, mikor régi vágyak és aspirációk realizálhatók. Ezzel a természetes folyamattal – ha nem lépi át egy ország természetes érdekeit – számolnia kellett Ausztria és Magyarországnak és szövetségesének is. Mindezekelőtt Ausztria és Magyarországnak, mely a kérdésben közvetlenül van érintve.

Andrássy Gyula interpellációja kapcsán, melyben igazán a közóhaj nyilvánult meg egy kissé több világosság után, a miniszterelnök nyilatkozatából megtudtuk, hogy a monarchia, illetve a közös külügyminiszter tényleg *tett területi ajánlatot az olasz kormánynak, Olaszország végleges semlegességének biztosítása céljából.* Illetve a területi ajánlatot még a neutralitásnál is messzebbmenő célért tette. Olaszországnak nemcsak a háborúban való semlegességét akarjuk biztosítani, de a jövőben is végleg ki akarunk minden olyan kérdést küszöbölni, mely a monarchiának és Olaszországnak barátságos viszonyát veszélyeztethetné és megronthatná.

Kétségkívül áldozat az ország egy darabjáról lemondani. S ha mindjárt Ausztria testéről van is szó, minden vágás épp úgy fáj nekünk is. De a rohanó eseményeket, melyek egy világháborúban kegyetlenül törnek keresztül jogon, barátságon, diplomáciai számvetésen, nem lehet az érzelem húrjaival kormányozni. Mikor a mindjárt korán tett ígéretekkel is lángra lobbantják a nemzet lel-

kében lappangó parázst s mikor – mint Pasics mondotta s üzente Olaszországnak – a nemzeti-ségi eszme likvidálásának lidércfényével hatnak csábítólag a nemzeti érzésre, akkor az okos számvetésből nem lehet kihagyni e jelenségek feszítő erejét. Ha ez az erő már kezdte szétfeszíteni azt a baráti viszonyt, mely Ausztria és Magyarország között fennállt és ha mégis érezzük kölcsönösen Ausztria-Magyarország és Olaszország is, hogy a világ porondján egymás mellett a helyünk s hogy nagy érdekeink kongruensek, áldozattal is csökkenteni kell a feszítő erőt. Meg kell találni azon politika feltételeit, melyek mindkét fél érdekeinek megfelelnek és így lehetővé teszik továbbra is a kölcsönös jó viszonyt.

A magyar és olasz nemzet közt a lelki rokonszenv úgy sem hiányzott sohasem. Ha tehát *lehet* olyan politikát követni, mely a kölcsönös érdekeknek is megfelel, akkor a magyar nemzet ennek csak örülni fog.

Hogy *lehet-e*, ez most a kérdés. A miniszterelnök a területi ajánlat részleteiről, méreteiről nem nyilatkozott. De annyit eleve is fel kell tenni, hogy az nem lehet több, mint amennyi érdekeinkkel összeegyeztethető s ameynek reális értéke nem nagyobb, mint az a reális erő, melyet a nemzetek életében és harcában a szövetség és a jó barátság jelent.

Olasz hadüzenet előtt

Május 20.

Az olasz kamara és a szenátus *a háború éljénésével* fogadta – a szocialistákat kivéve – a

kormány ama javaslatát, mely *rendkívüli felhatalmazást kér háború esetére*. Ez teljesen tiszta képet nyújt nemcsak a Salandra-kormány szándékáról, de a közeli napok eseményeiről is.

Olaszország tehát, ha még formális hadüzenet nem is történt, *a háborút választotta*.

A legutolsó napok eseményei után nem is volt ez kétséges. Minden jel arra vallott, hogy Olaszország a sorsát odakötötte az ententéhez s ezen a réven próbálja meg, hogy realizálja nagy nemzeti aspirációit és hogy minél nagyobb hasznot húzzon abból a világháborúból, melyben más nemzetek tíz hónap óta véreznek.

A kamara és szenátus ülése e szempontból nem hozott meglepetést, mert ezen állásfoglalásra és számító magatartására el voltunk készülve.

De még ezen események között is megdöbbentő és meglepetést jelent *Salandra* miniszterelnök beszéde. Ebből nemcsak azt tudtuk meg, hogy május 4.-én az olasz kormány tényleg felmondotta a szövetségi viszonyt és felbontotta a hármasszövetséget, de a beszédből igazán perfid módon hangzik ki az a vád, *hogy a szövetségi viszonyt tulajdonképpen Ausztria és Magyarország sértette meg*.

Salandra úgy állítja be a Szerbiával szemben való fellépésünket és a nyomában kitört háborút, mintha ezáltal Ausztria és Magyarország sértette volna meg a hármasszövetség szavait és *szellemét*. Az olasz kormány a Balkán-félszigetet érintő politikánkat úgy tünteti fel, mintha az megtörése volna annak a megegyezésnek, mely a hármasszövetség alapját és irányát képezte.

Ezek a pillanatok nem alkalmasak arra, hogy részletesen és kimerítően foglalkozzunk e vád perfid és valótlan természetével, de azért már ma meg kell állapítani, hogy az olasz kormánynak e vádja teljesen ellenkezik a tényekkel és semmi egyéb, mint *ügyes szavakkal, de ravasz kezekkel megszótt köpenyeg Olaszország hűtlenségének eltakaráására.*

A monarchia Szerbiával szemben sem tett egyebet, mint amit szuverenitása, létérdek, méltósága és az igazság megköveteltek s hogy a Balkánt illetőleg egész politikáján ez semmit se változtatott, legjobban bizonyítja az, hogy a háború kitörése előtt kijelentette, hogy területi hódítási szándék nem vezet, sőt arról nyíltan le is mondott.

Salandra beszéde tehát szöges ellentétben áll a tényekkel és egyenesen rosszhiszemű a monarchiával szemben, amely az olasz nemzet aspirációival szemben olyan határig ment el, ami példátlan a történelemben.

A józan észnek és a becsületes igazságérzetnek azonban ma már semmi keresni valója nem volt a kapitóliumon, tehát felesleges minden szó, mely e szempontokból indul ki.

Az olasz kormány bele akarta magát vetni az entente karjaiba. Ezt becsületesen nem tehette meg, tehát megtette becsstelen módon; csak megpróbált olyan szavakat keresni, melyek egy nemzet érzését és hiúságát képesek felkorbácsolni olyan fokig, hogy vérét is ontsa egy háború borzalmaiban.

Az olasz nemzet képviselőit a kormánynak sikerült elkábítani. A háború esetére szóló rendkívüli

felhatalmazást megkapja a kormány, de az olasz nemzet ezzel még nem szerezte meg sem Olaszország szerencséjét, sem nagyságát, melyre Salandra hivatkozott.

A nemzetek lelkének pünkösdje.

Május 22.

Szabad-e Pünkösd napján a háború kigyúlt tűzében is felismerni a pünkösdi tűznek egy lángnyelvét? Vagy a háború égbecsapkodó összes lángjai az alvilágból törnek elő, míg a pünkösdi tűz minden szikrája az égből szállott a földre?

Ne vegye senki profanizációnak e kérdéseket. Az emberiség mindig az Isten útjain jár. A háborúban is folyton azt érezzük, hogy egy emberfeletti erő dolgozik bennünk, felettünk, általunk s mikor az erősség lelkét, az igazság erejét könnyörögjük állig fegyverzetben, akkor is Isten lelkének tűzéből kérünk egy szikrát a lelkünkbe és egy lángnyelvet a nemzet lelkébe.

Pünkösd a lélekjárás és a lélekkiáradás ünnepe. „És lőn – mondja az írás – hirtelen az égből, mint egy sebesen jövő szélnek zúgása és betölti az egész házat, ahol ülnek vala.” És mert az Úr az igazság lelkének elküldését, az újjászületést eszközlő Szent lelket ígérte, az apostolokban kigyúltak az igaz gondolatok. A hanyatló lelki energiák tűzlángba lobbantak fel. A kegyelmek új forrásai nyíltak meg lelkükben a Szent Lélek ereje által. Az emberekből – apostolok lettek. A félénkekből – bátrak. A csendesen imádkozókból – Isten igéjének harsonái.

A pütkösdi tűznél az élet új fényt kapott. Elvesztette az élet a régi hazug megvilágítását és minden az igazság, a bátorság és az erő fényébe öltözött.

A Szent Lélek tüzes nyelvek alakjában egyszer szállott földi emberekre, de a lélekjárás és özönlés, az folyton tart a világtörténelmi eseményekben. És a háború alatt tűzlángok jelzik útjait. Világmozgalmak, melyek legkegyetlenebbje a világháború, szintén lélekből indulnak ki – de a nemzetek lelkéből. A háborúk tüzeiben nemzetek gondolatai, vágyai, aspirációi égnek – lángjuk pusztító, nem úgy, mint a pütkösdi léleké –, de fel kell ismerni a nemzetek nagy harcaiban is a lelket, a lelkületet s szellemet, mely azokban dolgozik.

A háborúk kitörésekor a nemzetekből kiáradó lelkesedés sem volt egyéb, mint a felébredt erő érzete. A nemzeti génusz feleszmélése, nagy célok meglátása és az egész nemzeti akaratnak e célokra irányítása. Az erősség lelke, a hősiesség lelke, a vértanúság lelke – mind a háború lelke is, ha mindjárt a kalmár lélekkel és önző számítással megindított háborúk szellemében ott van az irigységnek, a gyűlöletnek, a kapzsiságnak kísérteties árnya is. Mégis, mire a háború tüze lánggal lobog, mire a lelkek már a lelkesedéstől égnek – akkor már *a nemzetek lelkének pütkösdje van*. Mint egy sebesen jövő szélnek zúgása, jó a háború lelke is és mindent és mindenkit magával ragad. Már mindenki érzi, hogy önmagánál nagyobb hatalom, több lélek, valami felülről jövő erő ragadja meg: ez a nemzet lelke.

A nemzet lelke mindig benn feszül, él, dolgozik a nemzeti életben. Kezdve a nemzet alkotmányától művészetében, költészetében, kultúrájában felismerhetők a nemzeti lélek sajátságai. De a nemzeti géniusz a békés időben mint a harmatcsepp élteti a virágot. Nesztelenül és láthatatlanul száll le, csak akkor vesszük észre, ha csillogó cséppé változik, ha a költészet, a művészet, a kultúra formájába öltözve kicsillog belőle a nemzet lelki-sége. Nemzeti háborúk idején azonban mint szélvész és tűzvész mutatkozik be a nemzetek lelke. A tüzláng mindenkire leszáll. A lelkekbe új ismeretlen energiák támadnak, melyek a hősiesség, az önfeláldozás, a szeretet nagy műveit létesítik. A nemzeti lélek valósággal újjászületik. A háború kigyúlt tüzei mellett is az élet elveszti hazug fényét és új fényt nyer az egyén, a nemzet élete.

Ezer a nemzetek lelkének pünkösdje a háború.

A lélekjárásnak, a léleközönlésnek ezt a tüzes útját is, melyet a háború revelál nekünk, járjuk tehát pünkösdi hittel. Reméljük és higgyünk az újjászületésben, a nemzetek történetében és lelkében. Ahol a lélek tüze nyomában történik az újjászületés, ott mindig korhadt világok hamvadnak el. Mint a phönix madár, az új világ is hamvaiból kél ki. Ne nézzük tehát megtört és reménytelen lélekkel a háború tüzének pusztítását, az emberek hekatombáit, a füstölgő falvakat, a kultúra rombadólt műveit. Pessimista hangulat, kislelkű gondolatok, meghasonlott érzés nem való a pünkösdi ünnephez – nemzetek pünkösdjéhez se.

Inkább kapcsoljuk be a nemzetek pünkösdjét is

az apostolok pünkösdjébe, mikor a Szent Lélek járása és özönlése történt, mikor az ég tüzenek lángja füst nélkül, tisztán az igazság fényében lobogott, mikor a felébresztett erő diadala újjászületést jelentett a Szent Lélekben. Ha a háború tüzeben is – ha mindjárt nem füst és salak nélkül –, de ott van az igazságnak és hősiességnek egy-egy lángnyelve, ez a tűz a nemzetek lelkében égesse hamuvá a gyűlölséget, az irigységet, az ellenségeskedésnek minden elemét. Legyen a nemzetek életében is a háború: a nemzetek lelkének e pünkösdje által olyan újjászületés, melyben az igazságnak és szeretetnek szentebb lelke él.

Sztrakoniczky Karoly.

Június 4.

A szívem mélységes gyásznak, a lelkem hősi dicsőségnek mondja a hírt, mely ma a harcok viharaiból villámként sújt közénk. *Sztrakoniczky* Károly nemeslelkű kollegánk, ragyogó tehetségével és szikrázó tollával az *Alkotmány* dísze, hősi halált halt ott a dicsőségek mezején, hol az oroszok üzik és verik győztes seregeink.

Hősi halált halt dicsőséges harcok között, melyek hazát, békét, nemzeti fejlődést adnak vissza népeknek: mindenesetre az a halál, melyről a klasszikus költő megénekelte már: dulce et decorum est pro patria mori. Igen, a Te nyugalmod édes lehet, a Te fejfádra a dicsőség sugarai ésenek – de a mi lelkünkön a fájdalom keserősége ül, mert az életre, melyet a haza oltárán feláldoztál, nekünk lett volna szükségünk. Mi a tollad

ragyogásában akartunk még gyönyörködni. Mi még fiatalságodban is már magasra szökő írói pályád zenitjén akartunk még látni és tisztelni.

És sajog a szívünk, ha mindjárt a hősiesség koszorúja borítja is sírod, mely ott domborul a tulajdon véreddel áztatott anyaföldben, mert szeretünk. Lelkedben minden érzés és gondolat oly nemesen fogant meg, amily finoman jutott kifejezésre tolladon. Barátságod, kollégaérzelmed is ezért volt mindig oly bensőséges, oly gazdag és oly előkelő – amilyen a kiváltságosabb egyéneké.

E sorokban nem méltatni, még nagy vonásokba körvonalozni se akarjuk dicső halált halt kollégánk egyéniségét és írói érdemeit, csak szomorúan jelentjük, hogy a halál kaszája, dehogy is: az orosz golyó, melynek nyomában a dicsőség útján a lélek oly könnyen rebben el, levágott közénk is, keresztülszaladt a mi sorainkon is és homlokán azt találta, aki onnan kimagaslott. A nap aranyozó sugarai is a hegyek csúcsára esnek legelőször, azt érik leghamarább; kimagasló homlokodat – mely szellemed trónja volt, honnan királyi ajándékokat szórtál – talán ezért találta meg oly könnyen, az „Alkotmány”-nak a harctéren küzdő munkatársai közt elsőnek az orosz golyó.

Mi annál nehezebben viseljük elvesztedet, de fel-emel a tudat, hogy oly dicső, oly himnuszba illő a haláloed, amilyen lelked s a szellemed hangszere: a tollad volt.

Ma délután, mikor épp a nap lenyugvó sugarai – mintegy szomorú szimbólumként – estek oda,

hol e sorok íródna – a szerkesztőségi asztalomra, kaptam a következő rózsaszínű, de gyászbaborító tábori levelezőlapot:

Kedves Szerkesztő Úri

Szomorodott szívvel jelentem, hogy dr. Sztrakonicky Károly hadapródjelölt, az Alkotmány lelkes munkatársa, ki a 25. gyalogezred 8. századában szolgált, május 29-én egy roham alkalmával fejlődést kapott, mely rögtöni halálát okozta. Hősi halála mélyen megrendített minket, mert igazi katona volt, kit mindnyájan szerettünk. Szegény megboldogult még május 2.-án tartott lövészároki szentmisén jelen volt, örült az életnek, örült az istentiszteletnek, melynek leírását az Alkotmányban közzé akarta tenni. De a váratlan halál kiragadta örökre kezéből a tollat, mi pedig könnyes szemmel álljuk körül elhagyott hideg sírját, emlékünken tartván hős emlékezetét.

Kérem hozzátartozóit is e gyászos esetről értesíteni.

Harctér, 1915 május 29.

Mély tisztelettel

Schönwiesner Rezső

r. k. tábori lelkész, 25. gy.-e.

Elfogódva tünődtem, való-e a hír, melyet a tábori lelkész közöl velünk, hiszen egyszer már Hióbhír gyanánt is megérkezett Sztrakonicky Károly kollégánk halálhíre, de utána járván, örömünkre valótlannak bizonyult. Tudakozódásunkra az ő kedves, ismerős, finom formákba szögellő írása érke-

zett meg. Szelleme ekkor még tréfált a halálhírrrel és ezeket írta:

„Mindeddig kitűnően érzem magamat, csak iszonyúan gyötör a kíváncsiság, hogy ki lehet a szíves érdeklődő. Remélem asszony s ebben a reményben sokszor hálásan csókolom a kezeit. (Némi szeretetcsomag nem ártana. Ezt nem én mondom, hanem a Kameradok.) Dr. Sztrakoniczky.”

Még sokáig fogjuk várni, hátha még egy ilyen levelezőlapot hoz a posta – hiszen háborúban vagyunk, mikor a halál és élet formái is majd felcserélődnek, majd összecserélődnek. De a tábori lelkész fenti levelezőlapja, sajnos, nagyon is a valóság keménységével hat és azt mondja, hogy Te, a jó kolléga, a tüzes lelkű író csókolod már vérző, elvérzett ajakkal az anyaföldet.

Addig is, míg várakozunk Reád, gyászoljunk tehát és imádkozzunk!

Lemberg fölszabadítása.

Június 23.

Ausztria és Magyarország hű szövetségeségegyütt ünnepli Lemberg felszabadítását. Nemcsak Lemberg, de a lelkek is felszabadultak. Az a tudat, hogy Galícia városa újból a mienk, nemcsak a győzelem feletti örömmel tölti el a lelkeket, hanem azzal a felemelő érzéssel is, hogy egy világi háború küzdelmeiben nyilvánvaló lett fölényünk az ellenséggel szemben.

Együtt ünnepelt ma Berlin, Bécs és Budapest és a három székesfővárossal három birodalom népe

s az. együttünneplés és együttérzés a külsőségekben is oly harmóniában mutatkozott be, mint még soha. Bécsben is kigöngyölödtek a magyar nemzeti zászlók, még a legfelsőbb állami épületeken is. Erre még nem volt példa. A piros-fehér-zöld színű lobogók már nemcsak a Bécsben lakó magyarok ablakaiban lengtek, de Ausztria hivatalos állami épületein is – jelül, hogy Ausztria örömmel és hálával látja, hogy a galíciai földön a magyar vitézség és erő épp oly áldozatokat hoz, mint amikor a magyar haza védőbástyáit, a Kárpátokat kellett megvédelmezni.

Példátlan a bajtársi érzés a német szövetségében is. Egész Németország oly lelkesedéssel ünnepli Lemberg visszafoglalását, mintha Németország egy darabja jutott volna az ellenség kezéből vissza német kézre. A tannenbergi és a mazuri győzelmek hírére sem volt nagyobb a lelkesedés mámore Berlinben, mint mikor Lemberg visszavételének híre megérkezett.

Érthető is a mindenütt megnyilvánuló örömmámor. Lemberg visszaszerzése nem egy gócpontnak és fővárosnak újbóli birtokba vétele csupán, melynek stratégiai jelentősége is kétségtelen. Lemberg bevételével az orosz *presztízs* bukott el csúfosan. Maga az orosz sajtó hirdette szüntelen, hogy Lemberg és Przemysl elfoglalása az orosz fegyvereknek fölényét dokumentálja – most Przemysl és Lemberg felszabadításával tehát az egész világ előtt az orosz fegyverek feletti túlsúlyunk van bizonyítva. Oroszország Galiciának és fővárosának, Lembergnek elfoglalásával politikai célokat is szol-

gált. Magával akarta rántani, mint győző a nyelv és vallás szerint rokon-népeket. Oroszország a pánszlávizmus számára tőkét kovácsolt már Lemberg elfoglalásából, most egyszerre nemcsak kihull kezéből a töke, de egész erejével Oroszország ellen fordul. A Lembergől kivert cárizmus meg van alázva mindazok előtt, kiket épp a cárizmus hatalma és nagysága félemlített meg és készített kétes magatartásra.

Most, mikor a balkáni államok Olaszország hadüzenete és szándékai folytán kezdtek tisztábban látni az entente diplomáciájának kódében, a legjobbkor jó Oroszország gyengeségének és az orosz haderő hanyatlásának ily eklatáns bizonyítéka. Lemberg visszavétele, amilyen jele a mi erőnknek és Oroszország gyengülésének, olyan intő jel a várakozó államoknak, hogy lássák, hogy hol kereshetik üdvüket.

Lemberg felszabadítása tehát a több mint hat hete tartó dicsőséges galíciai hadjáratnak nemcsak a megkoronázása, de éppen a lelkek felszabadításával kiinduló pontja lehet olyan változásoknak, melyek a világháború kimenetelét döntenek majd el. A szövetséges hatalmak együttes öröme tehát ugyancsak őszinte és ugyancsak indokolt. Ausztria egyik hatalmas városát nyerte vissza, e címen mindenestre az ő öröme a legközvetlenebb, de ebben osztozunk mi magyarok és Németország nemcsak a fegyvertársi és szövetségi viszonynál fogva, hanem mert tudjuk azt is, hogy Lemberg felszabadítása lényegesen többet jelent egy nagy város hű lakosságának és erejének visszaszerzésénél.

Amikor Lembergél megtört az orosz és amikor Lemberggel felszabadulnak a lelkek is, ugyanakkor tűnt fel az első reménysugár, hogy az a népeket felszabadító háború, melyet Ausztria és Magyarország saját létének kockáztatásával vív, dicsőséggel és a népek szabadságával fog végződni.

A azerajevói tragédia évfordulóján.

Június 28.

Egyikünk se tudja: micsoda eredmények követendik tetteit... Merészen akarják felkutatni az isteni Gondviselésnek elrejtett végzéseit, melyeknek szolgálatában akaratlan szolgálókként állanak. Eszközök vagyunk mi a sorsnak kezében s kerekeket tiprunk azon nagy zúzó és olvasztó gyárban, melyben az: egyéneket, nemzeteket és népeket tör, tisztít, választ és olvaszt...

Száz évvel ezelőtt Napoleon írta e mélységes szavakat Emlékirataiban. Pedig Napoleon akkor már a múltjára tekintett vissza. Mennyivel inkább elmondhatók e szavak, mikor előre tekintünk, mikor a fátyol a jövőt takarja.

Ma egy éve azon a forró szép nyári vasárnapon, mikor *Ferenc Ferdinánd* és fenséges neje Szerajevó izzó talajára léptek, mit tudhattak arról, hogy a június 28.-a nemcsak gyászfátyollal bevont borús napja lesz mindenha a Habsburg-dinasztiának és a kettős monarchiának, hanem egész Európa jövőjének – talán fordulópontja lesz. A két fenséges halott, mikor utolsót pillantottak a fénylő égre,

mit sejthettek volna abból, hogy ez az ég az ő halálukkal sötéten beborul, hogy pusztító, vérben patakzó viharok hozója legyen. „Eszközők vagyunk a sors kezében, kerekeket típrunk azon nagy zúzó és olvasztó gyárban, melyben az: *egyéneket, nemzeteket és népeket tör, tisztít, választ és olvaszt...*” Ez a rettenetes zúzó és olvasztó gyár azóta dolgozik. Üzeme kiterjed már közel az egész világra. Valóban egyéneket, nemzeteket és népeket tör, tisztít, választ és olvaszt a milliók életét kioltó, nemzetek érzelmeit szétválasztó, viszont más népeket egybeolvasztó világháború, melyről azt se tudjuk, hogy többet zúzott-e össze eddig a nemzeti vagyonban, a kultúra értékeiben vagy többet tisztított-e a gondolatok, a világnézetek tespedő légkörében?

Két fenséges lény sírjából támadt-e e nagy vihar, amint a néphit szeret regélni az erőszakos halált haltak szellemének vihart támasztó hatalmáról, avagy már az élő Ferenc Ferdinándnak tervei és törekvései is magukban hordták egy kitörő viharnak, nemzetek nagy összemérkezésének elemeit: ezekre a kérdésekre eléggé megfelelt már a világháború eddigi története is. Mióta lehullott a lepel arról az előkészítő munkáról, mely hurkot akart vonni a középeurópai hatalmak nyakára, mióta a Greyek, Izvolszkiak, Poincarék, Delcassék, Hartwigok, Tittonik és Sonninok titkos összejátszásai kitudódtak, azóta Ferenc Ferdinánd, kiről azt a hírt terjesztették, hogy Vilmos császár barátjával háborút tervez, fel van mentve a história előtt. Hiszen a szerajevói gyilkosság napján már össze volt kovácsolva a középeurópai hatalmakat

körülvevő vasgyűrű. Már gyülekeztek a cárnak óriás hada, hogy meginduljanak Nyugat felé.

Ferenc Ferdinánd mindezt észrevette már. Ő jobban látta a jövőt. A titokzatos fátyolon az ő éles szeme keresztül hatolt. Ő tehát csak védekezett a közelgő veszéllyel szemben, mikor egyrészt készült a mérkőzésre, fejlesztette a monarchia hadseregét, másrészt olyan irányba látszott terelni a monarchia politikáját, hogy belső erejét csökkentse a pánszlávizmusban rejlő, a szláv népeket büvkörébe vonzó veszedelmes hatalomnak. Ha a világháborúban tapasztalhatók voltak is olyan jelenségek, melyek a szláv rokonérés hullámaait a monarchia ellen tornyosították, kétségtelen az is, hogy a katolikus szlávok – és itt nevezzük meg Szent István koronájának horvátjait és tótjait – vérüket épp úgy ontják a hazáért, hogy annak vérellel öntözött földje a nyugati kultúrának legyen továbbra is termő talaja.

Ferenc Ferdinánd alakja a Habsburgok világpolitikájában mint új eszme képviselője tűnt fel – azokkal az intranszigiens vonásokkal, melyek jellemét alkották. Az új eszme ez volt: Oroszországgal szemben Oroszország politikai és vallási befolyása alól kivonni s a Habsburgok jogára és védnöksége alatt lehetővé tenni a kisebb szláv fajok individualitásának kifejlődését – a Nyugat kultúrájának légkörében. S az eszmének első mártírja önmaga lett. Akik tehát a világháborúban halnak meg ugyanazon ideálokért, azok már az ő halálából is erőt meríthettek a hősiességre, az önfeláldozásra. És így kapcsolódik be Ferenc Ferdinánd tragikus

halála sokkal szorosabban a mai világháborúba, semhogy azt külső körülménynek, a lavina mechanikus erővel való megindításának tekintsük. Az ő tragikus halála nagy belső tényezővé vált a nemzetek harcában, mert az erkölcsi hatását vetette bele a küzdelembe. Ferenc Ferdinánd talán kitűnő hadvezére lett volna a háborúnak, de a meggyilkolt Ferenc Ferdinánd, mint az eszmének mártírja, mint a gonosz és erkölcstelen politika áldozata, a népek lelkébe markolt bele. Halála borzalmas megvilágítása lett a titkos céloknak. Láttak a népek és nemzetek az igazság boszúért kiáltott az égre.

Ferenc Ferdinánd tragikus halálával így mozdította elő a célt, melyet élete elé tűzött. És ki nem érzi még, hogy mily „elrejtettek a Gondviselés végzései”. Egyikünk se tudja, mikor és mit használ élete és halála. Ez a Gondviselésbe vetett mélységes hit adta Ferenc Ferdinánd ajkára azt az imát, melyet boszniai útja előtt – mint mondják – oly gyakran imádkozott: „Uram, halljak meg, ahol Te akarod és amint Te akarod és amikor Te akarod”. A szerajevói tragédia után egy évvel oly misztikus és oly világtörténelmi erejű visszhangja van ez imának. És hányan vannak, milliók és milliók, kik ma ezzel a lelkülettel mennek a harctérre, mert nem tudják: csendes életükkel vagy hősi halálukkal szolgálják-e jobban a hazát. Ahol erre a lelkületre, mint a győzelem feltételére van szükség, ott a Ferenc Ferdinánd imája és példája a legnagyobb erkölcsi erőtényezők egyike.

Egyikünk se tudja, még egy esztendővel a szerajevói tragédia után se, hogy a világháború tüze

abból az összeütközésből gyúlt-e ki, melyek nemzetek és vezérek lelkében mint faji, politikai és kulturális ellentétek találkoztak vagy Ferenc Ferdinándnak mártír-halálában volt a villamos erő, mely a nagy zúzó és olvasztó gyár üzemét megindítja. Egyikünk se tudja...

Nemzeti öntudat.

Július 15.

„Erkölcsei alapon mély nemzeti öntudat fejlődött”: ez a közel egy év óta tartó háborúnak egyik nagy eredménye. *Majláth* Gusztáv Károly erdélyi püspök legújabb körlevelében találom e sokatmondó és klasszikus szavakat. És különösen feltűnnek azért, hogy ezeket a lelkek pásztora, az apostol mondja, ki mindenkor a lelki reneszánsz belső művein dolgozott és nem *a magyar államférfiak* valamelyike, főleg azok közül, kik a nagy időkben Magyarország sorsát intézik.

De ez a körülmény mit sem változtat *Majláth* püspök kijelentésének állambölcséségi súlyán, legfeljebb azt mutatja, hogy vannak magyar főpásztorok, kik jobban látják és pregnansabban ki tudják fejezni a magyar nemzeti élet feltételeit és belső tartalmi értékét is, mint maguk a hivatalos államférfiak. „Erkölcsei alapon mély nemzeti öntudat fejlődött”: oly szépen kifejezi e néhány tisztán és magyar lelkületből hangzó szó, hogy a háborúban és a háború után is mi a feladatunk, mi a nemzeti kötelességünk, ha mint erős és fejlődő nemzet a magunk nemzeti mivoltunkban és faji, folyton differenciálódó sajátságaival élni és fenmaradni akarunk.

A magyar karok az ellenség soraiban a csata-tereken rendeket vágva most csinálják az utat a magyar nemzet jövője számára. A magyar nemzetnek erkölcsi ereje és nemzeti öntudata ma mint a világháborút eldöntő nagy faktorok egyike szerepel a nemzetek nagy mérkőzésében. Minden életnyilvánulása a magyar népnek majd a viharok zúgó erejét, majd az erkölcsi erőknél nyugalmát mutatja, de mindenképp olyan értéket, mely nemcsak egy faj dicsősége, de az emberiség nyeresége is. Ezt a nemzetet öntudatában fejleszteni, kultúrájával erősíteni, tiszta erkölcsének erejében megtartani: a nagy feladat mindazok számára, kiknek e hont a hősök megmentendik. Ez a szent örökség lesz az ő hagyatékuk, megszentelve tulajdon vérük áldozata által.

A szent örökséget: erkölcsi alapon fejleszteni a mély nemzeti öntudatot, maga a nemzet őrizni és ez irányban kötelességét teljesíteni fogja, mert lelkének és vérének atomjait érzi benne, de fogják-e ezt abban a hatványozottabb mértékben teljesíteni azok, kiknek a nemzet vezetésében és országunk kormányzásában a hatványozott rész jutott. Hiszen Magyarországon az országkormányzás nem az erkölcsi alapok és a nemzeti öntudat fejlesztésének csillagaira tekintett. A kormányzati planéta sokkal alantasabb kurzuson járt. De hisszük és reméljük, hogy a háború felemelő és irányt mutató hatása itt sem fog elmaradni. Ámde akkor mire való már a háború alatt szinte mesterséges módon akadályokkal visszaszorítani azt a feltörő hangot és világoosságra kívánczó gondolatot, mely éppen a

nemzeti öntudatnak erkölcsi alapon való fejlesztését sürgeti. Ez a hang a magyar nemzet egészséges Géniusának panasz- vagy kiáltó szava. Ezek a gondolatok a nemzet lelkének szikrái. Nem gyűjtanak, csak világítják az utat, melyen a harcban megmentett nemzeti létünk előbbre juthat és a harcban megmutatott ereje szerint *államiságában* és *kultúrájában* kibontakozhatik. Nemcsak a magyar katonák virrasztanak a haza határain, a harmezők lövészárkaiban, melyek ma nemzeti létünk bástyái: akik itthon maradtak, azok is egyazon nemzet élet-halálharcát élik és vívják. És ha ez nem volna így, ha nem virrasztának a szent örökség felett, a nemzeti kultúrának napszámosai, ha nem egyazon szellem tüzének lángjait ápoljuk itthon mint őrtüzeket, akkor úgyis hiábavaló volna magyar szempontból a hősök virrasztása és mártírhálála.

Nem szabad tehát itthon lekötni mesterségesen a nemzeti élet organizmusának véredényeit. Sőt mindenkinek a maga hatáskörében és hatalma szerint rajta kell lennie, hogy nemzeti mivoltunk súlya és nemzeti minőségünk tisztasága mentül nagyobb legyen és akkor lesz legnagyobb, ha erkölcsi alapon fokozódik mély nemzeti öntudatunk.

Mi ezt a feladatot teljesíteni fogjuk akkor is, ha – sajnos – nem ösztökélnek rá felülről. Sőt mentül inkább hiányozni látjuk ezen vezérgondolatot az országkormányzásban, annál nyomatékosabban fogjuk azt sürgetni. Teljesíteni fogjuk a feladatot: erkölcsi alapon fejleszteni a mély nemzeti öntudatot, még ha akadályokkal találkozunk is, mert ez épp

oly nemzeti kötelesség, mint fegyverrel védeni meg a hazát. Aki a nemzeti öntudatot erkölcsi alapon fejleszteni akarja, az nem gyengíti a harmóniát, az nem veszélyezteti a nemzeti összhangot, az nem lefokozza, de meghatványozza a nemzet erejét. A háborús idők minden intézkedését – a cenzúrát is – tisztelettel vesszük, ha azt a nemzet érdeke követeli. Egyéni kedvteléseknek ha szárnyát szegik, ez is az idők vasfegyelmettségével jár. De a nemzet szárnyait növeszteni kell, a nemzet lelkiismeretének szavát meg kell nem is annyira hallani, mint már érezni. Ahol a nemzet génusza szólal meg, ott jó lesz figyelmezni. Nemcsak elfojtani nem szabad a szót, de – mert kis nemzet vagyunk nagy feladatok között –, tehát azt inkább resonatoron át kell küldeni a nagyvilágba.

Nemzeti feladatot teljesít: aki tisztán akarja fenntartani nemzeti minőségünket, ki a keresztény erkölcs zománcait őrzi nemzeti mivoltunkon, amely zománc századok patinája, azon századoké, melyek alatt összegyűjtöttük harc és kultúra által a magyarság ma megcsodált erejét.

Mentül fontosabb pozíciót tölt tehát be ma valaki a történelmi napok alatt – és kik töltenek be fontosabbat, mint akik vezetik, irányítják az országot –, annál nagyobb és emelkedettebb lélekre van szükségük. Akiknek feladata a nemzeti lélek ébrentartása és erőinek fokozása, azok legyenek méltók és hasonlók a magyar nemzeti lélekhez. Mindenki úgy képzelje az írói tollat, de a revizori tollat is, mint kormánypalcát, mert az erkölcsi hatalma ennek sem nagyobb.

Mikor egy nemzet a' maga és nemzeti erejével és ösztönével, testével és lelkével nagy feladatokat teljesít, álljon mindenki, aki rendelkezik, vagy rendelteket teljesít, aki parancsol és aki engedelmeskedik, a feladatok magaslatán.

A legnagyobbak egyike pedig ez: erkölcsi alapon fejleszteni a nemzeti öntudatot.

Désy Zoltán.

Július 17.

Hozzák haza a magyar földre a magyar becsület halottját. Désy Zoltán holttestét az anyaföldre, e legdrágább balzsamba rejtik el ott a határszélen, hogy a háború után halva is hazatérhessen Désy Zoltán közénk.

Valóban méltó, hogy a magyar becsület halottjának a magyar föld legyen a nyugvóhelye. A magyar föld, mely évezreden át a becsület, a hősiség, a nagylelkűség, az önfeláldozás földje volt.

A nagy harc is ezért a földért folyik s ezért ömlik annyi magyar vér. Désy Zoltán vérének is meg kellett ezt áztatnia. Aki a magyar becsület inkarnációja volt, annak ott kellett glorifikálnia. Hol a magyar becsület glóriáját fonják a honvédek. Mikor ötvenhét évvel, törekeny testtel – de csodálatos nagy lélekkel ment a honvédcsoportok élére, hogy kivegye részét abból a kötelességből is, melyet a haza védelme háborúban ró a polgárra – a magyar becsületszavát követte. Hazáját itthon is szolgálhatta volna, de a hazaszeretet tüze Désy jellemében mindig a magyar becsület lángiban lobbant fel. A harctérre ment, ott is a leg-

veszélyeztetettebb pontra, oda, ahol legnehezebb, de legfelemelőbb volt a haza szolgálata. Tisztán hősiességével – melyet eddig megírtak róla felébbvalói és bajtársai – legendás alakká nőtt volna meg, ha nem volna Désy élete dicső halálával egy nagy magyar legenda, melyből éppen mert magyar, nem hiányzik a tragédiáknak nagy stílje, megdöbentő vonása, de erkölcsi fensége se.

Désy mindenkor a magyar becsület harcosa volt. A harcmezőn fegyverrel a kezében, a magyar közéletben a becsületesség elvének képviselőjével – ezzel az erkölcsi fegyverrel, melyet annyiszor kellett neki szegeznie közéletünk jelenségeinek. Ha ez hősiességet kívánt és önfeláldozást – Désy vállalta. Tehetségét, egészségét, vagyonát pazarolta, oda dobta, ha a magyar becsületnek használhatott vele. Sokszor mondotta: – szomorú jellemzésére közállapotainknak – családom sincs, mindenemet elveszíthetem, ha a magyar becsületért vívott harc ezt kívánja. Ezt kívánta, végül a harcmezőn az életét is.

Láttam Désy Zoltánt a nagy pörben, mikor a pör a magyar becsületről és a magyar becsületért folyt, a vádlottak padján úgy ülni, mintha akkor is őrségen – a magyar becsület őrtállásáért teljesítene szolgálatot. Nemes elszánságánál csak a fájdalma volt nagyobb. Fájtnak neki, hogy a magyar közéletbe a magyar becsület kerülhet a vádlottak padjára. De vállalta a magyar becsület mártíromságát, mert a mártíromság mindig eszmét juttat diadalra. A magyar közélet korrupciója pedig már akkora volt, hogy szükség volt a magyar közélet-

ben a tiszta erkölcs, a magyar becsület *eszméjének* megmentésére. Désy Zoltán mert mindig eszmét szolgált, nem személyt látott maga előtt akkor sem, mikor a vádlottak padján a vádló tisztjét töltötte be. Ő csak azt nézte, hogy a magyar közélet fórumán a közéleti korrupció, nemzeti életünk e veszedelme telepedett le. A nemzeti organizmuson már szemmel voltak láthatók, mint közeledő ellenség, az erkölcsi rothadás fekélyei. A magyar állam becsületén fekete folt sötétlett. Désy Zoltánban a magyar becsület idegszájai feszültek, szenvedtek. Kitört tiszta lelkéből az elfojtott fájdalmas keserűség, melyet a becsület embere akkor érez, mikor az igazságot megfojtják, az erkölcsöt eltíporják, aminek mindig romlás jár nyomában. Ezúttal pedig nemzetéről volt szó. A korrupció és a hazugság a nemzet vérért kezdték megmételyezni és vérkeringését kezdték megrontani; a tiszta erkölcs és a magyar becsület eszméjének erejét be kellett tehát oltani, – ha fájdalommal is járt – a magyar közéletbe.

Désy Zoltán neve ezt a nemzettisztító és mentő vállalkozást fogja hirdetni és képviselni mindenkor. Dicsősége pedig annál nagyobb, mentül több áldozatot kívánt a fellépés, a harc a tiszta erkölcsért, a magyar becsületért. A harcot ő megharcolta, a pálmát elnyerte – hogy nemzetének kezébe adja. Ha ez a kéz nem nyúlt utána, ha a hatalom lefogta ezt is: Désy Zoltán a hős nem lett kisebb, csak a tragikum lett nagyobb.

Jött azután a nagy világmegmozdulás, vérben fordult meg a világ tengelye. A nemzetek csatája-

ban a sors legendás hősöket és népeket hívott elő – köztük elsőnek Désy Zoltánt és azt a magyar nemzetet, amelynek fia volt. A nemzetek kiterjesztették karjuk, fegyvert ragadtak és a magyar becsület ragyogón tündökölt a csaták tüzeiben, mert a magyar nemzet fiai Désy Zoltánból áll, kikben a magyar becsület virtus, önfeláldozás, erkölcsi erő egyaránt. A magyar nemzet dicsőségét nem diplomaták, nem államférférfiak adták vissza és szerezték meg, hanem a magyar nép, az a magyar becsület, melynek Désy Zoltán a békében hőse volt, a háborúban mártírja lett. Aki ősz hajjal a harcok mezejére ment és őrzőhatáron, golyózáporban a nép fiai élén harcolt, mert azt tartotta, hogy a népképviselőnek a nép közt a helye: abban megtestesült és hősi halálában újra eszmévé vált az utókor számára a magyar becsület, mely történelmi örökségünk, jelen dicsőségünk s jövőnk záloga. A hősöknek karja a diadalmas fegyverek hordozója, a hősök kiontott vére pedig az eszmék táplálója, az erkölcsi erők gazdag forrása. Désy Zoltánban, a magyar becsület halottjában a hős emlékét tiszteljük. Tetemét hozzák csak haza, hogy termékenyítse a hazai földet.

Jöjjön haza a magyar becsület halottja – hogy megdicsőült szelleme, mint a magyar becsület eszméje tündököljön a nemzet felett.

A háború évfordulóján.

Július 26.

Ma egy éve – július 26.-án – jelentek meg a korai reggeli pirkadatban a házak falain, a hirdető-

oszlopokon, a kék- és vörösszínű plakátok, melyek hírül adták az országnak, hogy Őfelsége a kinem-elégítő szerb válasz után elrendelte a *részleges* mozgósítást. Ez már annyit jelentett, hogy a legfőbb hadúr fegyverbe szólítja népét, mert a trón, a haza, a nemzet érdeke ezt kívánja.

A mozgósítási rendeletre megmozdult az ország és *már az első mozdulata az óriásé volt*. Egy szempillantásra megláttuk: mekkora erő és milyen nagy lélek lakik a magyar nemzetben. Mindenütt a lelkesedés, a harcrakészség szelleme tört ki, szemünk láttára nőtt meg minden: a lélek az emberekben, az áldozatkészség a nemzetben. Csodálattal néztük magának a nemzeti organizmusnak kibontakozó erejét, melyet már a mozgósítás első napjai elárultak. Aki megérezni tudta az ország hangulatát, aki reánézett a magyar nép szép fiaira, kiket csak úgy öntött magából az anyaföld, az tisztában volt a nemzetnek őserejével. A városok, hegyek, mezők, falvak és puszták fiainak léptei alatt csak úgy rengett a föld: a népét háborúba szólító öreg király bátran és bízva írhatta:

„Bízom népeimben, akik minden viharban híven és egyesülten sereglettek mindig trónom köré s hazájuk becsületéért, nagyságáért és hatalmáért a legnagyobb áldozatokra is mindig készen állottak.

Bízom Ausztria és Magyarországnak önfeláldozó lelkesültséggel telt vitéz hadseregében. És bízom a Mindenhatóban, hogy fegyvereimnek adja a győzelmet.”

A királyi szavak egy év alatt valóra váltak. A háború évfordulóján már az egész világ vissz-

hangozza a magyar király szavait, melyeket a hazájuk becsületéért, nagyságáért és hatalmáért önfeláldozással harcoló hadseregéről és népeiről az első pillanatokban mondott. És a háború egy-éves mérlege reményt ad arra is, hogy a Mindenható fegyvereinknek is megadja a győzelmet.

A végleges eredmény és győzelem útban van már a galíciai, lengyelországi és orosz földeken. És ez egyúttal azt is jelenti: la vérité est en marche, hogy az igazság is útban van, mert a büntető kéz azokra súlyosodik, kik a már egy év óta tartó, milliokat pusztító világháborút felidézték.

A ma egy éve elrendelt mozgósítás nem is úgy történt, mintha világháborúba indultunk volna. Csak el akartuk oltani a hazánkat és házunkat veszélyeztető tüzet a szomszédban. Hogy a lokális tűzből egész Európán átfutó és gyújtogató tűz lett az már Oroszország kezemunkája volt. Anglia és Franciaország nem fogták le a gyújtogató kezét, sőt segédkeztek a gyilkos munkában s ma Oroszország megalázva, haderejében megtörve. Anglia belső ziláltságában, Franciaország a reményeinek örökre való szétfoslzásában éri meg az évfordulót.

Nem tanulság nélküli, de az eredmény szempontjából meddő elmélkedés volna az évfordulón, hogy az angol vagy orosz diplomácia volt-e az, mely saját céljaira kihasználta egy másik országnak a vérét és erejét, de tény, hogy ma mindketten távolabb állnak céljaiktól, mint egy év előtt. Amitől Anglia önzésében annyira félt: a németség fölényétől, már is beteljesült. Amire Oroszország gyaravágyásból törekedett: hogy a Balkánon az

orosz hegemonia valósuljon meg, jobban össze van törve, mint valaha. És ha a háború évfordulóján mégse lehet még békéről beszélni, ha még hosszú és keserves lehet az út a végleges „eredményhez és győzelemhez, az csak onnan van, hogy az entente-ot éppen a letörés és megveretés érzése hajtja a végső elkeseredésbe és erőinek megfeszítésébe. Az életösztönnek a halállal szemben jelentkező borzalmas és titáni megnyilvánulása ez, de minden jel arra vall, hogy ez is hiábavaló leend.

Az eredmény és győzelem kifejlődésének a *módja* azonban más lőn, mint ahogy az kezdetben mutatkozott. A háború úgy indult meg, hogy előbb Nyugaton lesz döntés és azután kerül a Kelet kolosszusára a sor. A sorrend megváltozott. Franciaország az első nagy megroppanás után talpraállott és megállította a szíve ellen irányuló támadást. A Nyugatnak ereje ez esetben is erősebbnek bizonyult. Ma ott vagyunk az egyéves évfordulón, hogy az orosz kolosszus ingott meg s oly erővel követik egymást a támadások, hogy már a szövetségesei remegnek: melyik pillanatban dől ki, hogy magával rántsa szövetségeseit is. Mert nincs benne kétség, hogy az orosz vereség maga után fogja vonni – ha talán még hosszú harc után is – az entente leveretését, beleszámítva a legutoljára jelentkezőt: az orosz támadó Olaszországot is.

De az évfordulón, ha számadást akarunk csinálni, a mérlegbe kell még tenni a neutrális tényezőket is. Reális csak így lehet e számítás, mert a világháború epidémiája mintha egy nemzetet sem akarna megkímélni. Az egész világháború alatt úgyis azt

kell éreznünk és tapasztalnunk, hogy a nemzetek lelkének öntudatalatti régióiban még titokzatosabb és ösztönösebb erők élnek, mint az egyének öntudatalatti világában. Nem tudjuk, mi honnan jő, hová ragad. Csak később, a nagy villámlások – a világháború irtóztos villámlásai – mellett tanulunk meg sok olyat, miről sem fogalmunk, sem érzésünk nem volt. Elmondható ez egész általánosságban magáról a világháborúról mint tényről, mint irtóztatosságában is fenséges élményről, hiszen, valljuk be az évfordulón, hogy egy év alatt többet éltünk át az élet valóságaiból, az egyének és nemzetek lelki világából többet ismertünk meg, mint valaha is hittük volna. A háborúnak a szellemi, az erkölcsi világra, a kultúrára és az emberiség fejlődésére való hatásai is olyan méretűeknek látszanak már ma is, hogy el kell dobni a régi mérővesszőket s csak várnunk kell: mi lesz ennek a nagy világmozdulásnak a vége. Hová löki az emberiséget ez a mindeneket mozgóató véres kéz a maga nagy etappejain, melyeken az emberiség, reméljük és hisszük, előre is felfelé halad.

Mikor egy év akkora meglepetéseket, revelációkat és perspektívákat nyitott, ha még oly büszkén is nézhetünk a magunk nemzetére, a háborúban elért eredményeire, nem szabad azt hinnünk, hogy kezünkben már a jövő fonala – csak türelemmel kell fonogatni. A semleges nemzetek megfeszült lelkéből még nem pattant ki a szikra, melynek épp oly gyújtó tüze lehet. A háború lázának még magasabb a hőfoka, semhogy konstatálni lehetne, hogy az epidémia elmúlóban van.

Az a nemzet azonban, mely oly erősnek és egészségesnek bizonyult egy év alatt, mely dicsőséget oly hősi lélekkel és bátor karddal írta be a világtörténelembe, nem fél akkor sem, ha még ismeretlen lehetőségekkel is számol, ez inkább csak acélozza erejét. Oka pedig az egyéves évfordulón elég van arra, hogy bizalommal menjen tovább azon az úton, melyen eddig csak dicsőség, elismerés, diadal kísérik.

Vámunió.

Július 28.

A berlini tanácskozás után, melyen a magyarok a Németországgal való vámunió ellen foglaltak állást, de nem zárták ki, sőt óhajtották a szorosabb gazdasági viszonyt, *Wekerle Sándor* egy intervjuban kijelentette, hogy nézete szerint *a vámunió el van temetve*. Közgazdasági életünk ezen európai hírességű kitűnőségének szavai azonban alig értek hozzánk a telagrammdrótokon, idehaza máris a *Wekerle* által eltemetettnek deklarált vámuniót kezdik sírjából felhantolni. Ma is olvashatunk egy, ha jól tudom, a szociáldemokrata felfogáshoz közelálló, de mindenesetre progresszív közgazdasági író tollából cikket, melyben közgazdasági szempontból nagyon felületeseknek mondja a magyaroknak amaz argumentumait, melyekkel, hogy *Wekerle* szavait ismétljük, szerencsésen sikerült a magyar képviselőknek eltemetni a vámuniót és előtérbe tolni a Németországgal való gazdasági viszonyunknak a predifferenciális vámok útján való rendezését. Tudjuk, hogy ennek is nagy akadálya

van és pedig ezidőszerint nemzetközi akadálya a legtöbb kedvezmény elvében és Amerika egész viselkedése már most sem azt mutatja, mintha a középonti hatalmak megerősödését óhajtáná. De most nem e gazdasági, esetleg politikai nehézségekről van szó, csupán arról: nem könnyelműség-e Magyarországon is tovább közgazdasági argumentumokat keresni a vámunió mellett, mikor *ezidőszerint* legalább sikerült a német dagadó vizeket is egy kissé lecsapolni az egyöntetű, nyílt, de barátságos fellépés által.

A vámunió mellett magyar szempontból felhozható argumentumokkal ezúttal tehát nem is foglalkozunk, mi csak rá akarunk mutatni – mikor a vámunió melletti hangulatcsinálás ellen óvást emelünk –, hogy a vámunió-kérdésnek lényege magyar szempontból is *nem gazdasági természetű*. Vagy helyesebben szólva: a vámunió kérdését nem lehet tisztán a gazdasági mérlegre tenni. Legjobban bizonyítja ezt, hogy Németország, illetve a maguk szakállára a vámunió mellett agitáló németek se csupán a gazdasági oldalát nézik a dolognak, sőt elsősorban nem ezt.

A vámunió lényege reánk nézve abban van, hogy vámunió esetén a gyengébbik félnek – mely kétségtelenül mi vagyunk – *a szabad elhatározása van megbénítva*, ha nem megsemmisítve. Nemzeti szabad elhatározás és saját sorsának a maga akarata szerint való rendezése nélkül pedig nem szabad, nem önálló, nem független a nemzet. Mihelyt az együttes és közös fellépést egy harmadik féllel szemben a merev jog szabja meg, mihelyt a vám-

unió folytán a kereskedelmi politikának formailag is az erősebb fél akaratától függ: többé nem vagyunk önálló gazdasági individuum, állami létünk többé nem egy organizmus, mely egyrészt hordozója nemzeti létünknek, másrészt megteremtője a közgazdasági életben is az egységes, minden szervében kiépülő, tökéletes életnek.

Németországnak nem is ezért volna elsősorban előnyös a vámunió, mert gazdasági fejlődésének, iparának nagyobb fogyasztási területet biztosít. A főszempont mindig *a harmadikkal szemben való viszonyra esik*. Németország mentül nagyobb egységes gazdasági területtel akar fellépni a világversenyben, jobban mondva abban a gazdasági küzdelemben, mely úgy látszik, a háború után szomorú örökségül marad hátra.

Természetesen, ha a vámuniót nem akarjuk is, óhajtani kell Németországgal azt a barátságos és szorosabb gazdasági viszonyt, mely lehetővé tegye, hogy a háborúban hűséges szövetségesek továbbra is mint egymást segítő és támogató szövetségtársak álljanak a nagy világversenyben és gazdasági küzdelemben. Sőt azt a célt is el lehetne érni, hogy egy harmadik féllel szemben Németország és a monarchia nem mint egységes vámterület, de mint egy erős szövetség lépjen fel. A formai megkötöttség helyett, mely a vámunióban bekövetkezik s mely mindig a kevésbé erős félre hátrányos, meg lehet mindig találni annak módját és útját, hogy Németország és a monarchia a kereskedelmi szerződéseknél egy harmadik féllel szemben ne egymást gyengítsék és mint oly tényező lépjenek

fel, melyet a formai jognál is erősebb belső kötelek: reális érdekközösség és baráti hűség forraszt egybe. Anélkül, hogy a szabad elhatározás bármelyik részről legkisebb korlátozást nyerne, mindig meg fogja találni a két szövetséges az egyöntetű, vagy legalább is egymást kiegészítő fellépés módját. A mostani világháború a legfényesebben igazolt, hogy Németország, Ausztria és Magyarország milyen harmóniában és egymás érdekeinek kölcsönös megértésében tudták viselni a háborút. Még a személyi nehézségeknek – amikre most sokkal könnyebben nyílhatalt volna alkalom – halvány árnyéka se kísértett, annál kevésbbé az elérendő célokban való összeműködés. Ennek a világháborúban, a létharc tüzeiben kipróbált erkölcsi köteleknek a jövőben is meg kell maradnia, de ez csak akkor maradhat fenn, ha mindegyik fél a maga önállóságában, függetlenségében, a maga egységes és fejlődő organizmusában a másokra nézve értékes és becses szövetségtárs marad.

Ebben a szellemben a Németországgal való gazdasági viszonyunk is úgy politikailag, mint gazdaságilag előnyére válhat. A vámunió ellenben a természetes kapcsolat és fejlődés útjáról sodorná le a magyar nemzetet is, ezt pedig semmiféle gazdasági momentán előny sem pótolná.

Ha tehát olyan ember, mint Wekerle, örömmel konstatálja, hogy a vámunió el van temetve, ne akarja azt senki a nemzetek életének törvényeit nem értő lélekkel és kezekkel exhumálni.

A népek szabadsága.

Augusztus 2.

Most van a tulajdonképpeni hadüzenetek évfordulója s az egyéves pusztító és méreteiben növekvő világháború láttára mindenki szeretné lemosni kezéről a milliók véréét.

A világháború alatt napfényre jutott tények és jelenségek azonban eléggé felfedték a valóságot s ma mindenki kellő értékére tudja szállítani a nyilatkozatokat. Grey angol külügyminiszter hiába üzeni ma, az évfordulón Amerikának, hogy a háborút Nagybritanniára *rákényszerítették*; az erkölcsi igazság azokból a szavakból csendül ki, melyeket Vilmos császár intézett népeihez. A dumában is hiába emlegette ma Goremykin miniszterelnök, hogy ellenfeleink a háborúra *jobban el voltak készülve*, ez csak azt jelenti, hogy Németország szeme nyitva volt s mialatt az entente diplomáciailag megszervezte a Németországot lenyűgözni akaró szövetkezést, Németország megszervezte a maga energiájával a hadseregét. Vilmos császár intenciója, hogy uralkodása alatt a német nemzet fejlődését és szabadságát mozdítsa elő – háború nélkül, ma tisztázottan áll, nemcsak mint kiáltványában mondja a saját lelkiismerete, hanem a történelem előtt is. » De amint békében, most a háború befejezésének feltételeként is azt kívánja, és ezt joggal kívánhatja, hogy biztosítva legyen a németség alkotó erőinek megfelelő tér és szabadság az országában és a nagyvilágban. Az angol politika és az entente egész törekvése éppen ezeknek a feltételeknek megsemmisítésére törekedett, ezért kellett éppen

annak, ki a német nemzet életéért és szabadságáért élt, kardot rántania. Miből, hogy világháború lett, ismét csak az entente műve volt.

Szembeszökő valótlanosság tehát, ha Grey az Amerikához intézett szavaiban azt állítja: hogy a világháborút Anglia viseli a nemzetek függetlenségének és szabadságának ideáljaiért.

Hogy mennyire a fordítottja az igaz, fényes dokumentum erre a dumában elhangzott miniszterelnöki beszéd is. *A háború teljesen megváltoztatta az orosz cárizmus és despotizmus hangját.* Oroszország a reá végzetesre fordult háború közepette hirdet nemcsak a lengyel nemzetnek *autonómiát*, de ígér Oroszország polgárainak *nemzeti, hit- és nyelvi* különbség nélkül szabadságot, egyenlőséget. Nem mérlegeljük most, hogy e szavak mennyiben őszinték vagy mennyiben szolgálják a nép érzelmeire való pillanatnyi hatást, mely most, a háború eseményei folytán Oroszországban élet-szükséglet lett, de a tény, hogy Oroszország akkor kínál népeinek szabadságot, mikor a német és osztrák és magyar fegyverek mélyen orosz földön aratnak diadalokat, mindennél jobban mutatja, hogy a mi és szövetségeseinknek fegyverei *a népek szabadságának hordozói és palládiumai.* A despota orosz kormányzat egyszerre a dumához fordul még tanácsáért és irányításáért is. A дума elnöke megnyitójában nyíltan hirdeti, hogy mikor a haza megmentésére kell fordítani minden erőt és akaratot, sok mindennek meg kell változnia a fel-fogásokban és a kormányzatban is. Nyilvánvaló beismerése ez annak, hogy a mi és szövetségeseink

diadalának kellett bekövetkeznie, hogy még az orosz nép is szabadabb levegőhöz jusson.

„Íme a leigázók”, „a barbárok”, „a lenyűgöző militarizmus” nyomában kél ki a több emberi jog, a szabadsághoz való remény, pedig ezek a nyomok ma egy vérben járó hadsereg lépéseit jelzik. Milyen buja és gazdag lehet a kultúra, a szabadság hajtása a béke földjén, mikor a hadviselő kardot a kormányzati jogar váltja fel. Ezekután a nagy fogadkozás Grey szavaiban, a dumában elhangzott beszédekben a háborúnak a végsőig való folytatásáig, mikor a дума elnöke szerint az *ellenség teljesen megsemmisül* és amikor Grey szerint *a szabadság biztosítva lesz*, valóban neveltséges, ha nem volna olyan szomorú. A háború egyéves fordulóján az entente részéről a háborúra való további, fokozottabb fegyverkezésre való felszólítás hangzik el. A nagy készülődés láza fogta el a nagy bajba jutott országok vezetőit és egyedüli reményük a győzelemhez is az, hogy jobban fognak elkészülni a háború második évére. A félrevezetett nemzeteknek szeme azonban ki fog nyílni. A maguk erejével megszerzett nemzeti erőik hatalmát, mikor azok csak áldást nyújtottak és visznek mások számára is, el fogják ismerni azok is, kiket annak természetete és szándéka szerint félrevezettek, de akik ebben a hatalomban mindinkább fel fogják ismerni a népek szabadságát, fejlődését, kultúráját biztosító hatalmat.

Szent István öröke.

Augusztus 19.

Másodszer virrad ránk a háború alatt Szent István ünnepe. És most még jobban érezzük és világosabban látjuk, amit egy év előtt, a háború kitörése után rögtön megérezünk: hogy a mi harcunk *Szent István örökéért* folyik. Szent István király szervezte a magyar királyságot. Nemzeti államiságunk alapjait az ő Szent Jobbja rakta le. Egyúttal Szent István király kapcsolta fajunk életét és fejlődését a Nyugathoz. Az európai nagy népcsaládok sorában idegenül állva, Szent István király a germán törzsből kereste azt a jóbarátot, kinek kardjára épp akkora szükség van, mint kulturális kincseire, melyeket századok folyamán a kereszténység belső ereje által megszerzett.

A magyar nemzet azonban nem élődíje lett egy idegen hatalmasabb kultúrának. A német fegyverek erejére se azért volt szüksége, mintha a saját karja és kardja lett volna gyöngye. Megismerhették azt maguk a németek is, valahányszor a magyart függetlenségében vagy nemzeti mivoltában ők fenyegették. Szent István nem vazallus-országot alapított a germánság égisze alatt, hanem az államalkotásra és a saját erejében fejlődni képes nemzetnek a helyét jelölte meg a világon a nyugati nemzetek között.

Szent István birodalma áll is közel ezerév óta és mikor egy világháború özönvize önti el egész Európa földjét, akkor is kimagaslik a hármashalom, mint szilárd pontjai a nemzeti életnek és az európai emberiség történelmének. A mostani világ-

háború valóban arra szolgál, hogy megismerjék a fajok összemérkezésében a magyarnak ritka értékét és lássa egy világ, hogy a történelmi nagy tradíció, mely Szent István óta közel egy ezredéve él a magyarban, nem nemzeti önámítás, nem ábrándozás egy szent királynak államalkotó csodás kezéről, hanem élő valóság, reális erő, fenséges hatalom, milyen csak egy nemzet öntudata, akarata és hivatásába vetett bizalma lehet.

Hol vagy, István király,
Téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben
Te előtted sírván:

ez volt az énekünk századokon át, egy év előtt is így sóhajtoztunk, a nagy világrengetés bekövetkezésével. A háború azóta gyászba borított milliókat, mégis úgy érezzük, hogy az énekünk ma kevésbé gyászos és bánatos, mint egy év előtt. Újra ráeszméltünk a világmérvetésben saját erőnkre. Valósággá vált újra előttünk Szent István örökének értéke. A mi történelmi és nemzeti erő fakadt a Szent Jobb alkotása nyomán, újra elevenné lőn. Egész világ újra ismeri és tiszteli a magyart és Szent István koronájának fénye ragyogóbb lett. A korona, melyet egykor hatalmas császárok kívántak, ismét régi értékét nyerte vissza, nem a mi szemünkben, hisz ott az értéke nem fogyatkozott meg, hanem azokéban, kik nem értették, nem ismerték a szent korona bűvös erejét.

Közjogi elmélet fűződik a szent koronához, mely – ami elméletnél ritkaság – a valóságban mint nemzetösszetartó erő él a polgárok szívében. A

nagyvilág pedig látja, hogy az a szent abroncs – a magyar korona – valóban élő erőket fog össze, melyek széthullanak abban a percben, mihelyt nem Szent István koronájával koronázott fejedelem trónját tartják és emelik.

Szent István népe és országa – a keresztény magyar nép – mindig is hittel nézett a Szent Jobbra, mely nekünk utat mutatott nemzeti államiságunk és fejlődésünk mezején. Még szabadságharcaink is abból a nemzeti érzésből támadtak – ha nem is mindig szerencsés és méltó körülmények között –, melyet a Szent István koronájának eszméje igézett bele a nemzetbe. Mindig magyarok, függetlenek, nemzet és állam akartunk maradni: ezek pedig Szent Istváni eszmék és hagyományok. Istennek hála, ma már ezek a gondolatok és törekvések a nemzet lelkében és Szent István koronájának viselőjében egyaránt élnek. A háború tüzeiben pedig a koronás király és a nemzet még jobban összeforrottak. Nemcsak érzelmileg, de a trón és a nemzeti lét biztosítékainak felismerésében is. Szent István örökét, melyet a világháborúban is megvédett a magyar kar, egyaránt őrzi a nemzeti hűség és a királyi bölcsesség.

Szent István örökét az isteni Gondviselés tehát egy nemzet géniuszának kardjával és egy fejedelem jogával őrizzeti. Ennél erősebb őrség nincs a világon.

Az entente veresége a Balkánon.

Oktober 23.

Még véget sem ért az entente körében a diplomáciai válság, mely a szalonikii partraszállás körül

fejlődött ki, a bulgárok már is elvágták a Szalonikiból Szerbiába vezető vasúti vonalakat. Az entente diplomatái tehát már tulajdonképpen a fuldokló Szerbia körül veszekednek, tanácskoznak és vádaskodnak.

Mert Delcassé bukása, úgy látszik, nem elégítette ki a háborgó francia közvéleményt. A szenátus és Clemenceau erélyes fellépése a Viviani-kormány tehetetlensége ellen egyenesen arra vall, hogy az egész kormányzati rezsímet meg akarják buktatni. Ez elvégre sikerülhet, de mi lesz azután? Clemenceau, ha be is bizonyítja, hogy még nem fogatlan oroszán s tud minisztériumokat buktatni, hogyan fogja bebizonyítani, hogy külön hadvezér Joffrenél és külön diplomata Delcassénál? A francia csatatereken nem Joffre taktikája bukott meg, hanem a németek fizikai és erkölcsi fölénye győzedelmeskedett. A Balkánon is maguk az országok, maguk a népek érezték meg, hogy az entente-tal való együttthaladás a bukás örvényébe sodorja őket, míg a középponti hatalmakkal való barátság vagy szövetség jövőjük hajnalát jelenti.

Természetesen ez nem áll már Szerbiára, melyről állítólag már Pasics is azt mondotta a szkupszinában, hogy Szerbiára már csak a szép halál várakozik. De Szerbia sorsát maga kereste. Szerbia – ha az entente lényegesebb segítsége nélkül roppan össze a szövetségesek és a bulgárok vas-karjai között, maga tudhatja legjobban, hogy a megsemmisülés útjára azok a kezek húzták-vonták, melyek most nem tudnak rajta segíteni.

Pedig a Balkánon teljesen elveszettnek látszik

az entente minden próbálkozása. A szalonikii kudarc csak folytatása és betetőzése a vereségnek, mely a Dardanella-expedíciónál érte az entente-ot. Ugyanazon ok szülte mindakét vállalkozást is. Mondhatni, az utolsó próbálkozás: megnyerni a felszított világháborút. Mihelyt úgy a franciák, mint az oroszok belátták, hogy a Berlinbe való bevonulás ostoba álmom volt, melyből hamarabb ébredtek fel, mint a vezetők is gondolták, akkor szánták magukat a Dardanella-expedícióra. A katonák megfordították a diplomaták mondását, hogy az út Konstantinápolyba, Bécsen, illetve Berlingen keresztül vezet és azt remélték, hogy Konstantinápoly kulcsával lehet majd a bécsi és berlini kaput is kinyitni. Kétségtelen, hogy Konstantinápoly eleste megfordíthatta volna a világháború eddigi menetét és győzelemre segíthette volna az entente-ot a középponti hatalmak felett. De a Dardanellák bevehetetleneknek bizonyultak. A hadszínteret az entente tehát áttette Szalonikibe, illetve Szalonikin keresztül át akarta tenni Szerbiába. A középponti hatalmak azonban itt is előnybe kerültek. Először diplomáciailag is, ami eddig szinte szokatlan eredmény volt, azután stratégiailag is. Ma már komolyan alig lehet arról beszélni, hogy Macedónia népek csatájának színhelyévé fog válni s hogy Macedónia lesz a jövő Európa Lipcséje.

Az entente ugyan még erőlködik. Úgy látszik, a szalonikii partraszállás se marad még abba. Lehet, hogy az orosz hadiflotta is készül még a támadásra. Talán a wolhyniai erős orosz támadások, meg az olasz harmadik általános offenzíva is azt

szolgálják, hogy a középponti hatalmak terveit megzavarják, de ezeknek a támadásoknak, még ha lennének is kisebb sikereik, nem lesz semmi befolyásuk a világháború további menetére, mely most a Morava- és Timok-völgyben hömpölyög. Ivanov és Cadorna egyaránt azt fogják tapasztalni, amit Joffre az utolsó nagy támadásnál, hogy a német, osztrák és magyar frontok ércfálnál is erősebbek. Bele van már azokba építve győzedelmes és erős nemzeteknek lelki ereje is.

Az entente diplomáciai válságának teljes lefolyását tehát valóban nyugodtan várhatjuk. Hogy megbukik-e a Viviani-kormány, hogy Asquith helyét elfoglalja-e Lloyd George vagy Carson az általános védkötelezettség elvével, nem oly események, hogy a másik oldalra billenthetnék a háború mérlegét, melynek serpenyőjében a középponti hatalmak és az azokhoz csatlakozott vitéz bulgár nemzet győztes kardja a döntő súlyú nehezek.

Civilizáció és béke.

November 11.

Becsületére válik az angol felsőháznak, hogy ott hangzott el az első komoly szó a civilizációért. Loreburne, Milner és Courtney lordoknak szavai méltók ahhoz az angol felfogáshoz, melynek az emberi haladás annyit köszön, mert hogy a kalmárszellemmel tenné ki az egész angol embert és ideált, azt csak a Sombartok hiszik és akarják elhíttetni másokkal.

Sőt éppen mert a háború minden szenvedélyt is felkavart, ami csak az emberek és nemzetek

lelkében összegyülemlött, azért szükséges megállapodni olyan kijelentések mellett, amelyenek az angol lordok házában hangzottak el. Hiszen ezekben az a szellem csillant meg, amely míg nem gyúl ki az összes hadakozó nemzetekben, úgy sem lehet béke, ha mindjárt a németek lesznek is a szuezi csatorna urai, vagy ha mindjárt az oroszok és franciák csakugyan meg tudnának reggelizni Berlinben.

Loreburne megborzad a háború eddigi embervesztés-mérlegén, mert „az embervesztéseget halottakban és sebesültekben már eddig 15 millióra becsülik s a hadviselő népek sok ezer milliója – mely elvégre szintén embereket nyom – meg fogja változtatni az egész civilizációt, a a háború vég nélkül folytatódik, úgy a *forradalmak* és az *anarchia* következnek.” Milner lord megállapítja, hogy »*nagy szociális visszaeséseket* idéz elő a háború és *lerombolta a személyes szabadság biztosítékait.*” Ez is oly megállapítás, mely nemcsak a szigetország lakóinak fáj. Mert elvégre, ha tudjuk is, hogy a háború minden személyes szempontot és érdeket elnyomott és absorbeált, aki az emberi szabadságot életértéknek és a *fejlődés tényezőjének tartja*, mégsem akar mindig az absolutizmusra emlékeztető és mindinkább arra hajló kormányzat alatt élni. A hatalom birtokosai úgyszólamint hamar megszokják ezt a nekik kedvező irányt, úgy, hogy még külön munkába fog kerülni a teljhatalomra beidegzett lelkeket ismét szabad levegőhöz szoktatni.

Courtney lord meg éppen olyan hangokat ütött meg, melyekben nemcsak a civilizáció és haladás

féltése szólal meg, de néhány akkord a béke harangjának szavából. Úgy, hogy ha nem látnók, hogy Anglia vezetői is még másképp cselekesznek, mint ahogy Courtney lord beszélt, már azt hihetnők, hogy megrántották a béke harangjának kötelét.

Nem ama pozitív feltételekre fektetem a fősúlyt, melyeket Courtney a béke lehetőségül felállított. Sokkal inkább az a szellem lehet a béke megteremtője, sőt *egyedül ez lehet*, melyet Courtney lord eme szavai fejeznek ki: „A nemzeti függetlenség szenvedélyes szeretete dicső dolog ugyan, de a *nemzetközi barátság eszméjével ki kell békülni*, ha azt akarjuk, hogy a *világ civilizációja fennmaradjon*.” Sőt Courtney lord hozzáteszi, hogy „a tragédia csúcspontja az, hogy éppen az, amit mi mondunk és hiszünk, Németországban ugyanolyan őszinteséggel tárgyalatik és éppen olyan őszintén hisznek ott is mindenben, mint mi.”

Nemde, szokatlan és a világháború óta nem hallott szavak? Pedig az igazság jórészt ezekben van. És örvendetes, hogy éppen angol részről hangzottak el, mert már a háború *előtt* éppen Anglia nem tudott megbarátkozni a nemzetközi barátság gondolatának ama töredékével, melyet az angol-német barátság vagy megértés képvisel. Anglia nem bírta jó szemmel nézni, hogy Németország világtényező akar lenni, csak olyan és nem több, mint Anglia. Angliában dolgozott Németország emelkedésével szemben az irigység oly fokban, hogy VII. Eduárd elindult olyan utakon, melyeken csak igazi angol hagyományokat taposott s amely út végelemzésben a világháborúra vezetett.

A világháború megállítása és megszűnése nem következhetik be előbb, míg a háborút szülő szellem ki nem vész. Courtney lord beszédéből pedig *már ez hiányzik*, ezért tartjuk a béke szempontjából jelentősebbnek minden pozitív propozíciónál. A világpiacnak és a világ civilizálásának monopóliuma senkit – sem angolt, sem németet – nem illet meg, tehát ha már ott tartunk, hogy a *civilizációt* féltjük, ha nem jut *érvényre a nemzetközi barátság gondolata*, akkor már jó útra léptünk. Arra, mely békére vezethet.

Tudjuk, hogy az angol lordok beszéde még semmivel sem több a szónál, mely a kimondás pillanatában elrepül. De elég, hogy elrepült. Ki tudja, hol áll meg? Ki tudja, hogy a felvillant eszmének mily termékeny fogamzása lesz a nemzetek lelkében, hiszen nemcsak a civilizációnak, az emberiség e közös kincsének féltése, de a béke erős vágya és egyedüli lehetősége tündöklék benne.

TARTALOM

Előszó.....	5
Az író és a háború	11

I. Németország a háborúban.

Berlini följegyzések.....	21
A háború lelke	23
A háború kultúrhatása	27
Az utca Berlinben.....	33
Berlin és Paris.....	39

A németek háborús irodalmából.

W. Sombart: Händler und Helden. – Az angolok. – A németek	45
H. Schrörs: Der Krieg und der Katholicismus	60
Wundt: Die Nationen und ihre Philosophie	65

A német-angol versengés.

Ruttkay Vilmos: A világháború.....	71
Norman Angell: Rossz üzlet a háború	75
» » Véget vet-e a háború a német milita- rizmusnak?	81
Néhány szó a mi háborús irodalmunkról	87

II. A kettő orosz lélek.

Az orosz írók	99
Pobedonoscev..... -	102
Az orosz erdő hangja.....	110

A nagy titok	114
Gogoly álma	121
Kis Krisztus a nagy kereszten	126
Levél Tolsztoj: Háború és Békéjéről	130
Orosz foglyok közt	139

III. A pápaság és a háború.

A konklave szabadsága.....	147
XV. Benedek	150
A pápa békeszava	154
A pápa diplomáciai sikere	156
A pápa békeimája	158
A pápa közvetítése	161
A pápa a béke követője.....	164

IV. Napról-napra.

A Habsburgok mártírja	171
Hartwig halála.....	173
A monarchia jegyzéke Szerbiához	176
Oroszország bűne	179
A világháború örvényében	182
Ferenc József a világháborúban.....	184
Európa sakktabláján	187
A mi harcunk	188
A ravaruskai sírdomb.....	190
A dualizmus és a háború	193
A háború halottak estéjén	197
Magyarok dicsérete	203
Advent a világháborúban.....	205
Belgrád a mienk	208
Anglia felelőssége	210
Bülow	213
Frigyes főherceg tábornagy.....	217
A magyar nemzet értékelése.....	220
Bosznia és a dualizmus.....	224
Oroszország és a Dardanellák	227

Bismarck.....	234
Nagypéntek a háborúban	237
A pillanat megragadása	239
Az olaszoknak tett ajánlat	245
Olasz hadüzenet előtt.....	247
A nemzetek lelkének pünkösdje	250
Sztrakoniczky Károly	253
Lemberg fölszabadítása	256
A szerajevói tragédia évfordulóján	259
Nemzeti öntudat	263
Désy Zoltán.....	267
A háború évfordulóján	270
Vámunió	275
A népek szabadsága.....	279
Szent István öröke.....	282
Az entente veresége a Balkánon	384
Civilizáció és béke.....	287

Nihil obstat.

Dr. Michael Marczell,
 censor, dioecesarum

Nr. 6306.

Imprimatur.

Strigonii, die 9, Decembris 1915.
Ludovicus Rajner,
episcopus, vicariat generalis.